

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra teologických věd

Diplomová práce

Symbyly vyloučení ze společenství v lidové tradici

Vedoucí práce: ThLic. Michaela Vlčková, Th.D.

Autor práce: Bc. Iveta Juřicová

Studijní obor: NPVČ

Forma studia: Prezenční

Ročník: 3.

2015

Diplomová práce v nezkrácené podobě

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že, v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské (diplomové) práce, a to v nezkrácené podobě (v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Teologickou fakultou) elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum

Bc. Iveta Juřicová

„Děkuji vedoucí diplomové práce ThLic. Michaele Vlčkové, Th.D. za cenné rady,
připomínky a metodické vedení práce.“

Obsah

ÚVOD.....	5
1. SYMBOL.....	8
1.1 CHARAKTERISTIKA.....	8
1.1.1 SOCIOLOGICKÝ VÝZNAM.....	11
1.1.1.1 POJEM SPOLEČNOST, SOCIALIZACE, NORMY A HODNOTY OBECNĚ.....	11
1.1.1.2 POJEM KULTURA A SYMBOL.....	13
1.1.2 PSYCHOLOGICKÝ VÝZNAM.....	15
1.2 SYMBOL VE STŘEDOVĚKU A V NOVOVĚKU.....	17
2. LIDOVÁ MAGIE, POVĚRY, RITUÁLY.....	20
2.1 LÁSKA V LIDOVÉ TRADICI.....	23
2.1.1 ZAMILOVÁNÍ.....	23
2.1.2 ODDÁNÍ.....	25
2.1.2.1 MATEŘSTVÍ.....	27
2.1.2.1.1 TĚHOTENSTVÍ.....	27
2.1.2.1.2 POROD A ŠESTINEDĚLÍ.....	29
2.2 SMRT V LIDOVÉ TRADICI.....	35
2.2.1 PEKLO, OČISTEC, RÁJ.....	37
2.2.2 RITUÁLY SPOJENÉ S UMÍRÁNÍM A POHŘBÍVÁNÍM.....	40
2.2.3 MÍSTO POSLEDNÍHO ODPOČINKU.....	45
3. VYLOUČENÍ ZE SPOLEČENSTVÍ.....	47
3.1 POČESTNOST.....	47
3.2 NEČISTÁ ŘEMESLA.....	49
3.3 ŽENSKÝ ROD JAKO PŘÍČINA HANBY.....	52
3.3.1 ŽIVOTNÍ ROLE ŽENY.....	54
4. ŽENA NA OKRAJI SPOLEČNOSTI.....	58
4.1 SVOBODNÁ MATKA.....	60
4.1.1 VYHÁNĚNÍ PLODU A INFANTICIDIUM.....	64
4.2 PORODNÍ BÁBY.....	68
5. MUŽ NA OKRAJI SPOLEČNOSTI - KATOVSKÉ ŘEMESLO.....	72
6. SPOLEČNÉ ZNAKY VYLOUČENÝCH ZE SPOLEČNOSTI.....	75
ZÁVĚR.....	80
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	82
ABSTRAKT.....	88

ÚVOD

Pokud se hlouběji zamyslíme nad problematikou vyloučení ze společnosti, jednotlivých sankcí majorit a myšlením davu vůbec, dojdeme k závěru, že se toto téma k pedagogice volného času přece jen vztahuje, i když jen okrajově. Má práce je zaměřena na období celého středověku a novověku v českých zemích, protože si myslím, že právě v těchto dějinných obdobích je problematika symbolů a jejich vlivů na lidstvo nejaktuálnější. Důležitým záchytným bodem, který se také bude celou prací prolínat, bude fenomén lásky a smrti v lidové tradici.

Možnosti, které dnes máme, myslím tím pro muže i ženy, se vyvinuly z předchozích časových a názorových ér. Měli bychom stejné povinnosti a příležitosti, kdyby naše společnost nezastávala ne zrovna tolerantní ideje? Byla by si obě pohlaví rovna, kdyby na ženy nebylo pohlíženo jako na podřadné jedince s mnoha povinnostmi? Objevily by se vůbec snahy umožnit i ženám rozdělit si dny na čas povinností a čas určený jen sobě a svým zálibám? Myslím, že je nutné vědět, jak bylo nahlíženo na využívání času, na postavení jednotlivých pohlaví a jaké problémy s sebou nesly jejich vzájemné interakce v průběhu předchozích let či staletí, proto se práce týká převážně žen, které byly často odsouvány na okraj společnosti. Časový „komfort“, jež je dnes považován za zcela přirozený, nebyl v období středověku a novověku samozřejmý.

V práci se budu věnovat lidem ocitnutším se na okraji společnosti, lidem, jejichž sociální role měly souvislost s lidovým vnímáním lásky a smrti. Mým plánem je rozvrhnout práci do několika kapitol/částí, ve kterých chci průběžně zjišťovat, jaké bylo postavení žen ve společnosti v jednotlivých životních obdobích a jak většinová společnost přistupovala k ženám, které se jakýmkoliv způsobem vymykaly tradičním představám o řádném zastávání sociálních rolí. Zaměřím se na ty, které se pro své řemeslo nebo svůj sociální stav ocitly na okraji společnosti, respektive na svobodné matky a porodní báby. Avšak na okraji společnosti se mohl lehce ocitnout i muž, i když je pravda, že mužské sociální role nepodléhaly tak silné kontrole jako ty ženské. Asi nejvýznamnější a nejrozporuplnější mužské řemeslo bylo právě to katovské. Důležitá je samozřejmě i úloha symbolů, na nichž daná společnost postavila jednotlivé rituály a pověry a které se promítaly v každodenním životě.

Téma symbolů zařadím do první části práce v souvislosti se sociální, kulturní

a psychologickou oblastí lidského fungování ve společenství. Následně se chci věnovat dvěma již zmíněným fenoménům lidského života, tedy lásce a smrti v lidové tradici. Zmíním se o symbolech a společensky uznávaných představách o správném lidském jednání v období volby partnera, v době těhotenství i porodu a samozřejmě i o rituálech spojených s umíráním a následných pohřbíváním. Během metody sběru dat si budu klást zásadní otázku - proč byla pro jednotlivá životní období ženy, tj. svatby, těhotenství, porod či šestinedělí, aplikována přísná pravidla a čeho se lidová společnost obávala. Totéž bude platit i pro pravidla řádného pohřbívání a symboly spojenými s umíráním.

Ve druhé části práce se hodlám věnovat konkrétním osobám ženského a částečně i mužského pohlaví. Respektive osobám, které byly i pro své jednání odsunuty z poctivého veřejného života. Budu se zabývat hledáním odpovědí na otázky souvisejícími se svobodnými matkami a jejich reakcemi na nechtěné těhotenství. Další lidské postavy, které byly odsouvány na okraj, byly porodní báby a kat. Postava kata je sama o sobě hodně zajímavá a plná protikladů, jelikož vykonával to, co nařizovaly normy a právě pro dané povinnosti svého řemesla byl odsuzován.

V závěrečné části se pokusím dosáhnout hlavního cíle práce, tj. odpovědět na otázku - jaké byly společné znaky odsunutí jednotlivých skupin na okraj společnosti. Protože hodlám řešit teoretický problém, budu ve své práci zkoumat historické souvislosti, pokusím se o analýzu, syntézu a následnou komparaci. Budu vycházet hlavně z tištěných zdrojů, za ty základní považuji T. Borovského (Spory o čest ve středověku raném novověku), K. Čadková a M. Lenderová (Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie), P. Dinzlbacher (Poslední věci člověka: nebe, peklo, očistec ve středověku), R. Dülmen (Bezectní lidé, o katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku), M. Eliade (Obrazy a symboly: esej o magicko-náboženských symbolech), E. Ennenová (Ženy ve středověku), M. Lenderová (Žena v českých zemích od středověku do 20. století), A. Navrátilová (Narození a smrt v české lidové tradici, Namlouvání, láska, svatba v české lidové kultuře).

S hlavním cílem práce souvisí dílčí cíle a otázky, které byly zmíněny výše: Proč byla pro jednotlivá životní období ženy, tj. svatby, těhotenství, porod či šestinedělí, aplikována přísná pravidla? Čeho se lidová společnost obávala během svatebních obřadů a čím byla šestinedělka ohrožena? Jaké ochranné rituály lidé praktikovaly

v době pohřbívání zemřelých? Jaké povinnosti měla ve společnosti svobodná a jaké vdaná žena? Proč docházelo k úmyslným potratům, vraždám nemanželských dětí a jak byly svobodné matky trestány? Proč byla činnost porodních bab odsuzována? Jak se společnost stavěla k postavě kata a proč bylo takové řemeslo odsuzováno? Odpovědi se budu snažit nalézt samozřejmě v rámci možností daných rozsahem práce.

1. SYMBOL

1.1 CHARAKTERISTIKA

Symbol. Tajemné slovo pocházející z řeckého slova *symbollein* (dát dohromady, složit), jehož substantivem je *symbolon*. Slovo se původně užívalo ve slovních obratech, které souvisely se sbíráním, skrýváním či zastíráním. Znamení povýšené na symbol šifrovalo zjevný smysl výpovědi nebo znázornění. Nezasvěcený pozorovatel tedy nebyl schopen pochopit smysl zakódovaného jazyka. Možná proto vždy bylo mnoho objektů, které byly zahaleny rouškou tajemna¹. Příslušníci různých kultur mohou konkrétní symbol vnímat odlišně. Některé významy jsou univerzální, jiné jsou omezeny jen na úzký kulturní okruh. V současné době je užívání symbolů poměrně rozšířené – zejména v marketingu a politice.² Transfer symbolů a jejich významových obsahů je jednou z nejvzrušivějších oblastí výzkumu moderních interdisciplinárních věd.³

Protože se téma symbolu stalo součástí mnoha vědních disciplín, máme v současné době k dispozici mnoho jeho definic. Jiné vysvětlení nabízí přírodní vědy, jiné ty humanitní. Znaky jsou buď zvláštními částmi symbolů, nebo je mezi nimi víceméně daná hranice. Podle jednoho vysvětlení přisuzujeme symbolům schopnost fyzicky uchopit něco, čemu se třeba ani nepodobají - jsou mnohoznačné a závislé na kultuře. Symbol manifestuje, objektivuje prožitkové struktury a vztahuje se ke kognitivní, volní a emocionálně hodnotové oblasti.⁴ Podle Muchy lze symboly ještě rozdělit do gnoseologické a expresivní oblasti. V gnoseologické rovině je symbol prostředkem k poznání reality a do určité míry se podobá znaku, jehož charakteristika je zmíněna níže. Gnoseologické myšlenky spadají do novověkého řešení filosofického problému vztahu idejí a pojmů. V druhém pojetí je charakteristická exprese. Podstatné je tedy to, co symbol vyjadřuje.⁵ Paul Tillich uvádí reprezentativnost symbolu jako důkaz odlišení od znaku.

¹ BECKER, U. *Slovník symbolů*, s.5.

² Srov. KENNER, A.T. *Symboly a jejich zkrýlý význam*, s. 6 – 9.

³ Srov. BECKER, U. *Slovník symbolů*, s. 5.

⁴ MUCHA, I. *Symboly v jednání*, s. 90.

⁵ Tamtéž s. 90 – 93.

„(...)symbol se podílí na skutečnosti, kterou reprezentuje a jejíž smysl a bytostnou moc vyzařuje.“⁶ Znak tedy nemá podíl na skutečnosti, neboť je dán konvencí.

Oproti tomu definice znaku jako grafického označení jej považuje za to, co ukazuje mimo sebe na něco, co označuje, odkazuje na vlastnosti a vztahy objektivní skutečnosti nebo vědomí. Znaky matematiky, geometrie či chemické symboly, vzorce přírodovědného poznání aj. převádějí smyslovou zkušenost do roviny čistého myšlení. „Znaky, jimiž se vypovídá o určitém předmětu, jsou pevně strukturovány ve znakových systémech a mohou jako myšlenkové elementy být skládány tak, že jejich uspořádání vyjadřuje takovou výpověď o světě, která nehledá jinou legitimitu, než je ta, která je obsažena přímo v operacích s nimi.“⁷

K tomu, aby byl jakýkoliv objekt považován za symbol, stačí málo. Je nutné povýšit jeho význam z všedního prožívání na úroveň symbolických významů. Podstatou je účast všech potřebných aktérů sociální situace a poté někdo musí onen objekt záměrně využívat. Příkladem může být vyvěšování státní vlajky, nošení bílých plášťů v nemocnicích (odlišení doktorů od pacientů), popřípadě využívání svastiky v období druhé světové války nacisty.⁸

Ponoříme-li se do dějin lidstva, zjistíme, že symboly „oplývají“ ničivou, integrující i konstruktivní mocí. Nalezneme mnoho příkladů dokazující jejich utišující či stabilizující sílu.⁹ „Symbol jako symbol krále, historické události či dokumentu, básně nebo uměleckého díla, svaté osoby, svaté knihy či svatého jednání vyvolávají jednotící sílu, která jedince včleňuje do celku. Symboly (...) mohou plodit deprese, strach a fanatismus v jednotlivých lidech i ve společenských skupinách. Politické symboly jako symbol vůdce nebo hákového kříže, náboženské symboly jako symbol molochového boha, který žádá lidské oběti, ale i tlak náboženských dogmat, který může rozbít vědomí, neboť nutí k nepravdivosti – to vše ukazuje, co se míní ničivou silou. Zda symbol působí pozitivně nebo negativně závisí jednak na charakteru toho, k čemu symbol ukazuje, jednak na stanovisku, s jakým bude přijat.“¹⁰

Využití symbolů – objektů jde krásně spojit i s barvami. Ačkoliv si dnes už moc

⁶ TILLICH, P. *Lidské tázání po nepodmíněném*, s. 70.

⁷ MUCHA, I. *Symboly v jednání*, s. 87.

⁸ NOVOTNÁ, E. *Základy sociologie*, s. 42.

⁹ TILLICH, P. *Lidské tázání po nepodmíněném*, s. 70 – 71.

¹⁰ Tamtéž, s. 71.

neuvědomujeme historicky dané významy jednotlivých barev, podvědomě na nás stále působí. Poměrně dobrým způsobem toho využili výše zmínění nacisté, jejichž uniformy ochranné stráže Adolfa Hitlera (SS) byly navrženy tak, aby vzbuzovaly obavy a hrůzu. Strohý střih, černá látka se stříbrným lemováním, límec tělové barvy, rudá páska s hákovým křížem na rukávu. To vše doplňovala čapka se stříbrným odznakem tvaru lebky. Uniformy vzbuzovaly všechny negativní významy černé barvy – zbavovaly nositele lidskosti, představovaly smrt. Kontrastní červená páska celý kontext jen podtrhovala, jelikož měla vyvolávat představu krve.¹¹

„Moc symbolů nesmíme podcenit; v žádném případě to nejsou neškodné znaky.“¹²

---

¹¹ KENNER, T. A. *Symbols a jejich skrytý význam*, s. 89 – 90.

¹² TILLICH, P. *Lidské tázání po nepodmíněném*, s. 71.

1.1.1 SOCIOLOGICKÝ VÝZNAM

1.1.1.1 POJEM SPOLEČNOST, SOCIALIZACE, NORMY A HODNOTY OBEČNĚ

Člověk je mimo jiné bytost sociální. Být součástí společenství je jednou ze základních potřeb člověka. Sociální systém je bez jednotlivců nemyslitelný. Společnost jako taková je poměrně široký pojem, který se dá definovat mnoha způsoby. Lze jej označit za teritoriálně organizovaný celek, obnovovaný sexuální reprodukcí svých členů, přesahující svým trváním život jednotlivých členů, socializující nové členy v příslušných institucích. Zaměříme-li se na její výtvoř, začleníme do ní pak i děditství zvyků, obyčejů, mravů, kultury – to vše je nutné pro kolektivní lidské chování.¹³

K tomu, aby byl jedinec řádným členem společnosti, musí projít procesem začlenění, tedy socializací. Během procesu si musí osvojit základy, na nichž daný systém stojí, čili jednotlivé normy, hodnoty, orientaci v sociálních rolích a její postupnou realizaci, následně dovednosti potřebné k přežití.¹⁴ Podle sociologického slovníku začíná socializační proces od dvou let, nebo, dle autorů odkazujících na psychoanalytické dělení vývojových stádií, od narození, a trvá po celý život na základě několika etap.¹⁵ Podle F. Tönniese (in NOVOTNÁ, E. *Základy sociologie*) je zdrojem integrace do sociálního systému „*tzv. přirozený zákon. Lidé jednají tak, jak jsou zvyklí, jak jednali jejich předkové a jak budou jednat jejich potomci. Je to jednání historicky osvědčené (protože zajistilo přežití jednotlivců a trvání celku), tzn. tradiční. (...) Protože žijí uzavřeni do sebe bez styku s jinými společenstvími, považují svoje jednání za jediné možné (správné), tzn. přirozené. Pokud někdo ze společenství nerespektuje přirozený zákon a je z něho vyobcován, není mimo společenství schopen přežití. (...) Tönnies představuje společenství jako harmonické, statické a bezpečné soužití lidí; jistotu jim dává tradice, která je současně omezuje v rozhodování.*“¹⁶

¹³ GEIST, B. *Sociologický slovník*, s. 443 – 445.

¹⁴ JANDOUREK, J. *Úvod do sociologie*, s. 60.

¹⁵ Srov. GEIST, B. *Sociologický slovník*, s. 406.

¹⁶ Srov. NOVOTNÁ, E. *Základy sociologie*, s. 33 – 34.

Aby mohl jedinec relativně samostatně fungovat, tedy chovat se tak, jak je žádoucí, musí se podřídit vnitřním a vnějším sociálním kontrolám. Vnější spočívá v udělování pozitivních a negativních sankcí. Ačkoliv fakt, že je nad lidmi vykonávána dozor může být akceptován různě. Podle funkcionalistů je právě takový způsob nutný pro přežití společnosti, státu, poněvadž kdyby mnoho lidí začalo popírat společenské standardy a přestalo se podle nich chovat, jednotlivé instituce by se zhroutily a nastal by chaos.¹⁷

Podstatou kontrol jsou normy (předpisy, pravidla), které si osvojujeme v průběhu socializace. Jednání, které je v jejich souladu, je správné, společensky přijatelné, požadované. Sociální normy nám říkají, jaké jednání je akceptovatelné – „normální“. Normální jednání je běžné chování většinové společnosti, ale nezahrnuje jeho hodnocení (zda je dobré, nebo špatné). Taková norma vzniká na základě jednání majority, dominantní skupiny, nebo významného vůdce¹⁸ a odráží jeho/ její hodnotový systém. Nepřijatelné jednání je společensky trestáno a utlumováno, akceptovatelné chování je naopak preferováno a odměňováno. Zajímavá je asymetrie normativního zajištění jednání a sankcí – dodržování norem a jejich naprostá konformita vede od oslabení jejich platnosti až k jejich zániku, kdežto nerespektování pravidel chování přispívá k jejich aktivaci a upevňování celého normativního systému.¹⁹ Normy do našeho života pronikají písemnou formou (zákony, nařízení, vyhlášky,...), nebo implicitní formou (tradice, zvyky, mrav, móda,...).²⁰

Každá společnost má svůj systém hodnot, jenž by se dal považovat za kulturní systém, a svůj sociální systém, tedy v užším slova smyslu normativní systém. Hodnotový systém je tomu normativnímu nadřazen intenčně. Normy slouží k regulaci jednání, prožívání, chtění, vztahují se ke konkrétním sociálním interakcím, jsou tedy institucionalizovány v konkrétním sociálním systému. Mohou se pak stát prostředkem a cílem jednání. Oproti tomu hodnoty jsou příliš abstraktní a neefektivní, nejde je tedy redukovat na rovinu norem. Proto mají normy odkazovat na hodnoty společnosti, neboť jsou jimi legitimovány. Hodnoty jsou rovněž symboly, respektive smysluplné celky. Významy věcí odkazují právě k daným objektům, které jsou považovány za znaky,

¹⁷ JANDOUREK, J. *Úvod do sociologie*, s. 71.

¹⁸ Srov. NOVOTNÁ, E. *Základy sociologie*, s. 122.

¹⁹ Srov. GEIST, B. *Sociologický slovník*, s. 248 – 249.

²⁰ Tamtéž, s. 248.

zatímco smysl je mnohem bohatší o zpětný vztah.²¹

Podle Muchy jsou hodnoty „*jakési projekce a predikace, v nichž se plně projevuje lidská kreativita, fantazie, obrazotvornost, a mají symbolický charakter. Vždy stojí proti snadné zmanipulovatelnosti a nikdy se nedají plně normovat. To, co je hodnotové (...), nikdy není normální, nikdy není normou vystiženo plně. Podobně ani symboly nemůžeme plně postihnout ve znacích. (...) Symbol a hodnota přesahují to, co normuje náš způsob prožívání světa.*“²²

1.1.1.2 POJEM KULTURA A SYMBOL

Člověk tedy žije v dané společnosti, spolupodílí se na tvorbě, upevňování a rozvoji příslušné kultury. Právě v rámci tohoto celku formovaného poznáním, vírou, uměním, morálkou, zákony, obyčeji a hodnotami²³ dochází k tvorbě a užívání symbolů a artefaktů.²⁴

Z toho plyne fakt, že se lidé neřídí jen přírodními zákonitostmi, ale vytváří si vlastní svět, jež má tendence vytvářet jasné dělicí čáry mezi přírodou a kulturou. Na rozdíl od zvířete je člověk bytost hojně užívající symboly. Jejich významy a systém si lidé osvojují prostřednictvím enkulturace, následně je užívají pro vyjádření svých pocitů a myšlenek prostřednictvím jazyka a různých forem umění. Většina významů je ale přijímána nevědomě.²⁵ Například „*nikdo neříká dětem, že od sebe mají být při konverzaci asi tak na vzdálenost natažené paže, ale časem vypozerují, co se považuje za vhodné. Relativitu našich kulturních standardů ukazuje i to, jak je pro nás nepřijemné, když se dostaneme do kultury jiné.*“²⁶

²¹ MUCHA, I. *Symboly v jednání*, s. 153 – 154.

²² Tamtéž, s. 155 – 156.

²³ GEIST, B. *Úvod do sociologie*, s. 199.

²⁴ Srov. HARTL, P. *Psychologický slovník*, s. 282.

²⁵ JANDOUREK, J. *Úvod do sociologie*, s. 175 – 176.

²⁶ Tamtéž.

Jelikož v dané společnosti žije mnoho skupin vymezujících se stejnými nebo podobnými charakteristikami, je možné označit je za subkultury. Subkulturou se rozumí kultura dílčí skupiny, která se do jisté míry odlišuje od té dominantní a zároveň je její součástí. Odlišnosti se mohou týkat věku, pohlaví, sociálního postavení, původu, regionu, zájmů apod. V případě, že jsou znaky subkultur velké a protichůdné celé kultuře, dochází ke konfliktům, napětí²⁷ a pak se ocitáme v oblasti *kontrakultury*.²⁸

Problémem, který provázel lidstvo víceméně odnepaměti, byl pocit, že kultura jedné společnosti je lepší, morálnější než kultura společnosti druhé. Důsledkem toho byl jasný etnocentrismus, jehož podstatou je neporovnávání vlastních standardů měřítky jiných kultur, proto bývá spojován například s rasismem. Opakem tohoto „nešvaru“ je kulturní relativismus. Na základě tohoto pohledu jsou všechny kultury brány jako jedinečné a jejich hodnoty, zvyky a normy nemusí být hodnoceny měřítky jiné kultury, ale v kontextu kultury vlastní. Tolerance by ale neměla být absolutní – neměla by vést k morálnímu relativismu. Příkladem je kruté zacházení se ženami – lze tento problém tolerovat a brát jej jako autentickou tradici určité společnosti?²⁹

Symbyly tedy mohou mít charakter verbální a neverbální. Člověk jako sociální bytost je schopen plně komunikovat prostřednictvím jazyka. Dokážeme jím vyjádřit osobní i sociální významy, tedy to, co si můžeme současně osvojit. Lidé jsou schopni vytvářet i umělé jazyky, jejichž motivy mohou být různé.³⁰ Jazyk je součástí sociálního jednání, je složen z mnoha znaků/symbolů a každý z nich má nějaký význam, účel. Velmi důležitá jsou gesta jako původci samotného jazyka – dle symbolického interakcionismu. V rámci pochopení smyslu jednotlivých gest dochází v sociální interakci k systému signifikantních gest či symbolů založenému na společných zkušenostech lidí. Lidé dokáží na základě pochopení gest zevšeobecnit zkušenosti a své představy o jiných lidech – symbolika v gestech musí být ale trvalého charakteru.³¹

V oblasti kultury platí, že smyslem symbolů je spojovat, uvádět do souvislostí. Kulturní symboly jsou tradované z generace na generaci a umožňují porozumět okolnímu světu, z logického pohledu mají iracionální, neprůniknutelný základ.

²⁷ GEIST, B. *Sociologický slovník*, s. 474.

²⁸ Srov. JANDOUREK, J. *Úvod do sociologie*, s. 180.

²⁹ JANDOUREK, J. *Úvod do sociologie*, s. 181-182.

³⁰ Tamtéž, s. 176 – 177.

³¹ Srov. MUCHOVÁ, L. *Vyslovit nevyslovitelné*, s. 24 – 25.

Vyjadřují podvojnost prolínání sakrálního a profánního, napětí dvou časových rovin.³² „Vztah jedince k symbolům kultury (...) odpovídá jeho habitu, jeho podstatným určením a povaze lidské existence. Projevuje se v něm existenciálně emocionální strach i naděje, které racionální jistota každodenních rutinních úkonů může eliminovat pouze částečně. (...) přijímání symbolů kultury se děje podřizováním jak institucionálnímu tlaku, tak porozuměním, artikulací.“³³

Jednou z mnoha oblastí společenského života obsahující právě výše zmíněné kulturní symboly je domov. Symboly spojené s domovem, rodinou patří k základům každého společenství. Zahrnuje jak problematiku mezilidských vztahů, vztahy k věcem, stolování, sociálních kontaktů aj. Podstatné je mít jasno v tom, co je „mé“ a odlišit to od toho, co je „cizí“.³⁴

1.1.2 PSYCHOLOGICKÝ VÝZNAM

Symboly a jejich významy se lze zabývat v rámci mnoha vědeckých oborů či disciplín, v této práci zmíním ještě pohled psychologie, konkrétně psychoanalýzy, u které se předpokládá, že právě symbolické myšlení není charakteristické pro dítě, básníka či pomatence, ale je součástí podstaty lidského bytí, předchází jazyk a diskurzivní způsob poznávání. Proto se obrazy, mýty či znaky vztahují k potřebám a odhalují nejtajnější modalit lidského života. Každý jedinec si s sebou nese mnoho z lidské zkušenosti z předhistorického období, otázkou zůstává, do jaké míry si tento fakt uvědomuje a řídí se jím.³⁵

K velkým objevům psychoanalýzy patří, že lidské jednání s vlastním nevědomím se uskutečňuje ve formách zakódovaných do symbolů. Sigmund Freud se například na snové symboly díval jako na „*pohyb nevědomého pudu, jehož následky*

³² MUCHA, I. *Symboly v jednání*, s. 126.

³³ Tamtéž, s. 126.

³⁴ Tamtéž, s. 129 – 130.

³⁵ ELIADE, M. *Obrazy a symboly*, s. 10 – 11.

nejsou akceptovány vštípenými hodnotovými představami a představami o normách (...) a proto jsou dovoleny pouze v podobě symbolické náhrady v nevědomí.“³⁶ Setrval tedy nejprve na přesvědčení, že symboly jsou ve své podstatě negativní, jelikož existují díky pudovým přáním člověka. Na tomto základě označil kulturu a náboženství za kolektivní nutkavé neurózy. Následně pojal náboženství jako iluzi, jež existuje jen díky tomu, že se člověk nechce nechat řídit svou přirozeností.³⁷

Oproti tomu Jungova teorie lidské psychiky, jež je s náboženstvím a mýty úzce spjata, považuje symboly za jedinou možnou formu komunikace s nevědomím. Poměrně velký důraz je kladen zvláště na kolektivní nevědomí. Osobní nevědomí v podstatě odpovídá Freudovu pojetí, zahrnuje tedy obsahy potlačených afektů. Kolektivní nevědomí zahrnuje „zkušenosti celého lidstva a je jako takové tvořeno instinkty a archetypy.“³⁸ Archetypy zahrnují zkušenosti celého lidstva a jsou reprezentovány symbolickými obrazy (představami). Na obrazy je třeba nahlížet nepřímou, tedy prostřednictvím snů a fantazií a to na osobní či kolektivní úrovni. Jazykem archetypů jsou „symboly, jejichž obsahy nejsou plně verbalizovatelné a které jsou obvykle personifikovány, jsou to praobrazy opakujících se mezních situací či životních křížovatek. Mají stránku světlou a temnou; například archetyp ženy v duši muže je personifikován různými (...) světlými a tmavými typy mýtických ženských postav, jako moudrá panna Sofia nebo naopak krutá čarodějnice Hekaté. Archetypů je velké množství a mezi nejdůležitější patří. Archetyp stínu: kolektivní zlo, personifikované d'áblem nebo zlým skřítkem; je však i složkou osobnosti (naše „horší já“), která je spojena s projekcí do jiných lidí a kterou si většina lidí nepřiznává (...), je-li Stín popřen, nejčastěji se s ním člověk setkává v symbolice snů (scény bojů, násilí atd.)“³⁹ Dalším archetypem může být archetyp anima/animus čili obraz ženy v duši muže, nebo naopak; archetyp Magna Mater, neboli archetyp přírody „dvou tváří“, jenž byl zdrojem mýtů všech kultur a jehož polaritami je život a smrt. Jednotlivé archetypy se do jisté míry prolínají.⁴⁰

³⁶ MUCHOVÁ, L. *Vyslovit nevyslovitelné*, s. 32.

³⁷ Tamtéž, s. 31 – 33.

³⁸ JUNG, C. G. *Analytická psychologie. Její teorie a praxe*, s. 137.

³⁹ srov. NAKONEČNÝ, M. *Psychologie osobnosti*, s. 587 – 588.

⁴⁰ Tamtéž, s. 588 – 589.

V moderní době lidé jednotlivým praobrazům nebo symbolům vůbec nepřikládají velkou váhu, alespoň ne vědomě. Neuvědomují si tedy návaznost jednotlivých symbolů v písních, příbězích, na mytologie, zkušenosti a poselství našich předků. Je možná nutné, aby si jedinec uvědomil bohatství lidové moudrosti, jelikož možná tak může vyplnit, vyvážit svůj vnitřní život.⁴¹

1.2 SYMBOL VE STŘEDOVĚKU A V NOVOVĚKU

Jak již bylo řečeno v úvodu práce, dějinná období, kterými se chci ve své práci zabývat, jsou středověk a novověk. Právě v těchto érách lidské existence byla moc symbolu velmi silná a významným způsobem ovlivňovala život lidí fungujících ve společenství. Zejména v lidové oblasti byl vnímán velmi citlivě. Lidé na tomto základě vybudovali společnost i s jejími hodnotami, normami, zvyky, sankcemi aj. Pro hlubší náhled do této problematiky nastíním nejprve stručně právě již zmíněné historické éry a jejich souvislost s mýty, pověrami i rituály.

Evropa se v období středověku, zejména toho raného, potýkala s „revolucí“ v obyčejích a myšlení, kde se mísily křesťanské a „pohanské“ prvky. Byla to také éra plná dobývání území, válek a aby toho nebezpečí nebylo málo, ohrožovali společnost lapkové nebo vrazi, kteří se realizovali zvláště na obyvatelích žijících daleko od hradů.⁴² Soudobé právní knihy obsahovaly mnoho ustanovení proti případnému násilí. Vymáhání práva i nepráva, *slovní potyčky vyúsťující v rány modré, krvavé a chromotné neboli mrzačící, zabití a vraždy, nebyly řídké.*⁴³ Město, prostor pro obchod a rozkvět kultury, nebylo místem pro toho, kdo nebyl schopen sám sebe ubránit. Postupně se sice o hájení práva zasazovala městská veřejná moc, ale ta zpočátku často selhávala, tudíž se měšťané museli spoléhat jen sami na sebe. Jezdili ozbrojení a během jízd se kupecké vozy mnohdy spojovaly v konvoje s ozbrojeným doprovodem.⁴⁴

⁴¹ ELIADE, M. *Obrazy a symboly*, s. 17 – 18.

⁴² BLASHKE, J. *Záhadný středověk*, s. 15 – 17.

⁴³ srov. HOFFMANN, F. *České město ve středověku*, s. 146.

⁴⁴ Tamtéž.

Jedním z východisek bylo vstoupení do kláštera, kdy si člověk zajistil materiální a svým způsobem i duchovní bezpečí. Avšak ani mnich nebyl ušetřen asociálního a antisociálního chování nejrůznějších jedinců a to zejména na svých cestách, jejichž cílem bylo šíření evangelia. Cesty byly blátivé a vzhledem k tomu, že lesy byly útočiště banditů a jim podobných, a že nebylo mnoho možností jak prosvítit temnotu, vznikaly nejrůznější historky a pověry, jež kolovaly mezi venkovany, hostinskými a cestujícími. Podle nich existovaly mocné bytosti (noční predátoři a samozřejmě čarodějnice či strašidla) – ve skutečnosti to snad byli lidé duševně choří, žebráci a potulující se zmrzačení vojáci, neboť válek se tehdy vedlo dost a člověk, který nebyl schopen obdělávat půdu a vůbec přispívat k chodu domácnosti, či společenství, byl nucen žít žebrotou - které sváděly a strašily i ty nejodvážnější poutníky.⁴⁵

Středověký člověk žil v neustálé nejistotě a strachu, neboť okolní svět byl plný nebezpečí. Strach z tajemného okolí byl konstantou, ze které nebylo úniku. Venkovan se bál svého feudálního pána, toho zase strašila představa vzpoury vesničanů a hněvu mocnějších pánů a všichni se báli hladomoru a nemocí, neboť je nezastavily ani nejsilnější hradby či zbraně. Aby toho nebylo málo, hrozilo se koncem světa a lidem byl neustále připomínán strašlivý konec všech hříšníků a těch, kdož nevedli spořádaný zbožný život věřícího. Důsledky demagogie svíraly člověka do úzkostlivé situace. Proto se lidé více než toužebně obraceli k nadpřirozenu jako k jediné záchraně.⁴⁶ Svůj podíl na vytváření strachu a nejistoty měla i příroda. Mrazivé zimy a přírodní katastrofy zahubily mnohé bytosti. I přesto měl člověk k přírodě blíže než ten dnešní. Lidský život se v podstatě řídil rytmem ročních období. Za velmi těžké období, které člověka zkoušelo z dostatečné nebo nedostatečné připravenosti na něj, byla považována zima. Naopak jaro bylo vítáno s jásotem a nadšením, neboť přinášelo naději a nový život. Právě k jaru se vázaly svátky plné veselí a barev. Venkovský lid v tomto období asi nejvíce pocítoval svou oddanost vůči okolní přírodě a vykonával proto rituály, jimiž si chtěl její náklonnost udržet.⁴⁷

Svět středověkého člověka nebyl ale jen negativní a depresivní. Postupem času docházelo k prozkoumávání nových míst, práci do jisté míry usnadňovaly nejnovější

⁴⁵ BLASCHKE, J. *Záhadný středověk*, s. 15 – 17.

⁴⁶ Tamtéž, s. 18 – 19.

⁴⁷ srov. VERDON, J. *Volný čas ve středověku*, s. 23 – 31.

vynálezy, došlo k jistým pokrokům v myšlení, zlepšovaly se stavební techniky, využívaly se nové suroviny.⁴⁸ Pokročilo se ve zpracovávání kovů, zdokonalovaly se hornické metody, rozšiřovala se výroba skla a papíru, prohlubovala se práce v textilní oblasti a jedním z možných signálů nastupujícího novověku se stalo šíření knihtisku.⁴⁹ I díky objevům a novým možnostem se lidstvo dostalo do období, kdy křesťanství přestávalo být považováno za základ žitého světa a péči o jeho řád. Pomyslnou štafetu ve vykládání světa pomalu přebírala věda.⁵⁰ Důsledkem nabourávání tradičního (po celý středověk zažitého) výkladu reality, příčin a následků, byl odklon od hodnot vyjádřených v náboženských symbolech a hledání takových norem a hodnot, jež by umožnily racionální orientaci člověka v nově vznikajícím světě. Vzory pro správné jednání středověkého jedince obsažené ve výše zmíněných pověrách už nebyly považovány za něco podmíněčně platného. V popředí se usadil význam jedince a jeho racionality. Novověk byl tedy založen na víře ve schopnosti člověka jako rozumného tvora, který je součástí světa stojícího na základech pravd, jež byly získány a prověřeny rozumem.⁵¹ „Dva z praktických cílů, které se nejsilněji projevíly v novověku, jsou vyjádřeny jednak v pojmu sebeprosazení a jednak v pojmu sebeuspokojení. Směřuj k získání moci a majetku, požitku, který je materializován.“⁵² Vývoj novověké společnosti lze chápat i tak, jak to vyjádřil Max Weber, tedy jako období odčarování světa, v němž se lidé zbavují závislosti na představách, obrazech či symbolech, které v předchozím období ovládaly jejich život. Odčarování je procesem postupné racionalizace sociálního života.⁵³

Podstatnou úlohu ve fungování společnosti sehrály, stejně jako v předchozích dějinných obdobích, legendy, životopisy svatých nebo biblické příběhy a s nimi spojené rituály. Jejich podíl na každodenních činnostech lidí je více než zřejmý. Tyto příběhy odpovídaly dané společnosti na základní otázky její existence.⁵⁴ Nejdříve byli lidé uneseni záhadami zvířat, pak to byl svět vegetace a záhada úrodné země, která mění smrt v život, následně nebeská klenba a nakonec člověk jako tvor obestřený záhadami

⁴⁸ NEUBAUER, Z. *Přímluvce postmoderny*, s. 14 – 15.

⁴⁹ Srov. HOFFMANN, F. *České město ve středověku*, s. 164.

⁵⁰ Srov. NEUBAUER, Z. *Přímluvce postmoderny*, s. 14 – 15.

⁵¹ Srov. MUCHA, I. *Symboly v jednání*, s. 10 – 11.

⁵² Tamtéž, s. 12.

⁵³ Tamtéž, s. 13. Srov. WEBER, M. *Protestantská etika a duch kapitalismu*. In Metodologie, sociologie a politika. Praha, 2009, s. 182-223.

⁵⁴ BECKER, U. *Slovník symbolů*, s. 184.

a zázraky.⁵⁵ Rituály provázely lidi odnepaměti. Staly se až součástí každodenních aktivit. Pověry, mýty, legendy, rituály (jejichž obsahem byly právě symboly) ovlivňovaly jednání lidí i jejich sociální interakce. Odvíjely se od nich pohledy a postoje na všechny oblasti lidského bytí. Například milostné projevy a svatební obyčeje měly řadu znaků, zprostředkovaně či přímo odvozených od demografických poměrů, typů produktivních činností, sociálních podmínek apod. Tyto faktory se navzájem kombinovaly a vytvářely osobité symbolické formy.⁵⁶

2. LIDOVÁ MAGIE, POVĚRY, RITUÁLY

„V každodenním životě se setkáváme s řadou jevů, zdánlivě nedůležitých, které jsou pro nás natolik samozřejmé, že se snad vůbec nezamýšlíme a neuvažujeme o jejich původu, o jejich podstatě a významu pro člověka. (...) Stačí však, abychom se (...) některým z takových jevů počali hlouběji zabývat, a tu zjišťujeme, že právě pro svou všednost a samozřejmost jsou nám tyto jevy tak málo známé a pochopitelné.“⁵⁷

Snaha ovlivňovat mysl a jednání lidí za pomoci magického působení má kořeny v dávných dobách, kdy byl člověk plně závislý na přírodě a věřil ve vyšší moc přírodních bohů.⁵⁸ S nástupem křesťanství znamenala přehnaná touha po magičnosti spoluúčast člověka s „d'ábovými silami“, proto byla prohlašována za čarodějnictví, které chtělo zasáhnout do řádu určeného boží vůlí jinak než církví legitimizovanými prostředky.⁵⁹ Církev se snažila potlačovat pověrečné představy zejména prostých lidí, avšak „dialog mezi oficiální církví, nedovzdělaným duchovenstvem a myslí prostých lidí

⁵⁵ CAMPBELL, J. *Mýty, legendy dávných věků v našem denním životě*, s. 69 – 71.

⁵⁶ Například In NAHODIL, O., ROBEK, A. *České lidové pověry*, Praha. 1959. Srov. CAMPBELL, J. *Mýty, legendy dávných věků v našem denním životě*, s. 69 – 71.

⁵⁷ NAHODIL, O, et al. *České lidové pověry*, s. 1.

⁵⁸ JANČÍKOVÁ, E. *Historie svateb od nejstarších dob po současnost*, s. 28. Srov. CAMPBELL, J. *Mýty, legendy dávných věků v našem denním životě*, Praha. 1998.

⁵⁹ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska, svatba v české lidové kultuře*, s. 146.

nebyl snadný.⁶⁰ Církev postupně hledala „náhrady“ za „pohanské“ zvyklosti a rituály. Následně pevně stanovila, co bylo považováno za hříšné a jak se měl řádný věřící chovat a smýšlet. Co bylo člověku tělesně příjemné, bylo tabuizováno. Lidská přirozenost byla po generace potlačována a v důsledku toho žil člověk v neustálém pocitu viny, hříchu a strachu.⁶¹ O složitosti problematiky se více hovoří například ve smolných, černých nebo krevních knihách výslechů.

Ať tak či onak, lidová magie postupně znamenala prolnutí „pohanských“ pověr s křesťanskou symbolikou. Víra v magické síly se pravděpodobně opírala o možnost a schopnost člověka ovlivnit pozemský vztah příčin a následků za účelem uspokojení zejména potřeby lásky.⁶²

„Sortiment prostředků a stupnice praktik milostné magie byly velice rozsáhlé a rozmanité. Běžné byly úkony zaměřené na napodobování (...), na dotyk (...), na vzájemný vztah (...) a dále na složité procedury a recepty s použitím rozmanitě kombinovaných postupů. Čím komplikovanější a tajemnější úkon, tím více získával na ceně. Důležité bylo slovo a přesvědčení, že cokoliv vyřčené nahlas se v rituální situaci naplní. (...) Některé rituály vyžadovaly prostředníka, určité období v měsíci, týdnu nebo dnu nebo zvláštní hodinu, jiné svit měsíce, slunce či naopak tmu a mnohé byly vázány na přesně určený prostor. Významným akcelerátorem byla pověřivost umožňující sugesci a autosugesci, vyvolání změn v psychice lidí, strach, napětí apod.“⁶³ Podléhání představám, ve kterých mají věci, rostliny i zvířata tajemnou moc, vykazovalo fakt, že v době jejich aktuality se člověk ještě nepovažoval za všemocného i rozumného pána na zemi. Pták nebo pes měli moc, kteréž člověk neměl, když mohli věštiti osudy budoucí, kteréž před zraky lidským jsou zakryty.⁶⁴ Takové pohlížení na moc okolní fauny a flory postupně mizelo z lidového podání - lidé některým věřili a jiné považovali za babské tlachy, nakonec všechny pozbyly živé síly a ustoupily tak před vývojem vyspělé civilizace.⁶⁵ Jako příklad zvířete, jehož se lidé zejména na vsích báli a které podle lidové

⁶⁰ srov. SPUNAR, P. *Napětí mezi oficiálním a „lidovým“ náboženstvím ve středověku*. In Normativní a žité náboženství. Brno, 1999, s. 91.

⁶¹ srov. JANČÍKOVÁ, E. *Historie svateb od nejstarších dob po současnost*, s. 18 – 19.

⁶² NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska, svatba*, s. 146-147. Srov. NAHODIL, O., ROBEK, A. *České lidové pověry*. Praha, 1959.

⁶³ Tamtéž, s. 147 – 148.

⁶⁴ srov. ZÍBRT, Č. *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*, s. 65 – 66.

⁶⁵ Tamtéž, s. 66.

víry uměl věštit blízké situace, uvedu kohouta. Věřilo se, že s kohoutím zakokrháním mizí veškerá moc duchů a jiných příšer zjevujících se a řádících během noci. Kukačka zase věštila, jak dlouho bude dotyčný živ. Havran či vrána oznamovali neštěstí i smrt. Lidé věřili v nadpřirozenou moc koní, vlků, myši aj. Mimo to bylo důležité i kýchání, amulety a všelijaké jiné věci denní potřeby.⁶⁶ K tomuto tématu se ještě vrátím v následující kapitole, kde se pokusím spojit věštby se základními fenomény života.

Staroslovanské a raně křesťanské představy i rituály jsou dnes poměrně složitým zašifrovaným textem, jenž je plný symbolů a vztahů, vtělených do obyčejů a folkloru. Mnohé z nich nás v různých podobách obklopují dodnes a spoluvytvářejí náš přístup k obklopujícímu světu. Bohužel už víme málo o jejich původu, významu a funkcích i o prostředí, v němž formovaly život minulých generací.⁶⁷

Jedním z nejprobíranějších témat byl, hlavně v lidové oblasti, fenomén lásky a smrti. Není divu, neboť prostupoval celým životem člověka a souvisel s jeho začátkem i koncem. Tyto životní etapy zahalené rouškou tajemna fascinovaly lidstvo odnepaměti a proto se staly hlavními tématy například lidových pověr i rituálů. Jak bylo zmíněno v předchozí kapitole, v minulosti byli lidé bojácnější než dnes. Strachovali se neznámých věcí, situací, objektů a snažili se uchránit před nimi sebe i své blízké. Vznikla tak půda pro nejrůznější pověry, rituály, legendy i lidovou magii a zároveň sankce, které byly udělovány všem, kteří se jakýmkoliv způsobem vymykali normální/běžnosti, tehdejšími představám o počestném životě tj. přicházeli do styku s neznámými či nevábnými věcmi, nerespektovali pevně daný sociální i duchovní řád apod. Právě takoví lidé byli odsouváni na okraj společenství jako lidé bezectní, v důsledku toho se nesměli účastnit jednotlivých sociálních úkonů a byli vystaveni veřejné hanbě i posměchům.

Proč byli někteří lidé považováni za nepočestné, nečisté, jak se k vyloučeným choval zbytek společnosti, jaká opatření dělali lidé, kteří se ocitli na hranici správného/nesprávného proto, aby očistili svou pověst? Odpovědi nejen na tyto otázky se budu snažit sepsat v následujících kapitolách. Nejprve se chci ale zabývat výše

⁶⁶ ZÍBRT, Č. *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*, s. 67. Srov. NAHODIL, O., ROBEK, A. *České lidové pověry*. Praha, 1959.

⁶⁷ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 11. Srov. NAHODIL, O., ROBEK, A. *České lidové pověry*. Praha, 1959.

zmíněným fenoménem lásky a smrti. Téma lásky a smrti je pro mne také významné proto, že poskytuje obraz o tom, jak jej lidé vnímali a propojovali jej se sociálními rolami žen i mužů (zejména žen, jejichž možnostmi a povinnostmi se práce především zabývá), se zvyky, obřady, lidovou vírou vůbec a jaké sankce byly udělovány těm, kteří například na smrt pohlíželi jinak než většinová společnost. Tyto fenomény vnímám také jako základ, ze kterého hodlám vystavět pojednání o problému sociálně izolovaných jedinců. Láska se vztahuje ke svobodným matkám, porodním bábám, možná i prostitutkám, vezmu-li v potaz, že některé svobodné matky nebo jinak „nečestné“ dívky byly mnohdy vyhnány z rodných vsí a jedním z možných řešení přežití byla právě prostituce. Problémem prostituce se v práci ale zabývat nebudu, neboť je velmi rozšířený a stačil by na samostatné téma. Na téma smrt naváží kapitolou o vdovách a katech, i když řemesel se špatnou pověstí bylo mnohem více, ale ty nejsou předmětem mé práce.

2.1 LÁSKA V LIDOVÉ TRADICI

2.1.1 ZAMILOVÁNÍ

Projevy zamilovanosti a svatební obřadnosti byly ve středověku mnohem komplikovanější než dnes. Život mladých lidí byl v podstatě dělen na období před svatbou a po ní. Rodina byla místem rozhodování o vhodnosti či nevhodnosti možných partnerů, matky hlídaly nedotčenost svých dcer, jimž od narození střežily na věno. Šlo tak o snahu ukázat spojitost s provázaností duchovních a materiálních cílů společnosti. Normy a vzory milostného chování se předávaly z generace na generaci, utvářely se tak sítě rodinných a společenských pravidel určujících i rozmezí uznání a sdílení milostných aktivit a způsoby jejich uznání. Pohlavní dospívání a zajištění morální a předsexuální distancí od opačného pohlaví obsahovaly požadavky církve a institucí lidové tradice za účelem zdrženlivosti, cudnosti ve vztahu k tělesné kráse, sexuálním

prožitkům, zábavám, tancům a hrám. Vztah k lásce určovali kněží, teologové a moralisté, jež nabádali zejména dívky k mravnosti a poslušnosti. Právě od středověku skoro až do minulého století bylo panenství normou dívčího stavu a vymezovalo sociální i kulturní identitu dívek⁶⁸. Pohlavní zdrženlivost se týkala i chlapců, například v Právu kutnohorském se lze dočíst, že „*mládenectví bez studu, dělá ostudu.*“⁶⁹ nicméně nebyla mnohdy tak ostře hlídána jako u dívek. „*Panenství nebylo jen momentálním stavem těla a sebe-vědomím, bylo také aktivní, v určitých situacích a souvislostech magicko-náboženskou složkou ochrany a prosperity společenství. (...) Proto se panenství (a v menší míře i panictví) připisovala důležitá role v obřadech a obyčejích. Nositelé tohoto „atributu“ nedotčenosti měli mít podle lidové víry schopnost zapuzovat nebezpečí a hrozby a zvyšovat účinek magických úkonů.*“⁷⁰

Za hodnoty, jimiž se vykazovali řádní snoubenci bylo tedy jednání na základě pokory, počestnosti a bohabojnosti. Zajímavé je, že ještě v 10. století mohlo být panenství nevěsty přítěží a slovanský ženich ji mohl dokonce zapudit. Nicméně o pár století déle už došlo k obratu.

Způsobem úpravy vlasů a pokrývkou hlavy dávaly ženy a dívky najevo svůj stav – svobodné dívky chodily prostovlasé, provdané musely chodit s hlavou zakrytou čepcem, rouškou, závičkou, závitinou.⁷¹ Už benediktinský mnich Honorius z Autun v první polovině 12. století poukazoval na problém dlouhých ženských vlasů, které byly symbolem sexuality.⁷² Příkaz nutící ženy nosit pokrývku hlavy ospravedlňoval například tím, že žena je ďáblouvu pastí a je třeba zabránit, aby se srdce mladíků chytla rozhozených sítí jejich vlasů. Dalším důvodem bylo tvrzení, které mělo oživit v lidské paměti údajné důsledky prvotního hříchu v ženině chování. Ta si má jako viník zahalovat svou hlavu, aby zároveň ukázala svou podrobenost muži.⁷³

„*Roku 1515 na Hradčanském soudě městském žalována byla vdova Adámka, že neslušnou řečí sáhla po panně Anně (...) na čest pravíc, že by neměla chodit prostovlasá, poněvadž je těhotna.*“⁷⁴

⁶⁸ NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska, svatba v české lidové kultuře*, s. 17 – 38.

⁶⁹ srov. OBRÁTIL, K. *Kryptadia III (...)*, s. 599.

⁷⁰ srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska, svatba v české lidové kultuře*, s. 39 – 40.

⁷¹ Tamtéž, s. 47.

⁷² srov. JANČÍKOVÁ, E. *Historie svateb od nejstarších dob po současnost*, s. 59.

⁷³ srov. LENDEROVÁ, M. et al, *Eva nejen v ráji*, s. 17.

⁷⁴ srov. WINTER, Z. *Šat, strava a lékař v XV. A XVI. věku*, s. 402.

Svobodná dívka, jež před svatbou nebyla pannou, byla nazývána „zmrhalka či závitka“, se na veřejnosti nesměla ukazovat s nepokrytou hlavou. V některých oblastech jí proto byly veřejně ustříženy vlasy – symbol ctnosti, čistoty a krásy.⁷⁵

2.1.2 ODDÁNI

Námluvy, církevní oddavky a rituál svatby jako takové znamenal v lidové tradici novou etapu mladého páru. Bylo mu požehnáno, aby vedl samostatný život ve vlastní rodině. Manželský vztah byl na úrovni zamilovanosti, náklonnosti, nebo smíření s výběrem partnera rodiči. Svatební obřad v souladu se symbolickými významy a rituálními složkami ustanovoval nové právo náležející novomanželům počínaje smluvním nárokem na majetek a jeho užívání, na hospodaření, sexuální život v páru, účast ve společenství a zahrnoval i úkony naznačující rozdělení sociálních rolí a funkcí v nové rodině.⁷⁶ V duchu názorových stanovisek církevních autorit, které se postupem let měnily a stávaly se mírnějšími vůči ženám, byla žena nejprve plně podřízena svému muži, který ji měl poučovat a vychovávat i s použitím fyzických trestů. Podle Lenderové (2002) je z Husova spisu O manželství zřejmé, že muži mohou napravovat ženy, které jsou náchylné ke špatnému i fyzicky, ale s použitím prutu, nikoliv hole. Bití žen bylo ve středověku považováno za běžnou formu „domácí“ výchovy, ale kde byla hranice hrubosti, kterou by muž neměl překročit? Hlavní asi bylo, aby žena zůstala naživu.⁷⁷

Z roku 1482 pochází případ Doroty z Miličina, která žádala před soudem (...) o rozluku se svým mužem. Vedly ji k tomu i důvody ublížení na zdraví. Manžel ve výpovědi přiznal, že ženu uhodil sekyrou do hlavy a pak ji asi třikrát zbil, protože mu nadávala, poté ji zranil nožem na stehně. O rozluku ale nestál. Církevní soud rozhodl o zachování manželského svazku s tím, že muž nemá svou ženu bít železnými nástroji,

⁷⁵ JANČÍKOVÁ, E. *Historie svateb od nejstarších dob po současnost*, s. 23 – 24. Srov.

NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska, svatba v české lidové kultuře*, s. 26.

⁷⁶ NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska, svatba v české lidové kultuře*, s. 193 – 194.

⁷⁷ Srov. LENDEROVÁ, E. *Eva nejen v ráji*, s. 25.

ale činit tak prutem, holí, důtkami nebo ji tahat za vlasy.⁷⁸

Častější než sňatky z opravdové lásky byly ty předem domluvené rodiči, respektované například z odpovědnosti vůči rodině. Až do přibližně druhé poloviny 16. století bylo manželství uváděno v platnost podle starého obyčejového práva rituály, mezi něž patřilo oddávání snoubenců „*svatem, který přivedl nevěstu k ženichovi, odevzdal mu ji vložení její ruky do ruky ženicha. Svatka zahalila nevěstě hlavu a tím ji zařadila mezi vdané ženy. (...) Následovalo pohoštění za účasti svatebních svědků, tzv. dožádaných dobrých lidí svatebních, potvrzujících svou přítomností oprávněnost uzavření manželského svazku.*“⁷⁹ Veřejný slib byl velmi důležitý, lze se o něm dočíst v dokladu pocházejícího z rukopisu Kapitolského archivu v Praze z roku 1422 – více o něm hovoří F. Tandra (1902) když píše, že manželský slib byl spolu s postavením zeleného stromku řečeného máj vyvolenému děvčeti uznán církevní konzistoří jako právní závazek mezi snoubenci a po něm následovala svatba.⁸⁰

Podle staré tradice byli snoubenci těsně před obřadem vystaveni nejrůznějším zlým silám, pomstychtivým lidem, kteří jim mohli způsobit hádky a nespokojenost ve vztahu. Proto vznikalo mnoho obyčejů postavených na magických úkonech a praktikách ochranného charakteru. Jedním z takových obyčejů mohla být svatební družina tvořená mládenci a družičkami, jejichž úkolem bylo odvést pozornost od zlých sil a zakrýt tak skutečnou nevěstu a ženicha. Dalším mohl být hluk v podobě střílení, výskotu, křiku svatebčanů, nebo předvádění falešných nevěst.⁸¹ Ochranný obyčej zejména pro nevěstu byl například takový, že měla až do obřadu zůstat ukryta před veřejností a měla být oděna tak, aby byla před zlými silami chráněna, tj. do šatů zahalující celou postavu včetně závoje. Bílá barva byla až do 16. století barvou smutku, proto se používala třeba žlutá a všechny její odstíny. Závoj byl mnohdy neprůhledný, proto musela být nevěsta vedena. Trochu jinak tomu bylo s šaty nevěst, které se vdávaly v krojích. Barva, střih, výšivky, zdobení a další doplňky byly charakteristické pro určitý region (panství).⁸²

Rituály, které měly zajistit plodnost novomanželů se prováděly v podstatě do

⁷⁸ srov. KOPIČKOVÁ, B. *Manželské spory žen (...)*, s. 63.

⁷⁹ NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska, svatba v české lidové kultuře*, s. 193 – 194.

⁸⁰ TANDRA, F. *Za postavení máje-svatba r. 1422*. Český lid 11, 1902, s. 416. Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska, svatba v české lidové kultuře*. Praha, 2012. Srov. JANČÍKOVÁ, E. *Historie svateb od nejstarších dob po současnost*. Praha, 2012.

⁸¹ NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska, svatba (...)*, s. 199 – 200.

⁸² srov. JANČÍKOVÁ, E. *Historie svateb od nejstarších dob po současnost*, s. 57 – 59.

konce sexuální vitality lidí. Například o svatbě se na snoubence házelo obilí, aby byli oba plodní a nevěsta se po příchodu do nového domova musela posadit na kožešinu, aby byla v budoucnu schopná porodit mnoho dětí.⁸³

Podle Navrátilové lze svatbu jako celek rozdělit na tři na sebe navazující části. Na část výběru partnera, uzavírání svatební smlouvy a vykonávání důležitých přípravných akcí, po níž následuje část postavena na rituálech a obyčejích zakončena projevy symbolicky stvrzující právoplatnost svatby. Poslední část zahrnuje posvatební dny a vztahuje se k rituálům plodnosti a smíření.⁸⁴

2.1.2.1 MATEŘSTVÍ

Obřadní a obyčejové projevy při narození (a smrti) člověka přežívají v různých podobách dodnes. Navrátilová (2004) rozděluje rituály spojené s narozením dítěte do rovněž do třech období – těhotenství, porod a šestinedělí. V každé etapě byly žena i dítě vystaveny vlivu všudypřítomných zlých sil a bylo tedy nutné zabezpečit jejich zdraví a dítěti navíc šťastný život. Stejně jako tomu bylo u svatebních rituálů, tak i v tomto období ženy – matky bylo nutné podřídit se pověrečným představám, obřadům a obyčejům, zákazům, příkazům, jež určovaly chování matky od těhotenství po ukončení šestinedělí.⁸⁵

2.1.2.1.1 TĚHOTENSTVÍ

Těhotná žena musela podle tradice dodržovat přísné úkony a praktiky, které měly hygienický a zdravotní význam. Některé dbaly na zdraví dítěte a matku zároveň omezovaly. Její společenské postavení ji uzavíralo před ostatními, nebylo vhodné, aby

⁸³ srov. NAHODIL, O. et al. *České lidové pověry*, s. 105 – 106.

⁸⁴ NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska, svatba (...)*, s. 201.

⁸⁵ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 21 – 26.

se žena v tomto stavu bez závažných příčin vyskytovala mimo domácí prostory. Ačkoliv bylo mateřství vnímáno jako posvátný a požehnaný stav, byla ohleduplnost k ní ovlivněna rodovými, sociálními a kulturními omezeními. V mnoha úkonech a nařízeních se odrážely mnohaleté zkušenosti, jejichž význam byl spíše tušený, než podložen skutečnými znalostmi. Těhotná žena například nesměla být nikomu kmotrou, neboť se věřilo, že by dítě zemřelo.⁸⁶ Populární byl i názor, podle kterého taková žena nesměla sedět na voze s koňmi ani se na ně dívat, neboť by se splašili⁸⁷, což se údajně stalo formanu z Tuřan:

„(...) Jela se mnó Dvořačka. Kobyla se mně najedno začne krótit, buch sebó, skočí. A vona tá Dvořačka začne křičet: Jene, Jene, já su v iným stavu! Sedla ma pytle, obrátila se obličejem dozadu a kobyla se uzdravila.“⁸⁸

Většina zákazů byla založena na magii podobnosti a kontaktu spojující nahodilé a obecné souvislosti do domněle příčinných vztahů. Věřilo se, že vizuální, čichové a chuťové vjemy nastávající matky ovlivňují vzhled a vlastnosti dítěte, bylo tedy třeba upravit ženin jídelníček a činnosti tak, aby bylo zabráněno fyzickým a psychickým anomáliím dítěte. Asi nejvíce byla žena ohrožena uhrnutím pohledem cizího člověka, nebo uleknutím při spatření ošklivé či nějak nebezpečné věci, chlupatého tvora, tělesně postiženého člověka, blesku, ohně atd. Pokud se tak stalo, nesměla se dotknout žádné části svého těla, jen té zadní. Ze strachu před těmito negativními důsledky se ženě zakazovalo navštěvovat jarmarky, poutě a jiná veřejná místa.⁸⁹ *„Všeobecná byla víra, že zrzavé vlasy a červené skvrny na těle jsou důsledkem toho, že se matka v těhotenství podívala na oheň nebo na čerstvou krev. (...) Mnohá nařízení se týkala i výživy. (...) Těhotné ženy požívaly zcela zvláštní a v lidovém prostředí mimořádná privilegia: nesmělo se jim odepřít žádné jídlo, na které dostaly chuť.“⁹⁰* Rozumí se tím neodepřít jídlo, které směly konzumovat.

Výsadní postavení měla těhotná žena i v právní oblasti, nesměla být

⁸⁶ KAIZL, L. *Jak se léčivalo v podkrkonoší*, s. 13. Srov. MELKESOVÁ, M. *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry*. In ČADKOVÁ, K., LENDEROVÁ, M. et al. *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*, s. 279.

⁸⁷ srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 35.

⁸⁸ Tamtéž, s. 35.

⁸⁹ Tamtéž, s. 35 – 37. Srov. MELKESOVÁ, M. *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry* (...), s. 279. Srov. NAHODIL, O., ROBEK, A. *České lidové pověry*, s. 94 – 109.

⁹⁰ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 39.

popotahována k soudu a to do té doby, dokud neporodila. K odložení soudního líčení stačil i nízký stupeň těhotenství. Samozřejmě byly i ženy, které těchto výsad využívaly: z 16. století pochází zápis o tulačce, která, *aby se zbavila skřípce a žebříků, na klam stavěla se být stavu požehnaného (...) při němž byl pytlík s krupicí prostředkem lestným.*⁹¹

Vyčlenění nastávající matky z každodenních norem bylo odůvodněno její plnou odpovědností za nový život, neboť narodilo-li se dítě nějakým způsobem znevýhodněné, nebo mrtvé byla to její vina. Neuposlechla totiž nějakého i výše zmíněného zákazu.⁹² Jakékoliv deformace nebo abnormálnosti si lidé vysvětlovali pomocí pověr. Moderní věda dokáže anomálie vysvětlit, ale například ve středověku lidem jako možný výklad stačily představy. Fakt častých sňatků mezi příbuznými, alkoholismu aj. si lidé ještě nedokázali racionálně vysvětlit. Například degenerované dítě bylo považováno za potomka divé ženy, která využila nepřítomnosti matky a dítě někde pohodila, takové dítě místo lidských zvuků vydávalo skřeky, mělo velkou hlavu a malý vzrůst.⁹³

2.1.2.1.2 POROD A ŠESTINEDĚLÍ

Vedle mužovy nadřazenosti spojovaly ženy ve stejném údělu i neustálé porody. Mnoha porody oslabené ženy často umíraly v nízkém věku a to bez ohledu na společenské postavení. Kromě fyzického vyčerpání a přítomnosti různých nemocí byla na vině i úroveň lékařské vědy a hygienických podmínek, fyzicky náročné činnosti zejména u žen nižších vrstev a psychický nátlak u žen vyšších společenských kruhů.

Podle církve měla žena ve středověku dvě možnosti – zůstat pannou nebo být matkou. V prvním případě to znamenalo žít jako svobodná neprovdaná žena nebo se jako Kristova snoubenka uzavřít do klášterních zdí⁹⁴; v opačném případě bylo jejím

⁹¹ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 40.

⁹² Tamtéž.

⁹³ NAHODIL, O., ROBEK, A. *České lidové pověry*, s. 104 – 109.

⁹⁴ LENDEROVÁ, M. et al, *Eva nejen v ráji*, s. 31.

úkolem zaslíbit svůj život domácnosti, rodině a podřídit se svému muži - podle sv. Pavla to „nebyl Adam, kdo byl oklamán, ale žena byla oklamána a dopustila se přestoupení. Spasena bude rozením dětí.“ (1 Tim 2, 14-15). Relativně svéprávné postavení ženě umožňoval až vdovský stav.⁹⁵

O ženě, která porodila, se říkalo, že přišla *do neděle, chystá se do postele, nebo že se rozvalila apod.*⁹⁶ Už tenkrát se vědělo, že dlouhodobé přenášení plodu a moc dlouhý porod může způsobit nemalé komplikace a tak se využívalo napařování, podkuřování (nejstarší postup potvrzující očištné síly ohně, vody a kouře), pití odvarů z různých bylin, hnětení křížových kostí, natřásání rodičky apod. Pod postel rodičky se kladly železné ostré předměty, především sekera jako nejstarší obranný nástroj. Výsledkem mísení „pohanských“ a křesťanských tradic je i uvazování porodních opasků, původně ovazovaných stužek či pásků kolem těla a chránících před nemocemi či smrtí, s různými talismany a amulety s tajemnými značkami a symboly.⁹⁷

*„Péro supové když bude uvázáno k levej noze tej ženě, kteráž jest s těžkým životem, lehce dietě porodí; ale jakž by dietě rychle vyšlo, ihned to péro odviež, ať ženě střeva nevylezú.“*⁹⁸

K porodu byla přivolávána porodní bába. Lékař byl přítomen jen tehdy, bylo-li to opravdu nutné, materiálně i geograficky dostupné. Kromě porodů vleže uvádí starší prameny, i Velislavova bible ze 14. století, porod vsedě ve speciální porodní stoličce a to případně, nedocházelo-li ke komplikacím. Chudé ženy rodily kde se dalo. Před i v průběhu porodu bylo porodní bábou doporučováno pít odvary z nejrůznějších bylin, například z máty, skořice aj. Některé se vařily, jiné nakládaly, podávaly ve víně, nalačno a jiné po jídle. Také se rodiče podávaly obklady, masti, podkuřovalo se apod.⁹⁹

Obyčejů bylo prováděno nesčetně. Poměrně velkou skupinu tvoří obyčeje, během kterých se narozené dítě dávalo pod stůl, jenž byl místem spojovaným se

⁹⁵ srov. LENDEROVÁ, M. et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha, 2009. Srov. PERNOUD, R. *Žena v době katedrál*. Praha, 2002. Srov. OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*. Praha, 2002.

srov. OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*, s. 33 – 40.

⁹⁶ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 45.

⁹⁷ Tamtéž, s. 46. Srov. MELKESOVÁ, M. *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry*. (...), s. 263 – 287.

⁹⁸ ZÍBRT, Č. *Seznam pověr*, s. 49.

⁹⁹ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 49 – 50. Srov. MELKESOVÁ, M. *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry* (...), s. 280 – 287.

supernaturální představou ochranného prostoru – kdo se pod něj schoval, na toho zlí démoni nemohli. Úkon měl dítěti také zajistit dobré vlastnosti. Rituál završovala porodní bába různými průpovídkami. Dále se narozené dítě nesmělo měřit, jinak by se mu brala míra na rakev, míra také omezuje a zařazuje a novorozenec nemá prostor, čas a křest, které jej zařadí do sociálního prostoru. Magickými úkony se také zajišťovala budoucnost dítěte. Aby mělo děvče hodně ženichů a brzy se vdalo, protáhli ho skrz mužské nohavice anebo ho zavinuli do podvlékaček. Chlapci se zajistila přízeň u děvčat zabalením do zástěry. Někde namazali dítě máslem, aby nebylo nikdy poraněno na těle a na hlavu mu posypali solí, aby bylo moudré. Později měly velký vliv na vlastnosti a osud dítěte i poznatky z astrologie – dvanáct nebeských znamení, měsíc narození, víra v šťastné a nešťastné dny – pranostiky, šťastné hodiny, fáze dne nebo období před významnými svátky a po nich. Pomoc s rozpoznáním budoucího povolání nebo jen povahy dítěte poskytovaly i předměty, které se kladly do jeho blízkosti při první koupeli, po návratu ze křtu, nebo někde až po odstavení dítěte. Podle toho, po čem sáhlo nebo na co se podívalo se hádala budoucnost. Peníz znamenal bohatství, lakotu, nebo povolání kupce. Hlína předurčovala povolání dělníka nebo dokonce smrt. Kniha moudrost, sekera či bič hospodáře, koláč jedlíka, nůž řezníka, karty karban apod.¹⁰⁰

Narodil-li se někdo s nějakým zvláštním znamením, s estetickou nebo například tělesnou, lidé, zejména vesničtí, věřili, že v noci bude schopen opouštět svoje tělo a chodit sát krev jiného člověka. Duše takového jedince se pak promění ve slánku, myš či pírkou. Tělo musí zůstat v nezměněné poloze do té doby než se duše nepromění zpět, jinak by dotyčný zemřel. Další pověra říkala, že malé dítě mělo ihned dostat na hlavu šátek, aby je někdo neuhranul. Proti uhranutí se do kolébek dával i kus červené pentle, aby ten, kdo by chtěl dítě uhranout, po pohledu na ni ztratil svou moc.¹⁰¹

Během období šestinedělí byla matka pokládána za nečistou (tj. poskvřněnou, neposvěcenou) a izolována na lůžku v prostoru v levém rohu čelní světnice, který byl označován jako kout. Od stropu až k podlaze byl kout obehnán koutnicí, plátnem, pokrývkami nebo peřinami rozprostřenými na židlích. Ještě v 19. století dostávaly nevěsty koutnice do výbavy a někde se i dědily. Sirotám ji dávala jejich kmotra.

¹⁰⁰ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 51 – 69. Srov. MELKESOVÁ, M. *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry (...)*, s. 263-287. Srov. NAHODIL, O., ROBEK, A. *České lidové pověry*, s. 94 – 109.

¹⁰¹ NAHODIL, O. et al, *České lidové pověry*, s. 94 – 105.

Nejstarší koutnice se šily z konopného nebo hrubšího lněného plátna a pokud to šlo, byly vyšívány červenou, bílou, nažloutlou nití pro ochranu. Uprostřed plachty býval vyšit svislý pruh krajky nebo mřížky, aby matka viděla místo před koutem a poznala blížící se nebezpečí. Ač se nám to dnes již zdá poněkud divné, mělo užívání koutnice a izolace rodičky i svou kladnou stránku. Zahalený prostor dopřával matce dostatek soukromí a klidu. Za matkou mohla jen porodní bába, s ostatními členy rodiny mohla hovořit skrze mřížku. Ochranná funkce byla zabezpečována rituály, jež spojovaly křesťanské prvky s „pohanskými“ - prostor byl vykropen svčnou vodou, do lemu plachty se všíval česnek nebo například kousek chleba. Do plachty se zapichovaly zkřížené jehly nebo nože, do rohu lože se pokládala sekera, kosa, kladivo a jiné železné předměty spolu s křížky z kočiček nebo jiné. Pod polštář se rodičce dával růženec, kancionál, nůž, krajíc chleba nebo česnek. Světnice a někdy i celé stavení bylo vykouřeno kadidlem atd. Někde mívaly ženy na dosah i březovou metlu – prostředek schopný odvrhovat a vymítat zlo.¹⁰²

Žena nesměla místo opustit, aby jí a dítěti nikdo neublížil – i ona sama ale vyvolávala negativní reakce lidí, zvířat a živlů. Dokud nepodstoupila očistný rituál, zůstávala opět vystavena nebezpečí působení zlých sil. Jednotlivé zákazy a omezení byly ukončeny církevním úvodem v kostele mnohdy spojovaným s lidovými obyčejí a hostinou. Do doby církevního rituálu byly matka i dítě v jakémsi prostoru čekání, který musel být chráněn celou řadou izolačních a ochranných praktik. Nečistota šestinedělek byla respektována už ve starověku. Po celý středověk kolovala pověra, která radila lidem označit dům, kde taková žena přebývala, zvláštními ochrannými znameními.¹⁰³

Sociální izolace šestinedělek vycházela z názorů, že po tuto dobu až do výše zmíněného církevního rituálu mohla jejich přítomnost na všech veřejných místech způsobit krupobití, povodeň, úhyn dobytka a jiné katastrofy. Nesměla chodit přes

---

¹⁰² NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt (...)*, s. 106 – 110. Srov. GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 46 - 56. Srov. MELKESOVÁ, M. *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry (...)* s. 263 – 287.

¹⁰³srov. NEUMANN, S.K. *Dějiny ženy. Populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly*, s.753-758. Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 106 – 124. Srov. MELKESOVÁ, M. *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry (...)*, s. 263 – 287. Srov. ŠUBRTOVÁ, A. *Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech v předstatistickém období*, *Historická demografie* 15, 1991, s. 9 – 46.

rozcestí, meze, lézt před ohrady. V ústním i psaném podání kolovalo mnoho trestů pro tu, která by nedodržela přísný zákaz izolace, velkou roli zde sehrávaly u nadpřirozené bytosti jako byla klekánice, polednice, večernice, vodník a další.¹⁰⁴

Hygiena v tomto období ženy nebyla až tak důležitá, nesměla se po určitou dobu mýt ani česat, copy musela mít spuštěné a nestáčet si je kolem hlavy. Neměnilo se jí prádlo, ani peřiny se nevětraly. Nebezpečné bylo šlápnutí bosou nohou na zem, neboť se věřilo, že deset sáhů země pod sebou spálí a táhla by se za ní strašidla. Zákazy se vztahovaly i na každodenní činnosti a předměty denní potřeby, se kterými by žena mohla přijít do styku. Vše souviselo s přesvědčením, že by nečistý stav rodičky převrátil její schopnost v tragickou sílu.¹⁰⁵

„Nesměla stoupnout na trávu (spálila by ji), dotknout se stromu (uschl by a nerodil), konat práce na poli a zahradě. Nemohla si sednout na vůz, čerpat vodu ze studny (znečistila by se, vyschl by pramen). (...) Nesměla konat ani domácí práce v domě ani na dvoře, např. sypat zrní drůbeži, krmit dobytek, psa, kočku, prát a věšet prádlo, péct chleba a dělat cokoli z mouky. (...) Všechny věci, kterých se šestinedělka dotkla, přinášely lidem smůlu.“¹⁰⁶

Pro novorozence taky platilo mnoho ochranných a jiných úkonů, rituálů, například se dbalo, aby pod jeho kolébkou neležel pes nebo kočka, nesmělo se mu stát za hlavičkou, aby se mu neobrátily oči¹⁰⁷; v zápise z roku 1603 je zachyceno ochranné zařikávání židovské matky během šestinedělí:

„Každou noc některá stará čarodějnice malý rezavý meč do rukou bere a kolo s ním dělá, říká tato slova:

*Já kolo dělám, o němž ví Bůh sám,
nosíc sem i ven, Bůh buď přítomen.*

Chraň na tom světě matky dítěte;

postříhejž, Bože, dítě i tu matku,

¹⁰⁴ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 106 – 123. Srov. NEUMANN, S. K. *Dějiny ženy*. (...), s. 753 – 758.

¹⁰⁵ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 112.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 114. Srov. MELKESOVÁ, M. *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry*. (...), s. 263 – 287.

těž v tom domě všechnu její čeládku:

kolik je jest u nás na střeše šindelů,

tolik bud s vámi zde pěkných andělů:

ať není žádný v neštěstí postaven,

*staň se pravda ve jméno Boží Amen.*¹⁰⁸

Ukládáním ženy po porodu do kouta dávalo dané společenství najevo schopnost organizace a hierarchizace společenských vztahů, hodnotu společného soužití a morální vědomí dobra a zla. Izolace v koutě neznamenała jen plnění řady příkazů a zákazů, ale i projev společného soužití, které bylo důležité zejména na vsích. Jednou, dvakrát, vícekrát poctívaly ženy z okolí, příbuzné a kmotry rodinu šestinedělky různými pokrmy a tím měly „povoleno“ účastnit se hostiny konané po rituálu úvodu v kostele, aktu, jenž stvrzoval ukončení izolace matky a poskytoval ochranu před zlými jevy. Křesťanství jej natrvalo umístilo do kostelů, kde docházelo k plné duchovní očistě a iniciaci šestinedělky – odpuštění, poděkování, požehnání. Svobodným matkám byl úvod odepřen, nebo byly jednotlivé části rituálu upraveny. Obdarovávání poskytovalo materiální pomoc ani ne tak matce, jako zbylým členům rodiny. Říkalo se, že se zejména lidé z chudých rodin se v tomto období pořádně najedli. Pokrmy se lišily kraj od kraje, nejčastěji to byla polévka a drůbež. Chudší ženy dávaly to, co dalo hospodářství. Ženám, které obdarovaly příslušnou rodinu se pak matka po uplynutí etapy izolace odměňovala nejčastěji posíláním pečiva. Rituál k ukončení období šestinedělí zahrnoval cestou do kostela a zpět, přičemž důležitým bodem byl obřad právě v kostele, jehož cílem bylo potvrdit ukončení jedné životní etapy, posílit očistu, chránit matku i dítě a umožnit ženě další hladký průběh těhotenství, porodu a šestinedělí.¹⁰⁹

Pouvodní hostina byla určena především ženám. Těhotenství a porod vážně ohrožovaly jejich život, proto byl návrat k běžným povinnostem a mezi veřejnost oslavován s náležitým veselím. Mnohdy se skladbou jídel vyrovnala i svatební hostině.

Hody čili přemíra jídla a pití byly často odsuzovány.¹¹⁰ „*Sejdouce se na radovánky*

¹⁰⁸ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 114 – 115.

¹⁰⁹ Tamtéž. Srov. MELKESOVÁ, M. *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry* (...), s. 263 – 287.

¹¹⁰ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 124 – 134.

*a šestineděle, tu sobě napekou koláčův a starým pivem nebo vínem tak se uzdravují, že sebe poznati nemohou, jsou-li ženy či čerti.*¹¹¹

Městská rada v Novém Jičíně zaznamenala, že se k hodům šestinedělek peče zbytečné množství koláčů, vydává mnoho másla, sýra a že se při tom klevetí a pomlouvá. Požadovala, aby bylo k hostině pozváno nejvýše deset žen. Zákaz byl nakonec vydán - aby ochránil rodiny chudých řemeslníků před dluhy.¹¹² Podobný úmysl měli i v Krnově, kde v tamním řádě odsuzovali hromadné hodování a ukládali kmotrám, aby takovému zlořádu zamezovaly a určovaly, které osoby a kolik jic k šestinedělce a k hodům připustit.¹¹³

Společné hodování stvrzuje mezilidské vztahy a pocit sounáležitosti, proto i přes všemožné zákazy přetrvalo až do přelomu 19. / 20. století. Původní význam obyčeje v průběhu až 19. století pomalu vyprchával, ale etická a sociální hodnota návštěvy, spjatá s darováním, solidární výpomocí, v různých formách zůstala a v některých krajích se přenesla až do současnosti.¹¹⁴

2.2 SMRT V LIDOVÉ TRADICI

Jestliže byl člověk během svého života součástí určitého společenství, respektoval jeho normy i hodnoty a upevňoval sociální vazby, po jeho smrti došlo k zpřetrhání jeho vztahů s živými (ze strany pozůstalých došlo k přeměně vztahů na úroveň vzpomínek, rituálů na hřbitovech, uctívání předmětů nebožtíka apod.) . Právě na živých bylo zajistit uzavření jeho duchovní a materiální pozůstalosti a odpovědně se s ním rozloučit. Jednotlivé představy a obyčeje a normy spojené s těmito úkony se v průběhu vývoje lidstva měnily. Společnou jim byla jistá archaičnost a konzervativnost. Záchytným bodem bylo vědomí, že smrt je přirozená a nevyhnutelná součást lidského bytí. I přesto se jí mnozí snažili vyhnout. Zneklidňovaly je příznaky, znamení, ohlášení konce - pro

¹¹¹ WINTER, Z. *Kuchyně a stůl našich předků*, s. 138.

¹¹² NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 135.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 106 – 140.

středověk je typická neexistující ostrá hranice mezi přirozenem a nepřirozenem - na určitých místech a v určitých okamžicích jsou mrtví neustále mezi živými a dávají o sobě vědět, avšak opravdu je dokáže postřehnout jen ten, kdo zanedlouho také zemře.¹¹⁵

Podíváme-li se hluboko do lidské historie, zjistíme, že se lidé od pradávna snažili předvídat svou smrt a to na základě nejrůznějších znamení a předtuch. V lidových obyčejích a víře vůbec existovalo mnoho znamení a předzvěstí oznamující blížící se smrt. Některé měly krajevou jiné obecnou platnost. Nejbližší byly lidem ty, které vycházely z okolní přírody – týkaly se rostlin, chování a vzhledu zvířat, stromů, přírodních živlů, úkazů na obloze aj. Například vytí psa, jež byl obrácen hlavou ke stavení, přeběhnutí černé kočky přes cestu, houkání sýčka, úzkostlivé bučení dobytka bylo jasnými předzvěstmi. Obzvláště nebezpečná byla černá slepice, která byla považována za zjevení samotného ďábla. Snesla-li dokonce dva žlutky, musela ji hospodyně zaříznout, aby byla ochráněna od zlých sil. Smrt přinášel i motýl Smrtihlav, který vlétl do světnice zejména během úplňku. Neštěstí prorokovalo uschnutí bylin, stromů, špatné počasí (hromy a blesky, vichřice) – jinými slovy úkazy, které od pradávna v lidech vyvolávaly úzkost a strach. Tajemným zvukům a nezvyklým úkazům se rovněž připisovalo oznamování smrti a neštěstí.¹¹⁶

Středověk byl zasažen hromadným umíráním během morových, choleroých a jiných epidemií, požárů, hladomorů a válek. Díky těmto pohromám se postupně měnil pohled na umírání a smrt vůbec. Koncem tohoto dějinného období se stává konec lidského života jedním z hlavních témat literárního, výtvarného umění a náboženství. Od 16. století se tiskly *letáky s mravoučným obsahem*¹¹⁷, tendence k zachycení konce života se objevovaly i v lidových písních, nástěnných malbách, dřevorytech, knižních ilustracích atd. Konec středověku je spojen s představou smrti jako přechodu pravého křesťana do blaženého posmrtného bytí spolu s Bohem. V období baroka byl konec života vnímán citlivěji a smyslněji, byl zde větší prostor pro zázraky a zjevení. Vše bylo podporováno církevní literaturou, náboženskou mystikou a legendami.¹¹⁸

¹¹⁵ srov. ARIÉS, P. *Dějiny smrti*, s. 19.

¹¹⁶ POLÍVKA, J. *Znamení života*, s. 37 – 38.

¹¹⁷ ZÍBRT, Č. *Staročeský leták*, s. 37 – 41.

¹¹⁸ srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 170 – 171.

2.2.1 PEKLO, OČISTEC, RÁJ

Podle tradice se měla duše po skonu člověka dostat do ráje, nebo do pekla či očistce, kde si měla odpykat všechny hříchy spáchané na zemi.

Představy pekla a posmrtných trestů za všechny hříchy vykonané během života výrazně ovlivňovaly lidovou kulturu. Středověká exaltovaná představivost kněžských kázání, očekávání konce světa, seabemrškačství, kterým se lidé veřejně trestali, svým způsobem souhlasilo s předkřesťanskými představami a mýty o silách zla. Možná proto rychle zlidověly. Od církevního pojetí pekla umístovaného jen pod zem bylo to podle lidových představ konkrétním, snadno představitelným místem, tedy takovým, které bylo prostému lidu srozumitelným – mohlo být i v jeskyních, v hlubokém úvozu, v lese apod. Názornější byly i lidové obrazy o prostorách pekla a posmrtných trestů.¹¹⁹ Bylo to místo plné smůly a síry, sídlo zlých duchů, místo odkud není návratu ani vysvobození. Propadly tam duše všech zlodějů, opilců, vrahů, podvodníků, surovců a vůbec mrtvých, kteří neměli čas na přijetí svátosti smíření a rozhřešení. Takové duše se zde smažily v kotlích, pod kterými zatápěli zlí ďábli.¹²⁰ Vedle hrozných duševních muk podstupovali hříšníci tělesné tresty vymyšlené ďábly pro každého zvlášť. Velký podíl na vytváření všemožných představ o pekle a jeho hrůzách, které čekají hříšné duše, měla kázání středověkých kněží, díky nimž se snažili udržet křesťanské mravní hodnoty. Kazatelé se uchýlovali k metaforám, ve kterých hrál velkou roli oheň, plameny, vařící olej nebo smůla. Později bylo k tomuto účelu využíváno i literatury.¹²¹

Očistcem měly projít všechny duše, přímo do nebe se podle lidové víry mohly dostat jen duše svatých a slabých duchem a malé pokřtěné děti, které tam odletěly v podobě andílků.¹²² V očistci se měly hříšné duše očistit fyzickým utrpením. Koncem středověku lidé prosili – modlitbami, odpušky, dobročinností - jen sami za sebe, snažili se tak získat si boží přízeň a spásu, až později orodovali za duše jiných.¹²³

¹¹⁹ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 162 – 163.

¹²⁰ srov. SMĚŘIČKOVÁ, G. *Smrt člověka (...)*, s. 56.

¹²¹ srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 163.

¹²² GUREVIČ, A. *Nebe, peklo (...)*, s. 324.

¹²³ srov. ARIÉS, P. *Dějiny smrti 2*, s. 202 – 203.

V lidových představách přebývaly duše zemřelých hříšníků na zemi. Podle velikosti svých hříchů se stěhovaly do různých míst, odkud je bylo možné vysvobodit všelijakými úkony. Věřilo se, že duše jsou ve *dřevě stromů a v bramborách*. *Když se topilo mokřým dřívím nebo když se pekly brambory, bylo slyšet, jak duše nařikají. Přebývaly například i v tělech zvířat, jejichž zabitím se dočkaly vysvobození. Proto se říkalo, že se nemá litovat zabíjeného zvířete. Do sýčka prý vstupovala duše na tak dlouho, dokud ji nevystřídala nová a protože se již nemohla dočkat vysvobození, volala na umírajícího: „Póód', póód'.“* Některé duše měly trpět i pod okapem domu, proto se tam nesměly vylévat pomeje ani špína.¹²⁴ Posmrtné tresty měly postihnout i neprovdané ženy a neoženěné muže, jelikož nesplnili svou povinnost uzavřít sňatek a založit rodinu. Věřilo se, že jsou nechtěny jak v nebi, tak v pekle, proto zůstanou v předpekli – například staré panny tam měly vázat písek do otýpek nebo přenášet vodu v bezedných putýnkách. V temnotách bloudily duše nepokřtěných dětí, jelikož nebyly přijaty do společenství ani do církve, nemohly být zařazeny do žádné kategorie mrtvých.¹²⁵ Postupem času umožnilo křesťanství pomáhat duším v očistci sloužením mše svaté a vroucí modlitbou.¹²⁶

Hrozby pekla, očistce, trýzně duší hříšníků lidi provázely v baladách, pohádkách, lidových písních, démonologických povídkách, příslovích aj. V naturalismu takovýchto výjevů v době pozdního středověku a novověku ožívaly „pohanské“ představy o duších, upírech, čarodějnicích, bludičkách, světlohoších bezhlavých jezdcích, hejkalech a dalších nadpřirozených bytostech. Existovaly i v některých projevech obyčejového práva. Dokládají to zápisy soudních protokolů, popravčích knih aj. Podle lidové tradice měla smrt podobu stínu nebo personifikované bytosti většinou ženského pohlaví zahalené v bílém oděvu nebo plachtě. Protože to nebyla dostatečně děsivá představa, jednalo se později o kostlivce v rouchu s mečem, kosou nebo přesýpacími hodinami. Každopádně taková Smrtka dokázala měnit podobu, dostala se všude a zjevovala se jen tomu, kdo měl zemřít nebo oběti blízkého.¹²⁷

¹²⁴ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 157.

¹²⁵ srov. GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 142.

¹²⁶ srov. ARIÉS, P. *Dějiny smrti 2*, s. 202 – 207.

¹²⁷ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 171 – 172.

„Starý Fikar se dušoval, že viděl jednu bílou ženskou. Šla ze sadu po záhrobní (...). Pes na ni zaštěkal a ona zmizela. Do rána Pepík Fikarů měl po smrti.“¹²⁸

Smrt mívala mnoho atributů, kromě neodvratitelnosti byla například neoblomná, krutá, nepodplatitelná, brala si lidi bez ohledu na jejich sociální postavení a roli:

Smrt všě měščíky i sedláky,

všě mlynáře i rybáky

vyloví je jako raky,

navieže nás pln taky.¹²⁹

Pro atribut spravedlnosti postupně dostala smrt název Smrt kmotříčka. Prostému lidu bylo takové vysvětlení pro smíření se s koncem srozumitelné. Staří lidé si připravovali oběd do rakve a pokud to šlo, šetřili si na pohřeb. Blízká byla i myšlenka o rovnosti všech lidí, která je v základu pohádkových syžetů: právě smrt v nich ztělesňuje *spravedlnost, neboť na rozdíl od boha dokáže zrušit všechny sociální rozdíly. Pokaždé ale musí odhalit svou podstatu – nemůže být polidštěna, ale musí vystupovat jako neodvratitelný osud, schopný spravedlivě a neúprosně ukončit životy všech lidí.*¹³⁰ Těsné spojení s přírodou, kde je lidský život součástí opakujícího se vzniku a zániku, vedlo k tomu, že člověk považoval za normální i žádoucí, aby se jeho čas naplnil.

S nástupem novověkých tendencí se Evropa rozdělila na dvě části, které se lišily v pohledu na posmrtné bytí. Zatímco v té jedné se stále věřilo na očistec, zjevování zemřelých, kupovaly se odpustky a modlilo se za duše mrtvých, v té druhé se vše sjednotilo do obrazů pověr a pro duše bylo určeno věčné peklo, nebo nebeský ráj. Nebe bylo ke všemu vytlačeno z viditelných nebes a posunuto do abstraktna, to vše díky objevům, které učinil například M. Koperník, G. Bruno, a díky vynálezu nazvaným létající balón, díky němuž bylo nebe svým způsobem zpřístupněno. Totéž se dá říci o přítomnosti pekla, jelikož s nástupem „nové doby“ se fyzikové mohli zabývat například zkoumáním jednotlivých vrstev hornin. Nicméně, v lidové víře a v tradičním myšlení vůbec se ale ještě dlouho volalo po ctění starých představ a zvyků.¹³¹

¹²⁸ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 172.

¹²⁹ ŠMAHELOVÁ, H. *Smrt kmotříčka (...)*, s. 195.

¹³⁰ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 176.

¹³¹ DINZELBACHER, P. *Poslední věci člověka. Nebe, peklo, očistec ve středověku*, s. 125 – 128.

2.2.2 RITUÁLY SPOJENÉ S UMÍRÁNÍM A POHŘBÍVÁNÍM

Rituály spojené s umíráním a pochováním těl měly pro člověka poměrně důležitou funkci, neboť mu pomáhaly smířit se s jeho koncem bytí ve světě živých a připravovaly ho na existenci ve světě jemu neznámém. Zkrátka, pomáhaly lidem vyrovnat se s nastávající smrtí v oblasti světské a náboženské. Bylo tedy nutné, aby byl umírající v době své smrti smířen s nejbližšími, veřejností a hlavně s Bohem. Dotyčný své blízké žádal o odpuštění (snažil se ukončit veškeré spory, které za svého života způsobil, proto k jeho posteli přicházeli i zneprátelení sousedé, známí a příbuzní), a snažil se urovnat veškeré materiální závazky s pozůstalými a obcí. Lidová tradice obsahovala povinnost umírajícího rozdat/odkázat veškerý svůj majetek pozůstalým. Kdyby tak neučinil, nenašla by jeho duše po smrti klid.¹³²

K tradičním obřadům umírání v domácím prostředí patřilo dávat pozůstalým požehnání. Umírající nabádal své děti, aby byly například dobré k chudým, opatrné, aby se chovaly spořádaně a nedělaly rodinnému jménu hanbu, aby si vzájemně odpouštěly apod. Umírající při tom pokládal ruce na hlavy dětí, pokřičoval je a pokud to bylo možné pokropil svčenu vodou.¹³³ Na jihu Čech se při udílení požehnání měl každý přítomný *dotknout ústy ruky žehnajícího, jinak by to nebylo platné*¹³⁴. Pokud nedal umírající rodič svým dětem požehnání, bylo to považováno za velikou hanbu.

Významnou úlohu měla i přání umírajícího. Chvilé blízké smrti jakoby jeho posledním slovům propůjčovala morální a právní *silu, symbolizovanou mystériem hraničního okamžiku přechodu z tohoto světa do světa posmrtného. Poslední slova byla nadána (...) posvátnou mocí, potvrzující jednotu morálního, sociokulturního a právního řádu, jenž strukturoval lidové povědomí. Přání umírajícího bylo třeba splnit, neboť měla váhu téměř bytostného poselství. Jejich nesplnění bylo obzvlášť závažným porušením norem chování, sankcionovaným jako hřích. Dokládají to i lidové povídky hovořící o zjevování mrtvých, kteří se dožadují splnění svého posledního přání, které*

¹³² NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 185 – 186.

¹³³ Tamtéž, s. 184 – 191.

¹³⁴ Tamtéž, s. 186.

*pozůstalý ještě nesplnil.*¹³⁵ Dále se postupně stávalo zvykem určovat si způsob pohřbení, přičemž byly zvažovány i finanční náklady.

Během umírání bylo prováděno mnoho úkonů snažících se urychlit a usnadnit skon člověka, lišily se dle regionů. Každopádně za pověru platnou snad u všech sociálních vrstev po celém našem území by se dala považovat ta, která se týkala přítomnosti kachního nebo slepičího peří v polštáři umírajícího, nebo již mrtvého. Proto se ani do rakve nedávalo nic vycpaného peřím.¹³⁶

Stejně jako nevěsta, šestinedělka, tak i umírající byl v okamžiku přicházející smrti ohrožen zlými duchy, kteří čekali na jeho duši. Odpradávná se k jejich zapuzení vytvářel hluk a zapalovaly svíčky. Světlo ze zapálených svící bylo křesťanstvím odůvodňováno jako osvětlování cesty na věčnost a hlmoz v podobě vyzvánění zvonů jako lákání duše k nebi. Světlo jako ukazování správné cesty bylo připomínáno i během kázání. Dále bylo třeba zajistit umírajícímu klid a neobtěžovat ho neustálým vyptáváním, křikem a volat jeho jméno, neboť se věřilo, že by se Smrt zalekla a dotýčný by umíral dlouho. Podle Navrátilové bylo za dobrou smrt bráno usmrcení bleskem jako potvrzení boží lásky a mezi šťastné dny skony se počítal běžný pátek nebo Velký pátek. Umřel-li někdo na Zelený čtvrtek, byla tato skutečnost mnohdy zatajena, aby první den jarního novoročí nebyl špatně poznamenaný.¹³⁷

Jednotlivé rituály spojené s pohřbem se opíraly o nábožensko-magické základy, které měly za úkol zahnat strach ze zlých sil (viz. výše), lítost ze ztráty blízkého, pomoci duši zemřelého najít klid a prokázat poslední úctu. Ritus jako takový zahrnoval dvě skupiny úkonů, v nichž se mísily složky pověrečné se sociálně právními a společenskými – jedna zahrnovala odloučení mrtvého od žijících blízkých, druhá spásu jeho duše. Ritus zpravidla začínal opouštěním domu, ve kterém nebožtík žil, pokračoval průvodem do kostela na mši, následně procesím na hřbitov.¹³⁸

Rakev s nebožtíkem byla před cestou do kostela většinou vystavena v komoře a byla otevřená (i během cesty na hřbitov). Tento zvyk byl zakázán až s příchodem nejrůznějších epidemií V roce 1598 bylo v Praze nařízeno, aby mrtvá těla, když se

¹³⁵ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 186 – 187.

¹³⁶ Tamtéž, s. 189. Srov. DINZELBACHER, P. *Poslední věci člověka. Nebe, peklo, očistec ve středověku*. Praha, 2004.

¹³⁷ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 202 – 224.

¹³⁸ Tamtéž, s. 225.

nesou, byla zabeďněna (...) ani lidu aby se nepředstavovala k divadlu, nýbrž ihned, když dolů aby se nésti měla, aby se do truhly zabeďnila a teprve zabeďněná k spatření lidem se vynášela a již neodbeďňovala se více ani v kostele ani na kerchově u hrobu (...) hrobníkům a zvoníkům (...) aby nedopouštěli všetečným ženám mrtvá těla odkrývati.¹³⁹

Před odchodem na mši se u rakve shromažďovali příbuzní a sousedé, zpívali pohřební písně a společně se modlili za duši zemřelého. Obyčeje konané během pohřbívání byly poslední službou zemřelému. Musely být provedeny důkladně, neboť jak bylo zmíněno výše, po celý středověk a v podstatě ještě v novověku se lidé obávali návratu mrtvých. Báli se, že by se dotyčný vrátil pro nějakou svou věc, proto se před smrtí činilo odkazování majetku a uzavírání závětí. Někde lidé chodili oznamovat zvířatům, zejména dobytku či dokonce včelám, že starý hospodář zemřel a oznamovali nástup nového. Posouvali úly, hýbali dobytkem, přemísťovaly nábytek v domě a podobně. Otevírala se okna a dveře, aby mohla duše mrtvého volně odejít a následovat rakev, někde se dveře naopak zavíraly, aby se duše nevrátila.¹⁴⁰ V některých krajích bylo dokonce zvykem nevynášet zemřelého hlavními dveřmi, ale například oknem, otvorem, který se pak ihned zazdil, nebo zadním vchodem. To vše proto, aby oklamali případnou navrátilivší se duši. Postupně se toto opatření praktikovalo jen k oklamání „nečisté zemřelých“, o kterých se předpokládalo, že se budou chtít vrátit a mstít se živým. Ještě soudní kniha z počátku druhé poloviny 17. století hovoří o tom, že tělo oběšené ženy má být vytaženo dírou pod prahem (práh byl podle lidových pověr sídlem duší, duchů a byl velmi důležitým symbolem, jenž byl zahrnován do rituálů svateb, křtů, úvodu, léčení apod.).¹⁴¹ Nebožtík musel být vynášen pouze nohami napřed, aby se nevracel a nenašel cestu domů. Důležitý byl i práh mezi vraty. Během projíždění povozu s rakví vraty se někde třikrát couvlo s povozem. Po odnesení rakve z domu bylo nutné postarat se o očištění místnosti a celého domu, což souviselo s vymetením, vymytím nebo vykouřením nečisté moci zemřelého.¹⁴²

Organizace pohřebního průvodu měla jednotnou podobu, která byla doplňována krajovými variantami. Vpředu nesl ministrant kříž, symbol obětování, lásky, vzkříšení,

¹³⁹ WINTER, Z. *Kulturní obraz (...) díl.2*, s. 209 – 210.

¹⁴⁰ srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004. srov. OHLER, N. *Umírání a smrt ve středověku*. Jihlava, 2001.

¹⁴¹ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 227 – 228. Dále okrajově In NAHODIL, O., ROBEK, A. *České lidové pověry*, s. 94 – 109.

¹⁴² NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, 225 – 238.

vykoupení, za ním šly děti, symboly nevinnosti, dále muži, hudba, kněz, nosiči rakve, rodina, ženy a sousedé. Společnými znaky průvodu byl oděv bílé barvy (černý oděv se jako smuteční symbol rozšířil až kolem poloviny 16. století a to zvláště ve vyšších sociálních vrstvách). Vdovy nosily čistě bílý nebo vyšívaný šátek. V některých krajích to byl právě ten šátek, který od manžela dostaly během svatby – ve smuteční chvíli jej musely mít na hlavě, aby je pak manžel na onom světě poznal. Někde se účastníkům průvodu a obřadu dávaly snítky zimostrázu. Důležitým symbolem byly zapálené svíce jako význam božího světla. Měly za úkol chránit před zlými silami.¹⁴³ I během smutečních průvodů platily pověry. Lidé nesměli jít například *těsně vedle sebe, nerozptylovat se a ohlížet se zpět, neboť by brzo někdo z nich zemřel, během cesty nesměli jíst, aby jim nevypadaly zuby a nerozbolela je hlava apod.*¹⁴⁴

Setkání se samotným průvodem věštilo blízké neštěstí či dokonce smrt. Průvod nesměl být veden přes pole, ale po cestách za doprovodu zvonů, později vyhrávání smuteční muziky.¹⁴⁵ Staří lidé a děti, kteří nešli na hřbitov, vyprovázeli zemřelého jen na místa rozloučení, tj. boží muka, kapličky, zvoničky, kolem nichž prošel smuteční průvod.¹⁴⁶

Během spouštění rakve do hrobu bylo dovoleno vyjadřovat se hlasitým nářkem a pláčem – jednalo se o okamžik spojený s konečným zapuzením duše zemřelého. Bylo třeba, aby slzy nekanuly do hrobové jámy, jelikož by mrtvý mohl k sobě někoho přitáhnout. Zvyk vhodit do hrobu hrst hlíny se vysvětloval tak, že právě hlína házená nejbližšími pozůstalými nebude tak těžká jako ta házená hrobníkem, nebo že se mrtvému nebude stýskat. Tímto aktem pohřeb skončil. Slušelo se, aby některý z pozůstalých, někde kněz, poděkoval všem zúčastněným.¹⁴⁷ Poté následovala hostina, „strava“ nebo „pira“ písemně doložená mezi 14. a 15. stoletím. Během hostiny se hodovalo za bujaré zábavy. Hlučnost, plýtvání jídlem i pitím, a výstřednosti byly postupně omezovány a víceméně vymizely. Pohoštění přítomných na pohřbu bylo považováno za uctění památky zesnulého a zamezení jeho případného návratu.

Charakter hostiny byl závislý na sociálním postavení pozůstalých. Připravit pohoštění

¹⁴³ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 230 – 232. Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *K analýze tendencí. Obřady spojené s úmrtím (...)*, s. 151.

¹⁴⁴ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 232.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 225 – 237.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 238.

¹⁴⁷ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 238 – 240.

musel zpravidla ten, kdo zdědil usedlost, aby obstál ve veřejném mínění. Nákladné a slavnostní hostiny byly po pohřbu mladých lidí. Jejich pohřby měly v některých krajích charakteru tzv. posmrtné svatby která měla znázorňovat jejich nedožitou životní událost. U některých nejstarších národů byla k mrtvému mládenci ukládána dokonce i dobrovolně zabitá panna. Vše vycházelo z pověry vztahující se k návratu mladé duše, která je vzhledem k brzkému sklonu značně nespokojena a náchylná k revenantství. Mládenci šla na pohřeb všechna děvčata v oděvu pomyslných nevěst. Během spouštění rakev do hrobu každá přítomná matka ustříhla své dceři věnec s pentlí / pentlemi a hodila ho na rakev, poté uvázala dívce na hlavu šátek, čímž ji symbolicky začepila.¹⁴⁸ Dívky během průvodu nesly jablka jako symboly plodnosti. Zemřela-li mladá dívka, byla její hlava ozdobena svatebním věncem.¹⁴⁹ Oproti tomu nerovnoprávné postavení dětí v dobách středověku a v podstatě i novověku zapříčinilo menší zájem o zvláštní charakter jejich pohřbů. Byly pochovávány zvlášť, mimo ostatní hroby. Novorozenci byli často rituálně pohřbíváni v hliněných nádobách pod okapem kostela nebo v jeho blízkosti. Dešťová voda měla údajně smývat jejich hříchy. Rakev se zemřelým dítětem nesla kmotra nebo porodní bába, někde ji převazovali bílým šátkem k holi a nesli přes rameno, rakev se starším dítětem nesla družička či mládenec. Dětské pohřby byly celkově skromnější, neboť se jednalo o ty, které ještě nepřijaly církevní svátosti.¹⁵⁰ Rodiče dětí z nízkých sociálních vrstev si většinou mohly dovolit jen výkrop hrobu. Pro nenarozené, mrtvě narozené a nepokřtěné děti se dokonce nesmělo naříkat a pohřbívány byly takřka v anonymních hrobech. Kolikrát je na hřbitov nedoprovázely ani vlastní rodiče, jelikož by v opačném případě způsobili hanbu svému jménu. Poslali mrtvolu po porodní bábě nebo sousedce, ta ji předala hrobníkovi, který ji zakopal na místě určeným takovým dětem, sebevrahům aj.¹⁵¹

¹⁴⁸ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 242 – 243.

¹⁴⁹ srov. UNGER, J. *Pohřební ritus (...)*. Nitra, 2007. Nebo srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004.

¹⁵⁰ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 244 – 245.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 225 – 241. Nebo částečně srov. OHLER, N. *Umírání a smrt ve středověku*. Jihlava, 2001.

2.2.3 MÍSTO POSLEDNÍHO ODPOČINKU

„(...) Rovněž i ti, kdož se opovažují pochovávat své mrtvé v polích nebo v lesích, zaplatí arcijáhnůvi 300 peněz do důchodu knížecího; mrtvého však ať pochovají znova na hřbitově věřících.“¹⁵²

Nařízení knížete Břetislava I. Z roku 1038 napovídá, že zvyk pochovávat mrtvé poblíž osad, na vrcholcích hor a kopců, v polích, poblíž vod aj. pomalu mizel a místo toho docházelo ke zřizování stálých míst určených ke spočinutí mrtvých. Stará pohřebiště byla nahrazována hřbitovy, které byly většinou umístovány kolem farních kostelů – sakrálnost těchto míst posilovala *posvěcenost kostela jako místa božího stánku na zemi*.¹⁵³ Uprostřed hřbitovů se umisťoval kříž s vyobrazením Ježíše Krista jako symbolem vykoupení a vzkříšení. Byly obehnaný zdi, čili ochranou před vnějším světem. Hranici mezi profánním a náboženským světem symbolizovala brána hřbitova – vstupní prostor, kde se oba světy prolínaly. Měla bezpečně oddělit svět zemřelých a živých, proto se tudy rakev se zemřelým nosila na marách, nikdy neprojížděla na pohřebním povoze. Její význam byl zřejmý i během zacházení s těly například sebevrahů, která byla přes zeď přehazována. Avšak ještě v 16. století nebylo ustáleným zvykem ohraničovat hřbitovy zdi. Často byly odděleny pouze příkopem, kolem se pásli dobytek a pobíhali toulající se psi. Ve středověku byla tato místa veřejným prostranstvím, kde se konaly schůze, běžně se procházeli lidé, sloužily jako útulek žebráků, prostitutek aj. Asi proto vznikaly zápisy, které zakazovaly tance, kejklířské hry a jiné nepřístojnosti, neboť hřbitovy by měly být místy klidu.¹⁵⁴

Vzhled středověkých míst posledního spočinutí lidí byl celkově nevábny, až koncem 14. století byly zřizovány a opravovány márnice.¹⁵⁵ Například berounský děkan tu tamní popisoval následovně: *„(...) byla za mého pacholetsví již zpustlá, a doposavad mi jde mráz po zádech, kdykoli si vzpomenu na tu hnusnou haldu, až k hambalkům hnusně naházenou, haldu vyceněných lebek, hnátů, žeber, všelijakých kloubů, ba*

¹⁵² Kosmova kronika česká, s. 29.

¹⁵³ srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 266.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 268 – 270.

¹⁵⁵ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 268 – 270.

*i celých troudem potažených kostrohnátných kostlivců (...).*¹⁵⁶

Symbyly kostela, kříže a stále hořícího světla měly poskytovat nebožtíkům ochranu, zbavit je tíhy hříchů a zabezpečit jim posmrtnou spásu. Pro církevní hodnostáře a později i příslušníky vyšších sociálních vrstev byl nejjistější přímluvou u boha chrám – proto se nechávali pochovávat v kryptách nebo alespoň v kostelech, za což se jednu dobu vybíraly dokonce i poplatky¹⁵⁷ - *ve městech každý soused přál sobě, aby po smrti byl raději pochován pod kameny chrámovými nežli v prachu země hřbitovní a protože kdo mohl tuto přednost zaplatiti sobě, zaplatil a spočinul pak v kostele.*¹⁵⁸ Sociální rozdíly byly patrné i v rozmístování hrobů chudších vrstev, kterým byly určeny odlehlé kouty. Například v Praze na Novém Městě byl koncem 16. století zřizován chudinský hřbitov.¹⁵⁹

Ze hřbitovů byla vyloučena těla nepočetných lidí, tedy nevěřících, delikventů, čarodějnic, sebevrahů, zabitých, nepokřtěných, mrtvě narozených dětí, katů, rasů a nalezených neznámých osob. Všichni mohli znesvětit posvěcenou půdu, proto byli pohřbíváni na polích, v lesích apod.: Těla sebevrahů, na nichž nebylo znát *pomatení smyslů nebo nemoci, bývala zahrabávána rasem na místě, kde dotyční skonali, avšak těm, kteří mezi činem a smrtí projeví lítost, býval odepřen řádný pohřeb s průvodem a vůbec všemi okázalostmi.*¹⁶⁰ Až za vlády Josefa II. Byla těla zahrabávána na nejpouštěnějších místech hřbitova.¹⁶¹ V některých městských hřbitovech měli takové prostory odděleny malým valem zarostlým kopřivami a býlím.¹⁶² Neznámé a nalezené osoby byly pohřbívány na rozhraní obecních katastrů. Nepokřtěné, mrtvě narozené děti či malé děti, a ženy zemřelé v těhotenství či v šestinedělí pohřbívali od pozdního středověku v oddělených rakvích, ale na vykropených místech hřbitova za doprovodu kněze.¹⁶³ Co se týče nekatolíků, byli postupem času pohřbíváni například v pohřebištích ve vzdálených osadách za branami měst, v zahradách za městem nebo ve vlastních zahradách aj.¹⁶⁴

¹⁵⁶ srov. WINTER, Z. *Kulturní obraz 2*, s. 197.

¹⁵⁷ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 267 – 269.

¹⁵⁸ srov. WINTER, Z. *Kulturní obraz 1*, s. 456.

¹⁵⁹ srov. WINTER, Z. *Kulturní obraz 2*, s. 118.

¹⁶⁰ NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 273.

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² srov. NOVÁKOVÁ, T. *Lidové zvyky*, s. 154.

¹⁶³ srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 273.

¹⁶⁴ Tamtéž.

3. VYLOUČENÍ ZE SPOLEČENSTVÍ

3.1 POČESTNOST

Jak bylo zmíněno na konci předchozí kapitoly, tato část diplomové práce se věnuje lidem vyloučeným ze společnosti, lidem, kteří přicházeli do styku s nevábnými věcmi, vedli kočovný život, byli v nezáviděníhodné sociální roli či situaci, kteří nemohli či nechtěli uznávat normy většinové společnosti a tím pádem pro ni byli nepřijatelnými.¹⁶⁵

Všechny typy vyloučených jedinců spojovalo jediné a to byla ztráta cti. Pro lidskou společnost v době středověku a novověku byla čest či dobrá pověst v podstatě to nejcennější co mohl člověk mít. Formovala mezilidské vztahy, zajišťovala úspěch v podstatě skoro ve všech sférách lidských činností, a byla základem fungující sňatkové politiky. Měla hodnotu, která sahala až za oblast ekonomiky nebo například za sociální rámec, tzn. že ji musel přijmout každý, kdo chtěl vést řádný život. Existovala čest sociálních skupin, rodů i cechů, která jednotlivým členům poskytovala ochranu, ale současně bylo nutné, aby si každý jednatel chránil svoji osobní bezúhonnost, dobrou pověst - ta nebyla člověku dána do vínku, ale musel si ji vydobýt a i v případě provázanosti s dobrou pověstí rodu si ji musel chránit před pošpiněním. Byla-li lidská pověst zneuctěna, mohlo dokonce dojít k její ztrátě a to nezávisle na sociálním postavení jednotlivce. Smysl pro čest byla (a je) základem morálky, v níž jednatel vnímá sám sebe tak, jak ho vidí ostatní. Na ztrátu osobní či skupinové cti reagovali lidé temperamentně a to z prostého důvodu. Byla-li něčí bezúhonnost zpochybněna, nebo dokonce ztracena, mohl se dotyčný poměrně rychle dostat na okraj společnosti a potýkat se se sociální izolací, jinými slovy, byl vyloučen z majority žijící spořádaný život a respektující normy společenství a chránící si svou počestnost.¹⁶⁶

Čest si musel jedinec bránit a v případě nutnosti si ji vydobýt zpět. Zejména ve středověku byly spory velmi důležité, neboť, kdo neměl dobré jméno, měl těžký život, týkalo se to hlavně žen, na které bylo v otázce počestnosti mířeno nejčastěji.¹⁶⁷ Čest je

¹⁶⁵ ŠMAHEL, F. *Lidé na okraji pozdně středověké společnosti*. In ŠMAHEL, F., NODL, M. eds. *Člověk českého středověku*, s. 460 – 461. Pro mou práci okrajově také srov. BURKE, T. *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha, 2005.

¹⁶⁶ DÜLMEN, R. *Bezectní lidé*, s. 7 – 20.

¹⁶⁷ JANIŠ, D. *Spory o čest kroměřížských měšťanů v 16. století*. In BOROVSÝ, T. et al. *Spory o čest ve*

bezesporu jednou ze *sociálních kategorií, která je v každé historické epoše zakoušena a vnímána v přímé závislosti na genderu. (...) Právě urážky na cti jsou oblastí, kde se odlišná pojetí morálky žen a mužů projevují signifikantním způsobem.*¹⁶⁸

Pro zesměšnění nebo nactiutrhnutí slovní formou se používaly hanlivé výrazy (zejména zkurvysyn, kat, kurva aj.) či se poukazovalo na nemorální jednání (lhaní, podvádění, smilstvo aj.). Čest jednotlivce bylo možné nařknout jednak zpochybněním řádného původu – v tomto případě se jednalo o pochybování o čistém stavu matky obviněného a v důsledku toho i o jeho řádné sociální postavení a schopnost zachovávat pravidla společnosti. Obviněním z neřádné profese byl další způsob jak urazit. Jakých řemesel se to týkalo napíši v dalším odstavci, ale asi nejvíce trpělo katovské řemeslo. Lidé si navzájem nadávali do katů, používali výrazy obsahující kontakt s oběšenci, krví aj. Třetí možností jak se dotknout počestnosti, bylo poukázání na manželčino případné cizoložství. Další okruh urážek byl spojován s nějakým přečinem proti cti – jednalo se především o napadání morálních vlastností (nejčastěji se používala slova jako lhář, zrádce).¹⁶⁹ Morální nedostatky tohoto typu představovaly hrubé *prohřešky proti společnosti stojící zejména na zachování ústně daných závazků, porušení slova a lež narušovalo její řád, a proto daná oblast poskytovala i vydatný zdroj nadávek.*¹⁷⁰

Výše jsem zmínila částečnou nerovnost mezi ctí muže a ženy. Hlavním tématem urážek žen, které tvořily jeden celek, byly nadávky týkající se (jako u mužů) chování a morálních vlastností, ale rozdíl nastal, když se vztahovaly k oblasti sexuality. Ztráta kontroly nad ženskou sexualitou je totožná s porušením daného řádu společnosti. Na tuto oblast se pak nabalovala další a další obvinění – byla-li žena nazvána kurvou, pak byla jistě i neřádná, prolhaná, klevetivá apod. Důsledkem takového nařčení byl potom spor o nemanželský původ jejich dětí. Výraz kurva/běhna nemá mužský ekvivalent. Existuje výlučně ve femininní formě, zatímco u mužů se sexuální chování hodnotilo v rámci širší škály kritérií. Cudnost byla chápána jako esence ženské identity, a proto

---

středověku raném novověku. Brno, 2010, s. 151 – 170.

¹⁶⁸ Srov. MALANÍKOVÁ, M. *Ženy, muži a středověk aneb Úvaha nad možnostmi a limity využití kategorie genderu v mediévistice (...)*, s. 603 – 609.

¹⁶⁹ Srov. MALANÍKOVÁ, M, BOROVSÝ T. *Genderové aspekty sporů o čest ve středověku.* In BOROVSÝ, T. et al. *Spory o čest ve středověku raném novověku.* Brno, 2010, s.120-126.

¹⁷⁰ Srov. MALANÍKOVÁ, M, BOROVSÝ T. *Genderové aspekty sporů o čest ve středověku (...)*, s. 120 – 126.

byla ohniskem a terčem středověké sexuální morálky.¹⁷¹ I poznámka o tom, že byl muž „paroháčem“ vysvětlovalo necudné chování jeho ženy a na něho vrhala stín neschopnosti kontroly vlastní ženy, která byla považována za neukojitelnou. Jeden ze sporů o ženskou čest naznačuje, jakým způsobem (z několika možných) se nepočestné ženy trestaly: Blanař Burian žaloval služebnou, která jeho manželce měla nadávat, dívka se bránila a kromě jiného uvedla, že by *Burjanka měla tejš dívce kurev nadávati a že by hodna byla, aby jí vrkoč uřezali*.¹⁷² V případech vážnějších nařčení, jako bylo roznášení informací o nemanželském původu a snad i o nemanželském poměru, byl dotyčný potrestán například pobytem ve vězení¹⁷³ stejně jako jistá Dorota Bláhová, která pomlouvala syna Rejny Machkové z nemanželského původu:¹⁷⁴ „(...) *co jest z návodu lidí lehkomyšlných mluvila (...) a je lidi dobře chovalé naříkala o takovou věc, trestáním šatlavním vytrestána jest.*“¹⁷⁵

3.2 NEČISTÁ ŘEMESLA

Čeština podle F. Šmahela nemá výraz, jenž by celostně označoval lidi například bezectné, nakažené a vyzývavé. Asi nejideálnější by podle něho bylo označení „lidé na okraji“.¹⁷⁶ Patřili sem ti, u nichž byla zpochybňována čest jejich řemesla, živobytí. Týkalo se tzv. nepoctivých živností, kam patřili mlynáři, ovčáci, koželuhové, lazebníci apod. Tato skupina poskytovala cenné služby pro veřejnost, nicméně ze strany cechů byla považována za nepočestnou a poskytující nečistou práci, tudíž tito řemeslníci nesměli být přijatí do cechu, tzn. do počestné městské společnosti. Společenská izolace sice neznamenalala odepření všech práv, ale výrazně snižovala šanci na získání práva a na participaci na výhodách stavovsko-občanské cti. Jednotlivé cechy sice neměly jednotný

¹⁷¹ MALANÍKOVÁ, M, BOROVSÝ T. *Genderové aspekty sporů o čest ve středověku (...)*, s.120 – 121.

¹⁷² JANIŠ, D. *Spory o čest kroměřížských měšťanů v 16.století (...)*, s. 163 – 170.

¹⁷³ SIGLOVÁ, T. *Role cti ve sporech poddaných na příkladu pardubického panství v 16. a 17. století*. In BOROVSÝ, T. et al. *Spory o čest ve středověku raném novověku*. Brno, 2010, s. 194 – 195.

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ Tamtéž.

¹⁷⁶ ŠMAHEL, F. *Lidé na okraji pozdně středověké společnosti (...)*, s. 460.

sociální status a prestiž, ale shodly se na vymezení nepočestných řemesel. Další skupina zahrnovala lidi neusedlé a s kočovným řemeslem (kejklíře, zpěváky jarmarečních písní, muzikanty, brusiče nožů,...), prostitutky, ocejchované, mastičkáře a lidové „léčitelky“, vrahy i zloděje, žebráky, cikány, „čarodějnice“¹⁷⁷ aj. Byli to lidé, kteří poskytovali služby nejrůznějšího druhu, bavili kolemjdoucí, počestná majorita jejich nabídek využívala, ale i přesto si od nich udržovala odstup. Byli vnímáni negativněji než předchozí skupinka, neboť vlastně nikde neměli stálý domov.¹⁷⁸

Být neusedlý znamenalo neusadit se v konkrétním městě či vesnici, nebýt členem obce či nežít v domácnosti hospodáře a nepodléhat jeho autoritě. (Ne)usedlost vypovídala o způsobu života jednotlivce, který byl jeho okolím kritizován, haněn, nebo naopak ctěn, respektován a povýšen za vzor ostatním. Obecně lze požadavek usedlosti vyjádřit jako například začleněnost do jakéhokoli územně organizovaného společenství. Ten, kdo vedl neusedlý život, ztělesňoval typ člověka, který byl bez pána a tím negoval hierarchický princip, na kterém byla tehdejší společnost založena.¹⁷⁹ Kati, pohodní, hrobníci, soudní sluhové, metaři aj. Tito lidé byli zavržováni pro obsah řemesla jako takového, i když bez nich by se obec jen těžko obešla. Jejich sociální izolace byla důslednější než u předchozích sociálních skupin, neboť přicházeli do styku se smrtí, špínou, krví. Například jiný než čistě pracovní kontakt s katem byl naprosto nepřipustný. Hranice mezi jednotlivými skupinami nebyly striktně oddělené, nepočestnost volně přecházela od jejich řemesel k osobní cti.¹⁸⁰ Na rozhraní mezi počestností a nepočestností byly neprovdané ženy nebo ženy s nemanželskými dětmi. Mnohdy byly vyhnány ze vsi, podrobeny tortuře, nebo nuceny živořit.¹⁸¹

Společnost rozdělená na počestné a bezectné svůj postoj odrážela i v řešení soudních sporů. Pochybní lidé, kteří nebyli součástí sociálních sítí a tím pádem neměli nikoho, kdo by potvrdil jejich spořádaný život, měli během soudních šetření velkou nevýhodu, ač byli třeba nevinní. Osoby s pochybnou pověstí byly v případech vážných prohřešků postihovány přísněji.¹⁸² Z dnešního pohledu nespravedlivé jednání tehdejších

¹⁷⁷ DÜLMEN, R. *Bezectní lidé*, s. 24 – 27. Srov. HIML, P. *Zrození vagabunda (...)*, s. 17.

¹⁷⁸ Srov. DÜLMEN, R. *Bezectní lidé*, s. 26 – 27.

¹⁷⁹ Srov. HIML, P. *Zrození vagabunda (...)*, s. 16 – 17.

¹⁸⁰ Srov. DÜLMEN, R. *Bezectní lidé*, s. 29 – 40.

¹⁸¹ ŠMAHEL, F. *Lidé na okraji pozdně středověké společnosti (...)*, s. 464.

¹⁸² SIGLOVÁ, T. *Role cti ve sporech poddaných na příkladu pardubického panství v 16. a 17. století (...)*, s. 190.

soudních institucí vydávalo bezectné lidi útrpnému právu a prohřešky počestných občanů, respektive těch, jejichž čest byla potvrzena veřejností, byly vnímány mírněji.¹⁸³ Ve středověké kultuře je společenské postavení jasné. Některé společenské kategorie se lišily zřetelně, barvou kůže či jinou řečí, tělesnými deformacemi aj. (varováním před zlodějem bylo jeho uříznuté ucho například). Asi nejzřetelnějším způsobem odlišení byl oděv. Jiný oděv měl žebrák, jiný kat. Někde musely i prostitutky respektovat přísná oděvní pravidla, heretici museli nosit znamení pokání na prsou a na zádech kříž. Takováto opatření sloužila spíše k potupení, mnohde se dokonce pořádaly slavnosti, kde museli být přítomni někteří vyloučení ze společnosti. Záměrem takových slavností byla jistá prezentace cti majoritní společnosti. Aby byl rozdíl mezi počestnými a bezectnými sociálními skupinami ještě více viditelný, byla organizována taková představení, která měla ponížít ty skupiny, jež byly považovány za nepřátelské.¹⁸⁴

Pokusila jsem se stručně objasnit základní pojmy, věnovala se problematice rituálů, lidové magie, pověr a to vše v souvislosti s dvěma, dle mého názoru nejdůležitějšími, fenomény lidského života – láskou a smrtí. Dále jsem nastínila téma cti a jejího rozdílného vnímání jak u mužů a žen, tak u počestných a pochybných lidí. V následujících kapitolách se budu věnovat pouze jednotlivým postavám vyloučených ze společnosti a to bez rozdílu na rozdělení jejich živnosti – na ty, jejichž jednání a povolání má přímou spojitost s fenoménem lásky a smrti. Zaměřím se na svobodné matky a jejich řešení nechtěných těhotenství, porodní báby a na postavu kata. Zaměřím se na proces jejich vyloučení, tzn. na jejich prohřešky, reakce společnosti i na to, pokoušela-li se nějaká postava získat zpět svou ztracenou dobrou pověst. Nejprve ale stručně přiblížím postavení středověké a raně novověké ženy v řádně fungujícím společenství, aby pak byl zřetelnější rozdíl mezi počestným a sociálně neuznávaným jednáním.

---

¹⁸³ SIGLOVÁ, T. *Role cti ve sporech poddaných na příkladu pardubického panství v 16. a 17. století* (...), s. 194 – 195.

¹⁸⁴ GEREMEK, B. *Člověk na okraji středověku*, s. 309 – 311.

3.3 ŽENSKÝ ROD JAKO PŘÍČINA HANBY

Abych mohla psát o nelehkých osudech žen ve středověké a novověké společnosti, musím stručně nastínit, jak byly ženy vůbec vnímány, jaké byly jejich povinnosti, jak se nahlíželo na ženské role, tj. role dcery, manželky, matky a vdovy, a jaké jednání bylo tím pádem považováno za nevhodné. Takto se postupně dostanu k sankcím a následnému vyloučení dotyčných osob až na samý okraj společnosti.

Myšlenka podřízenosti ženy muži je součástí tradice/kultury, jejíž kořeny sahají hluboko do dob antiky a možná ještě dál. Argumenty pro takové postavení ženského pohlaví v kulturní, mravní a vůbec sociální sféře byly podporovány tehdejší logikou a realizace takového přesvědčení byla možná považována za příspěvek k fungování společenského řádu, za zajištění správného mravního vývoje i chodu společnosti.¹⁸⁵

Někteří současní autoři se přiklání k názoru, že ženy zastávaly podřadné sociální role, byly svým způsobem šikanovány a nerespektovány pro svou přirozenost a že sankce za porušení přísných pravidel byly vysoké a mnohdy nespravedlivé¹⁸⁶. Sama se s takovým názorem do velké míry ztotožňuji, ale je třeba brát v potaz i fakt, že některé příkazy a zákazy stavící ženy do z dnešního pohledu nevýhodných sociálních rolí (a sociálního postavení vůbec) byly často například ochranného charakteru, jenž souvisel s již vžitou symbolikou.¹⁸⁷ Ochrana ženy se významně dotýkala oblasti sexuality či například výchovy dívek k počestnosti (zminěné oblasti se vztahují k fenoménu lásky, viz. výše). Podle Petráčka k takovému přístupu přispěla i potřeba, aby žena byla pod ochranou otce či bratra, později manžela a nakonec mužského

¹⁸⁵ Například In BROWN, P. *Tělo a společnost. Muži, ženy a sexuální odříkání v raném křesťanství*. Brno, 2000. Dále srov. OSIEK, C. ed al. *Families in the New Testament World: Households and House Churches*. Kentucky, 1997. Srov. ENNENOVÁ, E. *Ženy ve středověku*. Praha, 2001. Srov. LENDEROVÁ, M. et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha, 2009. Srov. ČADKOVÁ, K. et al. *Dějiny žen (...)* Pardubice, 2006. Srov. GRULICH, J. *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva (...)*. České Budějovice, 2008.

¹⁸⁶ Například LENDEROVÁ, E. *Eva nejen v ráji*. Praha, 2002. Srov. TINKOVÁ, D. *Žena – prázdná kategorie (...)*. Pardubice, 2006. Srov. UTRIO, K. *Dcery Eviny. Historie evropské ženy*. Havlíčkův Brod, 1994.

¹⁸⁷ NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska, svatba*. Praha, 2012. Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004. Více a podrobněji také VLČKOVÁ, M. *Význam obřadu žehnání matky po porodu v Čechách a na Moravě v 16. - 20. století*. Olomouc 2011. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Cyrilometodějská teologická fakulta. Katedra liturgické teologie. Vedoucí práce F. Kunetka.

potomka.¹⁸⁸

K ne zrovna rovnému postavení žen v průběhu lidských dějin přispěla i jednostranná absolutizace některých myšlenek a pomalu vznikajících nejen teologických směrů či tendencí, které viděly zdroj lidské hříšnosti v tělesnosti a sexualitě. Takové tendence měly být potlačovány tělesnou askezí, modlitbou. Sexuální zdrženlivost se postupem času týkala i manželství.¹⁸⁹ Sexuální chování bylo charakterizováno jako aktivní – tj. vysvětlováno způsobem zmocňování se, a jako pasivní, tedy poddáváním se.¹⁹⁰ I středověká společnost zároveň nabízela jistou emancipaci, když respektovala stálost panenství a postupně zakládala ženské kláštery, které ženám umožnily jistý stupeň vzdělání v mystice a vysokých formách duchovního života.¹⁹¹

Jedním z argumentů k odsouzení ženy byl i údajný Evin poklesek v Edenu. Podle Augustina překročila Eva Boží příkaz a ten ji za to nemilostivě potrestal¹⁹² trápením a bolestmi v těhotenství i nadvládou muže (Gen 3,16). Několik myslitelů se tento akt snažilo vysvětlit tak, že ženu-Evu pokládali za postavu s nižší rozumovou schopností či prostoduchostí.¹⁹³ V této souvislosti uvažovali myslitelé o podstatě žen a jejich vlastnostech, které srovnávali s vlastnostmi mužskými. Svátý Ambrož obecně spojil člověka s neoddělitelnou dvojpodstatou inteligence a smyslnosti. Díky rozdílnému chování došlo k rozdělení podstaty – tj. na muže a ženu.¹⁹⁴ K otázce vlastností žen se vyjádřil například Augustin, jenž do této kategorie zařadil smyslnost, chabost, lehkovážnost a snaha ovládat muže. Zajímavý je závěr hovořící o tom, že muž vyniká důstojností a je nadřazený ženě, protože byl stvořen k obrazu božímu, zatímco

¹⁸⁸ PETRÁČEK, T. *Evangelium, církve a žena: několik tezí k postavení ženy ve středověkém křesťanstvu*. In *Církev, žena a společnost ve středověku*. Sv. Anežka Česká a její doba (...), s. 82 – 8.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 83 – 81. Srov. MYERS, B. *Záhadní druidové: keltská mystika, teorie a praxe*. Praha, 2008. Srov. BROWN, P. *Tělo a společnost*. (...). Brno, 2000. Srov. VLČKOVÁ, M. *Význam obřadu žehnání matky po porodu v Čechách a na Moravě v 16. - 20. století*. Olomouc 2011. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Cyrilometodějská teologická fakulta. Katedra liturgické teologie. Vedoucí práce F. Kunetka.

¹⁹⁰ Srov. KOPIČKOVÁ, B. et al. *Proměny genderové identity: Teoretická reflexe feminity od středověku do 20. století*, s. 21.

¹⁹¹ PETRÁČEK, T. *Evangelium, církve a žena: několik tezí k postavení ženy ve středověkém křesťanstvu* (...), s. 82 – 83.

¹⁹² KOPIČKOVÁ, B. et al. *Proměny genderové identity* (...), s. 23. Dále například In BROWN, P. *Tělo a společnost* (...) s. 81.

¹⁹³ KOPIČKOVÁ, B. et al. *Proměny genderové identity: Teoretická reflexe feminity od středověku do 20. století*, s. 23.

¹⁹⁴ Srov. TINKOVÁ, D. *Žena – prázdná kategorie* (...), s. 22.

žena je pouhým odrazem tohoto obrazu, tj. napodobeninou. Tudiž muž má své bytí nezprostředkovaně od Boha, přičemž ho sám zprostředkoval ženě, a tak i celému lidskému rodu. (...) připouštějí, že se žena, stejně jako muž, přibližuje k Bohu rovností vlastního rozumu a nesmrtelnou duší. (...) ale připomínají, že je ovládána smyslností, zatímco muž se řídí moudrostí, opatrností a citlivostí.¹⁹⁵

Církevní a jiní intelektuálové v průběhu přibývajících let přispívali různě propracovanými úvahami o ženách, o důvodech nadřazenosti atd. Svými pracemi se přičiňovali na vývoji společnosti¹⁹⁶ a je jen na každém z nás, abychom posoudili, do jaké míry bylo jejich snažení objektivní, nezaujaté a přínosné.

3.3.1 ŽIVOTNÍ ROLE ŽENY

Žena v historické společnosti zastávala mimo jiné roli panny, vzorné manželky, matky a popřípadě vdovy. Role nebyly pevně ohraničeny a během působení v jednu sociální statusu se dotyčná osoba učila povinnostem nastávajícího statusu. Jinými slovy se děvče učilo životní roli panny, svobodné dívce-panně bylo vštěpováno správné chování a smýšlení manželky-hospodyně. Do role matky vplouvala žena přirozenou cestou, ač někde pod tíhou společenské nutnosti, a roli vdovy jí připravil osud. Doživotní celibát byl někde vnímán jako nedodržení/zpřetrhání pravidelných životních cyklů ženy.¹⁹⁷

Nerovný pohled na pohlaví v podstatě začínal už narozením dívky. Porodit chlapce znamenalo přivést do společnosti muže, dědice majetku, živnosti, jména apod. Narození dívky s sebou neslo podle tehdejších představ mnoho problémů. Dceru bylo

¹⁹⁵ Srov. KOPIČKOVÁ, B. et al. *Proměny genderové identity: Teoretická reflexe feminity od středověku do 20. století*, s. 23.

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ KOPIČKOVÁ, B. et al. *Životní cykly a žena*. In LENDEROVÁ, M. (ed.) *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, s. 68.

totiž nutné zajistit věno, provdat ji a samozřejmě hlídat její čest,¹⁹⁸ proto se nezřídka stávalo, že novorozenci ženského pohlaví byli často odkládáni.¹⁹⁹

Vcelku zajímavým způsobem se k mravnímu chování dívek vyjádřil Humbert de Romanis, který ve svém díle *De eruditione praedicatorum* věnoval řádky mimo jiné nejrozličnějším světským i církevním situacím/povinnostem a právě i různým společenským stavům či sociálním skupinám. Ve svém kázání věnovanému dívkám píše, aby se dívky vyvarovaly marnivosti v oblékání, nestoudnosti v písních, tanci, aby nezůstávaly samy s muži, ale jen ve společnosti starších žen. Dále se neměly nikde toulat, ale zdržovat se doma s rodiči a samozřejmě by měly být zapáleny láskou ke Kristu. Celkově pak apeloval na všechny ženy, aby se vyvarovaly náchylností k pověrám i lenivosti. Ctnostná žena se má podle něho prezentovat cudností, mlčenlivostí, skutky milosrdenství, střídmostí v oblékání a pobytu v domácím prostředí.²⁰⁰

Cudnost byla bez ohledu na společenské postavení vnímána jako protipól života poskvrněných žen, tedy těch, které byly pro svou hříšnou sexualitu nuceny žít v hanbě (svobodné matky pro příklad) nebo na okraji společnosti.²⁰¹ Hodnotou panenství jako jednoho z požadavků při výběru nevěsty jsem se zmínila v kapitole Lásky v lidové tradici. Jen doplním, že neprovdaná počestná dívka patřila rodině a byla vůči její i své cti povinna zachovávat sexuální zdrženlivost až do doby, kdy se provdala. Nerespektovala-li tuto povinnost, přišla o právo na věno, možnost děditství a ve většině případů i o ochranu rodiny:²⁰² „ (...) která panna panenství svého nezachovala a to se v pravdě shledalo, má konečně svojoj díl a statek, ke kterémuž by koli spravedlnost měla, ztratiti.“²⁰³

Čekatel legitimních dědiců vyžadoval za manželku počestnou dívku a s takovou partií předpokládal, že potomci budou jeho krve. Dívka, která již nebyla pannou

¹⁹⁸ KOPIČKOVÁ, B. et al. *Životní cykly a žena (...)*, s. 69.

¹⁹⁹ srov. KOPIČKOVÁ, B. *Vstup medievalistky do studia dětské evropské problematiky ve středověku? Glosy a otázky*. In JIRÁNEK, T. *Dítě a dětství napříč staletími. (...) Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice*, Pardubice, 2003, s. 55.

²⁰⁰ BLAŽEK, P. *Žena očima středověkých kazatelů. Kázání ad mulieres Humberta de Romanis. In Církev, žena a společnost ve středověku, Sv. Anežka Česká a její doba*, s. 99 – 120.

²⁰¹ KOPIČKOVÁ, B. et al. *Životní cykly a žena (...)*, s. 75 – 79.

²⁰² KOZÁKOVÁ, A. *Právní postavení ženy v českém právu zemském (...)*, s. 51 – 64.

²⁰³ FRANCEK, J. *Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku*, s. 35.

a i přesto šla k oltáři, mohla mít na hlavě obyčejný závoj. Nevdala-li se, chodila na veřejnosti s různými symboly hanby. Jelikož bylo hodně těch, které se „zapomněly“, vznikaly metody, jak oklamat případného manžela během svatební noci. Příležitostí se chytali nejrůznější mastičkáři, zaříkávači a dokonce i některé matky, které se nechtěly jen tak smířit s hanbou vlastní dcery. Používala se různá kouzla, masti a vznikaly dnes docela úsměvné pověry. Například zdvihla-li dívka hrnec vařící vody, která se ihned přestala vařit, bylo její panenství pryč. Tak jako tak, chytrá žena si ve veřejném mínění dokázala udržet pověst panny. Problém nastal v případě těhotenství²⁰⁴, ale o tom v následující kapitole.

Podle některých autorů byl sňatek zlomem v životě ženy. Odůvodňují to například tím, že právě manželstvím stoupla její hodnota ve veřejném mínění.²⁰⁵ Manželka byla svému muži podřízena, zavázala se mu naprostou poslušností a věností, péčí o něj, děti a celou domácnost. Mnohdy se podílela i na výkonu manželova povolání, ale to se týkalo zejména městských rodin.²⁰⁶ Mužova nadřízenost byla také dána věkem, neboť se často stávalo, že si mladé dívky braly starší muže. Tak jako tak byl její život svým způsobem stereotypní, neboť se skládal z období těhotenství, porodů, někdy i potratů a kojení. Tento stav trval až do její menopauzy, nebo do předčasné smrti, která nastala například v důsledku fyzického vyčerpání nebo z důvodu vážné nemoci.²⁰⁷ Období mezi jednotlivými těhotenstvími nebyla pravidelná, protože sexuální styk nebyl dovolen například během adventu, velkého půstu, v noci před církevními svátky a obyčejovými postními dny, dokonce i během období smutku²⁰⁸ a během menstruace nebo šestinedělí.²⁰⁹ Další vliv na otěhotnění měly nemoci a fyzické vyčerpání z těžkých prací, které museli zastávat oba manželé bez ohledu na to, kdo z nich vykonával fyzicky náročnější zaměstnání.²¹⁰

Za nevhodné, nebo nepřijatelné chování v manželském životě (i během výběru manželky) byl považován incest, konkubinát, jelikož ženatý muž, který měl zároveň

²⁰⁴ NEUMANN, S. K. *Dějiny ženy*. (...), s. 643 – 653.

²⁰⁵ KOPIČKOVÁ, B. et al. *Životní cykly a žena* (...), s. 97.

²⁰⁶ Tamtéž.

²⁰⁷ KOPIČKOVÁ, B. et al. *Životní cykly a žena* (...), s. 97.

²⁰⁸ Srov. UTRIO, K. *Dcery Eviny* (...), s. 65.

²⁰⁹ Podrobněji VLČKOVÁ, M. *Význam obřadu žehnání matky po porodu v Čechách a na Moravě v 16. - 20. století*. Olomouc 2011. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Cyrilometodějská teologická fakulta. Katedra liturgické teologie. Vedoucí práce F. Kunetka.

²¹⁰ Srov. UTRIO, K. *Dcery Eviny* (...), s. 65.

milenku porušoval zásadu monogamie a dopouštěl se cizoložství. Sexuální nevěra znamenala nerespektování svátosti manželské a porušení slibu, který si novomanželé přísahali během svatebního obřadu. Z dnešního pohledu nerovný pohled na postavení jednotlivých pohlaví byl patrný zejména během řešení manželské nevěry. Zatímco mužské cizoložství bylo světskou mocí mnohdy přehlíženo, to ženské bylo trestáno zmrzačením, nebo dokonce smrtí, církevním trestem bývalo většinou pokání muže i ženy.²¹¹ Delikt cizoložství mohl stíhat soud a oklamáný manžel. Ten měl právo požadovat smrt své manželky i jejího milence, přistihl-li je in flagranti, v některých oblastech bylo považováno za správné vyrozumět o rozhodnutí i biologickou rodinu ženy:²¹² „*Před samými Vánocemi dal pan Mikuláš (...) stít nějakého Šanovce (...) a zaživa pohřbít babu (...), svou manželku dal zazdít. Říká se, že spolu cizoložili a baba je dala dohromady.*“²¹³ Byly i případy, kdy došlo jen ke zmrzačení nebo vyhnání nevěrné ženy z hospodářství.²¹⁴

S vývojem doby, tj. ve vrcholném středověku, bylo cizoložství považováno většinou za ženský prohřešek, některá města problém vnímala pokrokově, tedy jako přestupek, jehož se mohl dopustit jak ženatý muž, tak vdaná žena. Otázkou zůstává, kolik takových měst bylo a zdali takový názor měl vliv na veřejné a tradiční mínění. S nástupem novověku docházelo k částečnému zmírnění trestů.²¹⁵

Do oblasti řešení manželských sporů, tj. porušení zásad manželské svátosti a tím pádem žádných povinností ženy, církevní soudy zasahovaly pouze z pozice zajišťovatelů platnosti nebo neplatnosti slibů, uzavřenosti svazků, případně je rušily (to se dělo výjimečně, spíše přistupovaly na dočasné oddělení manželů) a nebo urovnávaly spory. Zato městské soudy si přivlastňovaly právo řešit případy mravnostního deliktu, tedy smilstva a nebo cizoložství.²¹⁶ Manželství bylo uzavíráno až po nabytí alespoň základních materiálních statků důležitých pro zajištění řádného působení rodiny. V případě smrti manžela mohly dědit i manželky a pak se mohly znovu vdát.²¹⁷

Sociálnímu i mravnímu chování se ženy učily v průběhu svého života.

²¹¹ OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska*, s. 47 – 72.

²¹² FRANCEK, J. *Zločin a sex v českých dějinách (...)*, s. 35.

²¹³ Tamtéž.

²¹⁴ Tamtéž, s. 36.

²¹⁵ OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska*, s. 47 – 72.

²¹⁶ FRANCEK, J. *Zločin a sex v českých dějinách (...)*, s. 61.

²¹⁷ Srov. KOPIČKOVÁ, B. et al. *Životní cykly a žena (...)*, s. 105.

Správným jednáním a smýšlením žen, někdy i mužů, se zabývalo mnoho teologů a učených mužů. Dalo by se říci, že každá žena věděla, jak se v jednotlivých sociálních rolích chovat, proto bylo jakékoliv vybočení trestáno a to ne zrovna přívětivým způsobem. Sankce byly ve formě vyhnání z domu, vydědění, ztráty ochrany rodiny nebo manžela, bití, zmrzačení a dokonce končily i smrtí. Aby se trestům předešlo, snažily se ženy své prohřešky skrývat, v čemž jim pomáhali mastičkáři a léčitelé nejrůznějšího charakteru.²¹⁸ Ve většině případů se jim to možná dařilo, ale co se jen tak skrýt nedalo, bylo těhotenství a zejména v případě neprovdané dívky.

4. ŽENA NA OKRAJI SPOLEČNOSTI

V předchozí kapitole jsem se věnovala stručným povinnostem žen v jejich jednotlivých životních rolích, nastínila jsem i sankce, které byly udělovány těm, které nerespektovaly společenské normy a tím pádem ohrožovaly správný chod sociálního systému. Následující kapitola se bude zabývat už vyloučenými ženami, respektive ženami, jež záměrně či neúmyslně zastávaly role, které nebyly považovány za počestné, tedy role svobodných matek, porodních bab a prostitutek. Jak jsem zmínila výše, počestná žena během svého života zastávala základní role - role panny, manželky a matky, popřípadě vdovy. Každá role měla svá pravidla chování a smýšlení, jakékoliv vybočení bylo trestáno. Mým záměrem je nastínit, jakým způsobem byly ženy – neprovdané matky, porodní báby a prostitutky - vylučovány ze společnosti, jakým způsobem musely dávat najevo svůj nepočestný stav, jaké měly možnosti a proč pro ně bylo důležité „nevybočit“. Ženy, které se ocitly na okraji společnosti byly považovány za nebezpečné, neboť ohrožovaly harmonii společenského řádu. Oproti mužům vyloučeným ze společenství narušovaly právní, etické, mravní a náboženské normy většinou individuálně. Do skupiny vyloučených žen se dostaly i ty, které narušily dobové

²¹⁸ například In NEUMANN, S. K. *Dějiny ženy (...)*, s. 643 – 653.

představy ženskosti, nebo se nějak vymkly sociální kontrole.²¹⁹

Nejčastějším příkladem bylo těhotenství neprovdané dívky nebo již vdané ženy, která se dopustila cizoložství. Takový čin valil hanbu jak na její osobu, tak na celou její rodinu a jelikož dobrá pověst rodiny hrála poměrně podstatnou roli a byla jednotlivými členy chráněná, stávalo se, že dotyčné dívce nebo ženě bylo pomáháno zatajit důsledek jejího činu a to se ne vždy povedlo. Pokud se nepočetnost provalila, dostala se dotyčná osoba do poměrně těžké ekonomické a samozřejmě i sociální situace. Dnes se můžeme jen domnívat, co bylo vnímáno jako horší, jestli nedostatek finančních prostředků, nebo fakt, že ji veřejnost považovala za osobu bezecnou a podle toho s ní jednala. Poměrně běžně se stávalo, že byla žena opuštěna otcem svého dítěte, byla vyhnána z rodného domu, obce nebo dokonce z rodiny, do níž se přivdala a tím pádem přišla o ochranu a pomoc. Nebo byla odsouzena k pobytu ve vězení, popřípadě ji čekal trest smrti.²²⁰ Ohrožení sociální harmonie představovaly nejen „padlé“ dívky a nepočetné manželky, ale například i ženy v období šestinedělí. Toto téma je zpracováno v kapitole *Láska v lidové tradici týkající se těhotenství a mateřství*, nicméně připomenu, že žena byla podle lidové víry v jednotlivých životních fázích ohrožována zlými silami a pokud se neúčastnila potřebných očistných obřadů nebo jestliže nerespektovala dané například ochranné rituály či obyčeje, stávala se pro své dítě a blízké okolí velmi nebezpečnou osobou. Věřilo se, že šestinedělka bez řádné ochrany způsobovala negativní jednání lidí, zvířat, či prostřednictvím zlých sil dokázala přivolat neštěstí na sebe, své blízké a nebo na celou vesnici/obec, stála za přírodními katastrofami atd.²²¹ Ohrožena negativními nadpřirozenými vlivy byla i těhotná žena nebo dokonce nevěsta jdoucí do kostela k obřadu.²²²

²¹⁹ Například In ENNENOVÁ, E. *Ženy ve středověku*. Praha, 2001. Srov. *Život ve středověku* [online]. 2009 [cit. 2011-04-09]. Postavení žen ve středověku a raném novověku. Dostupné z WWW: <<http://www.e-stredovek.cz/view.php?cislocianku=2009020001>>. Srov. LENDEROVÁ, M. *Eva nejen v ráji (...)*. Praha, 2002. Srov. ŠMAHEL, F. *Lidé na okraji pozdně středověké společnosti (...)*. Praha, 2002. Problematika sociálně vyloučených skupin dále In GEREMEK, B. *Slitování a šibenice (...)*. Praha, 1999. Nebo srov. GEREMEK, B. *Člověk na okraji ve středověku*. In *Středověký člověk a jeho svět*.

²²⁰ MACKOVÁ, M. et al. *Ženy na okraji (...)*, s. 552 – 582. Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha, 2004. Srov. OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska (...)*. Praha, 2002. Dále například srov. ŠINDELÁŘ, V. *Příběhy zpod šibenice*. Písek, 2001.

²²¹ Podrobně zpracováno In NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 106 – 124. Nebo srov. MELKESOVÁ, M. (...) *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry (...)*, s. 263 – 290.

²²² NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska, svatba v české lidové kultuře*. Praha, 2012. Srov. JANCÍKOVÁ, E. *Historie svateb od nejstarších dob po současnost*. Praha, 2012. Nebo srov. NAHODIL,

Vrátím se zpět k tématu vyloučení ženy ze společenství, jelikož jsem nezmínila způsob řešení jejich prohřešků. Těmi se zabývala veřejná právní moc, ale v mnoha případech probíhala trestání v soukromí rodiny. Rozhodující slovo měla hlava rodiny, tedy muž. Typicky ženským trestným činem byl vědomě a násilně vyvolaný potrat, dále vražda novorozence, nebo jeho odložení. Problémem potratů, vražd novorozenců a odkládáním dětí se budu podrobně zabývat v následující kapitole. Jen pro upřesnění uvedu, že další trestné činy nebyly přesně genderově odděleny.²²³

4.1 SVOBODNÁ MATKA

V lidové kultuře najdeme mnoho forem odsouzení zvláště pro dívky, které ztratily panenství před sňatkem, záměrně nebo násilím, a v důsledku toho otěhotněly.²²⁴ Pro svobodné matky existovalo mnoho pojmenování, například *zmrhalka*.²²⁵ V některých oblastech se říkalo, že taková dívka *padla do hanby, zahaňbila sa, nebo si pošlapala čest*.²²⁶ Pokud se dotyčná dívka stihla rychle provdat (v době, kdy těhotenství nebylo ještě vidět), byla její nepočetnost v podstatě smazána, pokud se vdávala v pokročilém stádiu těhotenství, zůstával její prohřešek v paměti veřejného mínění.²²⁷ V dobách raného novověku byl problém nemanželských těhotenství tématem mravů. Na vesnici bylo považováno za přijatelné obnovení pořádku oznámením jména otce dítěte a případný sňatek s ním.²²⁸

O. et al *České lidové pověry*. Praha, 1959.

²²³ MACKOVÁ, M. et al, *Ženy na okraji (...)*, s. 552 – 558. Dále pro srov. HIML, P. *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Praha, 2007. Srov. RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti (...)*. Praha, 2003. Nebo srov. ŠINDELÁŘ, V. *Příběhy zpod šibenice*, s. 123 – 124, s. 142 – 144.

²²⁴ Téma zpracováno in LENDEROVÁ, M. (ed.) *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha, 2009. Nebo například srov. OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska (...)*. Praha, 2002. Dále například srov. RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti (...)*. Praha, 2003. Srov. ŠINDELÁŘ, V. *Příběhy zpod šibenice*, s. 123 – 124, s. 142 – 144.

²²⁵ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 26.

²²⁶ Tamtéž.

²²⁷ MACKOVÁ, M. et al, *Ženy na okraji (...)*, s. 570.

²²⁸ RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti (...)*, s. 63.

Odsouzení a odsunutí ženy (dívky) z řad počestných lidí bylo horší pro svobodné matky z nižších sociálních vrstev. Během raného novověku byly dívky (děvečky) trestány zvláště potupně a v některých případech byly dokonce vyhnány z obce. Tovaryši si nebrali děvečky, které přivedli do jiného stavu, jelikož by jim v rámci cechovního řádu nebylo dovoleno stát se v budoucnu mistry. Tím pádem možnost provdat se včas za otce dítěte a zbavit se tak veřejné hanby nepřipadala v úvahu. A protože chudá dívka nemohla vyvážit ztrátu počestnosti věnem v rámci svatby s jiným mužem nebo svým postavením v bohatších sociálních kruzích, byla často vyhnána z domu i z obce a skončila například jako tulačka či prostitutka. Možným řešením bylo odstěhovat se (často raději bez dítěte, které často po několika dnech zemřelo a to proto, že buď žena neměla dostatek prostředků k jeho uživení, nebo jej sama záměrně zabila) tam, kde ji nikdo neznal.²²⁹ Ženy byly sociálně a finančně poznamenávány a muži většinou nenesli žádnou odpovědnost, popřípadě byly jejich tresty hodně mírné. Matkám nemanželských dětí byla často odmítána pomoc s vysvětlením, že si chudobu zavinily samy. Našlo se pár dobrých lidí, kteří jim poskytlí obživu (pracovaly jako kojné, přadleny nebo pomáhaly během sezónních zemědělských prací). V případě, že byly nuceny klesnout až na úplně sociální dno, tedy když se z nich staly prostitutky nebo žebračky, byly vlastně plně vydávány na pospas mužům. Díky znásilňování a nemanželskému sexuálnímu styku došlo k naprosté a nezvratné ztrátě počestnosti.²³⁰

Neprovdané matce bylo okolními sociálními skupinami nutné dávat jí jasně najevo nesouhlas s její nepočestností. Bylo důležité demonstrovat a ztížit život na okraji společnosti, konkrétně život svobodné matky s dítětem bez finančních prostředků, ochrany a bez vyhlídky na lepší budoucnost. Takové jednání bylo totiž prospěšné ostatním dívkám-pannám, protože sloužilo jako určitý druh prevence nepočestného/nemravného života. Kromě posměchu čekalo svobodnou matku veřejné a morální odsouzení. Byla vyřazena ze života svých počestných vrstevníků, v této souvislosti vedle nich nesměla stát například v kostele v době bohoslužeb. Ničím výjimečným nebyly ani fyzické tresty a to zejména v rodině. Zůstala-li s dítětem doma s biologickou rodinou, musely oba snášet ústrky, posměch a fyzické napadání. Pokud

²²⁹ RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti (...)*, s. 62 – 63. Dále In MACKOVÁ, M. et al, *Ženy na okraji*, s. 552 – 571. Srov. FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*, s. 176 – 192.

²³⁰ RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti (...)*, s. 64 – 66.

dítě zemřelo, na způsob jeho početí se rychleji zapomnělo.²³¹

„Ty děvčata (...) neidú s pannama ke zповědi, čekajú mezi ženama. (...) Všeci na ni doma visijú s hubú, klučú ju, to třeba tata lebo mama ide okolo ní, drc do ní (...) Nadávajú jí pořádem, kolikrát néni toho mína škaredýho na světě, kerý by ji nedali. A ty chud'ata děti, za nic to nemože a vystojí to, co pes. (...) Ešče že se Pánbíček smiloval a vzali to neviňátko ubohý k sobě.“²³²

Během bohoslužeb byl pravděpodobně užíván i zvyk, kdy se hlava a ruce provinilé dívky vložily do desky s otvory, zvané panenské housle.²³³ Dalším obyčejem platícím také v době bohoslužeb bylo oslovování příchozích a odcházejících lidí a oznamování jim hříchu, kterého se z různých důvodů dopustily, aby si je ostatní lidé prohlídli a vzali na vědomí jejich nepočestnost. Někde byly těhotné svobodné matky trestány stáním na pranýři, přivázáním ke kůlu u obecní studny nebo byly veřejně ostříhány (dlouhé vlasy byly považovány za symbol čistoty).²³⁴ V jiných krajových oblastech nebylo ničím novým ani bičování, lynčování a nebo vymrskání z obce té/těch, které se dopustily smilstva (lynčování se někdy týkalo i mužů, kteří smilnili).²³⁵

Svobodným šestinedělkám lidé neradi chodili za kmotry. Problém nastal i během rituálu úvodu. Pro neprovdané matky probíhal obřad s úpravami. Byla jim dána například černá nebo krátká svíčka, aby si popálily prsty. V některých krajích musely před samotným rituálem stát u kostela, zdravít příchozí a oznamovat jim, že otěhotněly, ale neuzavřely manželský svazek, nebo musely projít jinými ponižujícími situacemi. V lidové tradici hrál úvod velmi důležitou roli, protože zbavoval matku a její okolí nejrůznějšího nebezpečí, kterému byla i po dobu šestinedělí vystavena. Navíc nevedená šestinedělka mohla podle lidové víry přivolat velká neštěstí sobě, dítěti nebo svému okolí, proto byli i tací, kteří se přikláněli k Úvodu „na černo“, myslím tím zejména ty, kteří patřili do sociální blízkosti neprovdané šestinedělky, jež bylo z nejrůznějších důvodů odepřeno podstoupit obřad.²³⁶

²³¹ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 26 – 27.

²³² ŠEBESTOVÁ, A. *Lidské dokumenty*, s. 98.

²³³ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 27.

²³⁴ Tamtéž. Srov. JANČÍKOVÁ, E. *Historie svateb od nejstarších dob po současnost*. Praha, 2012.

²³⁵ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 27 – 28. Srov. ŠINDELÁŘ, V. *Příběhy zpod šibenice*, s. 142. Dále například srov. FRANCEK, J. *Zločin a sex v českých dějinách*, s. 105 – 110.

²³⁶ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 130. Podrobněji In VLČKOVÁ, M. *Význam obřadu žehnání matky po porodu v Čechách a na Moravě v 16. - 20. století*. Olomouc 2011.

Dítěti svobodné matky, pokud bylo pokřtěno, bylo přiděleno nezvyklé jméno (obvykle po nějakém světci, na jehož jmeniny se narodilo) například Emerich, German aj., tudíž se jeho nemanželský původ dal zjistit už podle křestního jména. Například na Strakonicku, pokud byl otec známý, nazývali dítě jeho zdobnějším jménem. Když se v průběhu let neodstěhovalo, přízviska se nezbavilo.²³⁷ Samozřejmě i pro něj lidé vymýšleli mnoho posměšných pojmenování, například *hažart, dítě kurevské, zlého lože syn* apod.²³⁸

Samozřejmě byly i případy, kdy byla dívka nebo žena znásilněna a v důsledku toho bohužel otěhotněla. I na to zákony pamatovaly, ale asi byly spíše teoreticky uplatnitelné. Žena musela dokázat, že je obětí znásilnění, jinými slovy musela během aktu křičet a žádat tak lidi o pomoc, v opačném případě by byla označena za tu, která se vědomě dopustila smilstva. „(...) *má křičeti a za pomoc křikem lidí žádati. Neb jestli by nekřičela, ale mlčela, tehdy v domnění by byla, že jest k skutku sama dobrovolně povolovala. (...) má křičeti aneb hned znamení, jakožto ukravení, zedrání aneb strhání na sobě roucha, tehdy žalobu svou proti násilníku obdrží.*“²³⁹ V praxi to dopadalo tak, že křik ženu mnohdy nezachránil a nebo nastaly situace, kdy z různých důvodů křičet nemohla. Počátkem 16. století byli *oběšeni čtyři pražští řemeslníci, kteří u Karlovy koleje přepadli služku a před znásilněním jí omotali hlavu sukni.*²⁴⁰

Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Cyrilometodějská teologická fakulta. Katedra liturgické teologie. Vedoucí práce F. Kunetka.

²³⁷ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 29.

²³⁸ Tamtéž.

²³⁹ FRANCEK, J. *Zločin a sex v českých dějinách (...)*, s. 110.

²⁴⁰ Tamtéž. Srov. FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*, s. 186 – 187.

4.1.1 VYHÁNĚNÍ PLODU A INFANTICIDIUM

Každá kultura řešila problém nechtěných těhotenství po svém. Některé staré civilizace respektovaly vraždy novorozeňat a to zejména evidentně slabých miminek, které by v průběhu svého vývoje buď nepřežily, nebo by byly považovány za přítěž společnosti. Někde byly časté i vraždy novorozených děvčat.²⁴¹

Jak jsem psala výše, svobodným matkám nebylo umožněno žít řádný život, naopak s nimi bylo jednáno jako s nepoctivými a nehodnými řádně fungujícího sociálního zřízení. Pokud se včas nevдалy, nezřídka se stávalo, že v důsledku vyhnání z domu i z obce skončily jako žebračky, tulačky nebo prostitutky, protože neměly jinou možnost jak se uživit. Vzhledem k tomu, v jakých podmínkách byly nuceny fungovat a jak na ně a jejich nemanželské dítě pohlížela společnost, asi není divu, že se některé ženy uchýlovaly k radikálnímu řešení.²⁴² K záměrnému potratu anebo k zabití narozeného dítěte.²⁴³ Podle Rheinheimera byl motivací k takovým činům i naprostý sociální pád, zpřetrhání životních plánů a s tím související zmařené vyhlídky na počestný sňatek (RHEINHEIMER, 2003:66). Do jisté míry sehrála svou úlohu naivita, nevědomost a strach.²⁴⁴

Středověká společnost se v průběhu svého vývoje dohadovala a přemítala, do jaké míry je záměrné vyhnání plodu a vražda novorozence trestným činem. Ještě ve 14. století se u nás řešilo, jestli a jak to má být trestně stíháno. Během raného středověku se vyhánění plodu sice označovalo za *nejhorší zločin všech zločinů*²⁴⁵, ovšem v lidové tradici se záměrné potraty často stále tabuizovaly a pokud se jednotlivé případy nedostaly ze soukromého sektoru na veřejnost, nebylo v podstatě koho trestat. V některých vývojových érách lidstva byly záměrné potraty považovány spíše za výraz

²⁴¹ MACKOVÁ, M. et al, *Ženy na okraji (...)* s. 571.

²⁴² Tamtéž. Srov. RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti (...)*, s. 66 – 67. Srov. FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*, s. 176 – 192.

²⁴³ Řešeno například In FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*, s. 176 – 192. Srov. OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska*, s. 63 – 74. Srov. NEUMANN, S.K. *Dějiny ženy (...)*, s. 653 – 654. Srov. MACKOVÁ, M. et al, *Ženy na okraji (...)*, s. 571 – 579. Srov. RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti (...)*, s. 66 – 67.

²⁴⁴ MACKOVÁ, M. et al, *Ženy na okraji (...)*, s. 572.

²⁴⁵ srov. ŠUBRTOVÁ, A. *Kontracepce, aborty a infantitida*, s. 9 – 46.

nemravnosti než jako trestný čin.²⁴⁶ Navíc dokázat záměrný potrat ženě, která nebyla ve vyšším stádiu těhotenství, bylo obtížné.²⁴⁷ Jako jasně trestné činy byla záměrná zabití nenarozeného a narozeného dítěte považována v raném novověku. Pokud matka zabila své čerstvě narozené dítě, byla potrestána krutou smrtí. Její čin byl o to horší, dopustila-li se vraždy na nepokřtěném dítěti, jehož duše tak byla zbavena nadějí na spásu.²⁴⁸ (Křest měl náboženský význam týkající se uvedení dítěte do života křesťanské obce a možnosti pozdější spásy jeho duše. Dále souvisel s lidovými představami o očištění, obnově a ochraně před působením zlých sil, kterým bylo dítě dlouho vystaveno. Nepokřtěné dítě nebylo pod Boží ochranou a nemělo tak nárok na řádný pohřeb s následným spočinutím v posvěcené půdě. Lidová víra byla obohacována pověrami o posmrtném životě nepokřtěných dětí, jejichž duše bloudí světem v různých formách)²⁴⁹. Nejčastěji se záměrného vyhánění plodu a vražd novorozeňat dopouštěly ženy z chudších sociálních poměrů, u těch z vyšších společenských vrstev se taková jednání dala snadněji utajit.²⁵⁰

Způsoby jak vyvolat potrat byly v lidové kultuře předávány z generace na generaci. Písemné zmínky sahají až do 13. století. Existovalo mnoho způsobů jak si přivodit potrat. Nejznámějšími prostředky byly odvary z různých bylin a lektvary. Například odvar z vína se skořicí, klášterní chvojky, kořenu pivoňky, černobýlu, konvalinky aj. Nápoje připravovaly ženy samy, nebo jim pomáhaly porodní báby. Když nepomohlo ani jedno, přicházely na řadu například horké koupele či horlivé tance. Také zvedání těžkých věcí, tlačení na břicho či skákání z výšky. (V renesanci se pro přerušení těhotenství používaly zákroky pomocí pouzdra, uvnitř kterého byla skryta dlouhá jehla. Ta se dala vytáčet, tudíž nehrozilo nebezpečí, že by matku poranila. Takové opatření ale pravděpodobně nebylo umožněno chudým ženám).²⁵¹ „*Která by mladice ze sebe zárodku vyhnati chtěla, daj jí pít bílého zvonečku, svařeného v pivě nebo ve víně, nezbude se ho nijakž, až se narodí, by co chtěla, dělala.*“²⁵²

²⁴⁶ srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 32.

²⁴⁷ srov. RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti (...)*, s. 67.

²⁴⁸ srov. MACKOVÁ, M. et al. *Ženy na okraji (...)*, s. 571.

²⁴⁹ srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 74 – 78.

²⁵⁰ srov. MACKOVÁ, M. et al. *Ženy na okraji (...)*, s. 571.

²⁵¹ NEUMANN, S. K. *Dějiny ženy (...)*, s. 654. Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 32 – 33. Srov. MELKESOVÁ, M. (...) *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry (...)*, s. 277.

²⁵² ZÍBRT, Č. *Staročeská tělověda a zdravotní péče: s původními obrázky podle rukopisův a knih staročeských a cizích*, s. 58.

Záměrné a úspěšné vyvolání potratu se trestalo stětím mečem, novověká právní nařízení často zohledňovala některé polehčující okolnosti jako například absenci zlého úmyslu či nevědomost. Takové jednání bylo sankcionováno tělesným trestem a následným pokáním. Důležité bylo i vývojové stádium plodu, tj. podle Aristotela vstupovala duše do těla přibližně čtyřicátý den od početí, u dívek se připouštěl osmdesátý den, z toho vyplývá, že zahubení plodu ještě bez duše bylo považováno za další polehčující okolnost. Zničení deformovaného plodu bylo také vnímáno jako méně závažné.²⁵³

Oproti tomu záměrné zabití novorozence bylo trestáno velmi přísně. K zabití novorozence docházelo zpravidla při porodu nebo hned po něm. Mrtvoly byly zahazovány na hnojiště, do studen, do nedalekých řek anebo byla zahrabávána či házena zvěři nebo prasatům. Vše se odehrávalo poblíž matčině obydlí. Na vesnicích se těhotenství dala jen těžko utajit a pokud se žena bez věrohodného a veřejnou osobou potvrzeného důvodu objevovala bez dítěte, šířily se klepy poměrně rychle a bylo otázkou času, kdy se případem začne zabývat vrchnost. Ženy rodily většinou v ústraní bez zbytečných svědků. Pokud se jejich případ dostal až před soud, tvrdily, že porodily už mrtvé dítě. Po absolvování útrpného práva pro podezření ze smilstva/cizoložství a následného infanticidia se většinou doznaly. Pokud se k vraždě nepřiznaly, byly trestány jen pro mravnostní delikt.²⁵⁴

Nejčastěji byla novorozeňata zalehnuta nebo uškrcena. V některých radikálních případech byly použity i nože.²⁵⁵ „(...) bylo živý, když sem je porodila. Vobalila sem je do fěrtochu okolního a do listů sem je zahrabala, a tak se děťátko udusilo.“²⁵⁶ „(...) je pravda, že jsem ho zaškrtila, a ještě když dýchalo, krk tím nožem podřezala a potom do sviňského chlívku sviním hodila.“²⁵⁷

Útrpné hrdelní právo Karla V. hodnotilo zabití dítěte jako jeden z nejtěžších zločinů a bylo trestáno smrtí. Bylo považováno za častější než čarodějnictví.²⁵⁸ Zabití

²⁵³ MACKOVÁ, M. et al, *Ženy na okraji (...)*, s. 575.

²⁵⁴ RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti (...)*, s. 67.

²⁵⁵ Problematika zpracována například In FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*. Praha, 2002. Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004. Srov. MACKOVÁ, M. et al, *Ženy na okraji (...)*, s. 571 – 574. Srov. OHLER, N. *Umírání a smrt ve středověku*, s. 235 – 236. Srov. FRANCEK, J. *Zločin a sex a českých dějinách (...)*, s. 117 – 124.

²⁵⁶ FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*, s. 176.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 182.

²⁵⁸ RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti (...)*, s. 67.

novorozence patřilo mezi delikty proti životu a zdraví. Jeho souvislost s mravnostními trestnými činy vychází z logiky cizoložství nebo smilstva²⁵⁹

Tresty se lišily kraj od kraje, ale společným jmenovatelem byla nemilosrdnost. Měly zastrašit od cizoložství a smilstva a výstrahou měly být i těm, kteří dotýčným matkám pomáhali. Mezi mírnější sankce patřilo vypálení cejchu, výprask u pranýře a vyhnání za hranice panství nebo utopení.²⁶⁰

Nejkrutějším a po mnoho let nejčastějším způsobem potrestání bylo zahrabání zaživa a probití srdce kůlem. Trest zahrabání zaživa vrchnost někdy měnila na stětí mečem. Zahrabání do země probíhalo bez řádných pohřebních ceremonií. Nutno poznamenat, že před vynesením rozsudku byly ženy podrobeny útrpnému právu.²⁶¹ V roce 1569 byla na popraviště *dovedena jistá Kateřina: „(...) když jest děřátko porodila, že jest mu hlavičku zakroutila a sviním do chlíva vnesla a svině je roztrhaly. A více nic nevyznala, a tak jest za své zlé skutky smrt vzala a jest zahrabána a kolem probita.*“²⁶²

Kromě násilných potratů a vražd novorozeňat se zejména městské ženy přikláněly k odložení svých novorozených dětí. To bylo páčáno častěji než jejich zabíjení. Na tomto základě vznikaly na mnoha místech nalezince, které o takové děti v rámci svých možností pečovaly. V antice a ve středověku byly děti často odkládány tak, aby byly nalezeny a dostaly se tak do příslušných nalezinců, oproti tomu o mnoho let později přibližně v 18. století byly dávány přímo pracovním jednotlivých nalezinců.²⁶³ Existence nalezinců ale neznamenal zlegalizování a schválení odkládání bezbranných dětí. Pokud byla odhalena matka, která záměrně odložila svoje dítě, bylo její jednání chápáno jako trestný čin, během kterého nešla vyloučit myšlenka určité formy infanticidii. Tak jako tak je problém zbavování se nechtěných novorozeňat a vyvolávání potratů starý jako lidstvo samo.²⁶⁴

²⁵⁹ FRANCEK, J. *Zločin a sex a českých dějinách*, s. 117 – 119.

²⁶⁰ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 33. Srov. FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*, 176 – 183. Srov. MACKOVÁ, M. et al, *Ženy na okraji*, s. 571 – 574.

²⁶¹ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 33. Srov. FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*, 176 – 183. Srov. SLUŠNÝ, J. *Historie mučení (...)*, s. 235.

²⁶² FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*, s. 176.

²⁶³ RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti (...)*, s. 68.

²⁶⁴ MACKOVÁ, M. et al, *Ženy na okraji (...)*, s. 574.

4.2 PORODNÍ BÁBY

Významnými postavami, které jsou spojeny s fenoménem lásky a zároveň smrti, jsou porodní báby. Jejich společenské postavení se v průběhu lidských dějin měnilo z toho váženého, tj. na vysoké společenské úrovni, až po to přehlížené a neoceňované. Tato profese, bez které se neobešla žádná rodící žena, byla v průběhu vývoje společnosti spojována s mnoha předsudky a mýty, neboť její vykonavatelky přicházely do styku s krví a bohužel i se smrtí. Porodní báby byly často spojovány s léčitelstvím, jelikož některé z nich ovládaly nejrůznější zaříkávadla, vyznaly se ve výrobě léčivých lektvarů apod.. Existence takového řemesla byla dána biologicky (rozením nového života)²⁶⁵ – porod jako ryze ženská záležitost je otázkou kultury. Byl vnímán jako mystérium zrození, jako akt, při kterém je přítomna krev a v důsledku toho je potřeba rituálního očištění. Tajemství zrození zůstávalo mužům dlouhou dobu odepřeno, možná proto, že sami rodit nemohou.²⁶⁶ První dochované podrobné zprávy o působení porodních bab u nás pochází až z 14. - 15. století. Můžeme se tedy jen domnívat jak bylo toto řemeslo vykonáváno v předchozí dějinné éře.²⁶⁷

I pro porodní báby existovalo mnoho pojmenování, například *báby babicí, pupkořezné nebo položné ženy*.²⁶⁸ V lidové tradici se také ujaly výrazy *babička, bába, babice, babka*.²⁶⁹

Vzhledem k činnostem spojených s porodem a krví, byly porodní babičky posouvány mezi sociálně opovrhované vrstvy a náplň jejich práce byla pro studované lékaře dlouho považována za nedůstojnou medicínského řemesla. K těžkým porodům se volali ranhojiči, kteří oplývali ne zrovna významnými znalostmi.²⁷⁰ Jelikož na porodní báby pohlížely oficiálně a sociálně uznávaní lékaři jako na podřadné osoby, pohlíželi

²⁶⁵ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 61 – 67. Srov. VODÁKOVÁ, O. *Čarodějnice, vědmy, kořenářky a porodní báby*, s. 144 – 146. Téma porodních bab také In NEUMANN, S. K. *Dějiny ženy (...)*, s. 741 – 753. Srov. KOPIČKOVÁ, B. MAUR, E. et al. *Práce, profese, politika*. In LENDEROVÁ, M. et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha, 2009, s. 407 – 419.

²⁶⁶ VODÁKOVÁ, O. *Čarodějnice, vědmy, kořenářky a porodní báby (...)*, s. 146.

²⁶⁷ KOPIČKOVÁ, B. MAUR, E. et al. *Práce, profese, politika (...)*, s. 408.

²⁶⁸ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 61.

²⁶⁹ Tamtéž.

²⁷⁰ Například In KOPIČKOVÁ, B. MAUR, E. et al. *Práce, profese, politika (...)*, s. 409.

s pohrdáním i na činnosti a rituály, které prováděly.²⁷¹ Ne vždy si ale rodička mohla dovolit přivolat k porodu další osobu ač s většími znalostmi a tak se často stávalo, že žena porod nepřežila nebo se dítě narodilo mrtvé.²⁷²

Jako pomocnice se u porodu osvědčovaly většinou starší ženy, zpravidla ty, které už porodily. Znalosti o pomoci u porodu, o jednotlivých rituálech, zařikávací, masti a jiné potřebné informace mající kořeny v přírodním léčení si ženy předávaly mezi sebou, zpravidla matka dceři, pokud k tomu mladší žena tíhla a vynikala svou obratností. Podle některých lidových představ byl ideální věk porodní báby někde mezi dvaceti a třiceti lety.²⁷³ Ženy praktikovaly své zkušenosti zejména ve vesnickém prostředí, kde byly kulturní tradice dodržovány nejvěrněji a moc symbolů v lidové tradici byla živějšího charakteru než v městském prostředí.²⁷⁴

Protože používaly i nejrůznější magické úkony s cílem zabezpečit ochranu matky a dítěte, byly považovány za osoby ovládající tajemné síly. Po celý středověk bylo porodnictví spojováno s čarodějnictvím a s pověrami, ve kterých hrál hlavní roli ďábel jako svůdce a komplic porodních bab. V lidové tradici se věřilo, že báby zajišťovaly satanovi pravidelný příjem nepokřtěných dětí, z jejich těl vytvářely zvláště kouzelné a mocné lektvary, a že s jeho pomocí dokázaly otrávit dobytek. Na popud zlých bab prý muži ztráceli sexuální sílu, ženy přestávaly menstruovat, krávy nedojily apod. Lidé byli také přesvědčeni, že porodní bába dokázala uřknout nebo pověřivě žehnat. Nejvíce zranitelný byly matka s dítětem a to v období šestinedělí, kdy byly vystaveny zlým silám. Působením zlých sil na šestinedělku a její okolí jsem se v průběhu své práce již zabývala. Zmíním proto jen lidový zvyk, který zakazoval nechávat šestinedělku doma samotnou, bosou, a pokud to situace vyžadovala a ona musela opustit svou postel, nesměla tak učinit bez nepokryté hlavy. Zvyk chránil ženu před divoženkou, která využívala chvíli, kdy matka nerespektovala dané povinnosti jí

²⁷¹ Srov. MELKESOVÁ, M. (...) *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry* (...), s. 268.

²⁷² Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004. Srov. KOPIČKOVÁ, B. MAUR, E. et al. *Práce, profese, politika* (...), s. 408. Srov. MELKESOVÁ, M. (...) *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry* (...), s. 263.

²⁷³ KOPIČKOVÁ, B. MAUR, E. et al. *Práce, profese, politika* (...), s. 408. Srov. VODÁKOVÁ, O. *Čarodějnice, vědmy, kořenářky a porodní báby* (...), s. 144 – 147.

²⁷⁴ VODÁKOVÁ, O. *Čarodějnice, vědmy, kořenářky a porodní báby* (...), s. 144 – 147. Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 63. Srov. LENDEROVÁ, M., RÝDL, K. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, s. 59 – 88.

náležící a kradla novorozence.²⁷⁵

Narodilo-li se mrtvé dítě, nebo když žena porod nepřezila, přikládala se často vina právě té, která jí pomáhala rodit, jelikož jistě zanedbala potřebnou péči. Porodní babičky byly vyhledávané i svobodnými děvčaty, které přišly do jiného stavu a neuměly si samy vyvolat potrat.²⁷⁶ Úkolem babičky během porodu bylo dostat hmaty dítě do správné polohy, jinak hrozilo, že dítě ani matka nepřezijí. Komplikace přicházely během porodu dvojčat nebo s jinými determinantami, například s tloušťkou ženy, jejím vysokým věkem, žízní, velkými bolestmi, špatnou a laxní náladou, horkým nebo naopak moc studeným počasím, vředy apod. Po porodu zkontrolovala ránu a jazyk dítěte. Poté vykonávala plno tradičních rituálů, ve kterých se mísil praktický postup s magií a náboženstvím. Rituály byly odlišné kraj od kraje. Například první koupel byla vykonávána jako magický obřad. Proto se do vody dávaly různé byliny, jako například heřmánek, mateřídouška a rozchodník, kterým se přisuzovala kouzelná moc a věřilo se, že odháněly zlé demony, kterým byly dítě a matka v šestinedělí vystaveny. V jiných oblastech se do vody lilo mléko, aby bylo dítě krásné a zdravé. Použitou vodou se často zalévaly ovocné stromy, protože lidová tradice věřila, že pak budou stromy lépe plodit a dítě zároveň převezme krásu, sílu, plodnost a vzrůst daných stromů. Potom bylo dítě potřeno teplým olejem a zabaleno do plínky. Někde se hned musel dát dítěti na hlavu šátek, aby ho nikdo neuhranul.²⁷⁷

Postupem času měly za úkol dohlížet na dodržování obecní mravnosti, tedy hlásit snahy děvčat a vdaných žen zatajit těhotenství, potraty a vraždy novorozeňat anebo oznamovat narozené nemanželské děti.²⁷⁸ Vznikaly babické řády a byla vydávána

²⁷⁵ Například In NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004. Téma šestinedělí řešeno také In VLČKOVÁ, M. *Význam obřadu žehnání matky po porodu v Čechách a na Moravě v 16. - 20. století*. Olomouc 2011. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Cyrilometodějská teologická fakulta. Katedra liturgické teologie. Vedoucí práce F. Kunečka. Srov. GENNEP, A. *Přechodové rituály (...)*, s. 46 – 56. Srov. LENDEROVÁ, M., RÝDL, K. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, s. 59.

²⁷⁶ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 63. Srov. NEUMANN, S. K. *Dějiny ženy (...)*, s. 741 – 753. Srov. MACKOVÁ, M. et al. *Ženy na okraji (...)*, s. 571 – 574. Srov. KOPIČKOVÁ, B. MAUR, E. et al. *Práce, profese, politika (...)*, s. 407 – 419. Srov. LENDEROVÁ, M., RÝDL, K. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, s. 59 – 65.

²⁷⁷ MELKESOVÁ, M. *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry (...)*, s. 263 – 287. Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 102 – 105, s. 114 – 123. Srov. LENDEROVÁ, M., RÝDL, K. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, s. 59 – 88. Srov. NAHODIL, O., ROBEK, A. *České lidové pověry*, s. 94 – 109.

²⁷⁸ Například In MELKESOVÁ, M. (...) *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry (...)*, s. 263 – 287.

i nařízení, která určovala povinnosti a práva porodních bab a která vystupovala jasně proti jim vykonávaným magickým praktikám. Bábám se mimo jiné zakazovalo spolčovat se a konzumovat alkoholické nápoje během porodu. Následně o několik let déle se objevovaly myšlenky o vyučování babiček a skládání zkoušek z nabytých vědomostí. Jakmile se zvedala úroveň znalostí bab, začínali se i lékaři zajímat o oblast porodnictví s tím, že se snažili vymezit úkoly bab a studovaných lékařů – povinností babiček mělo být provádění zejména dezinfekčních opatření a při každé komplikaci měla volat lékaře. To bylo možné praktikovat u městských rodin, nikoliv u všech chudších venkovských žen.²⁷⁹

V průběhu 16. století se lidé začali o něco více zajímat o kvalitu porodů a o péči o novorozené děti. Vznikaly první odborné příručky s radami souvisejícími s porody. A až do doby, kdy porodnictví dosáhlo moderní úrovně, byly porodní báby aktivními pomocnicemi během porodů v podstatě všech společenských vrstev.²⁸⁰

Bylinkářství i neznalost, *pověřivost, nedbalost, absence hygieny, zařikávání, anděličkářství,...* - to vše k bábě patřilo. Od čarodějnice ji dělila snadno překročitelná hranice.²⁸¹ Pohanství překonané rozšiřujícím se křesťanstvím zanechalo zejména v myšlení prostých lidí stopu například ve formě pověr, jejichž vliv na každodenní fungování takových lidí ve společenství slábl až během novověku. Není divu, že těchto základů využívali nejrůznější provozovatelé magie. Někdy bývalo těžké rozlišit magii, zejména tu škodlivou, od například ochranného léčitelství.²⁸² Čarodějnice byly v průběhu dějin spojovány s vykonáváním magie, se spolčováním se zlými silami, které dokázaly druhým přivodit neštěstí, donutit je zamilovat se proti jejich vůli, způsobit jim nemoc nebo je dokonce zabít. Součástí čarodějného jednání bylo podle rozšiřujícího se křesťanství uzavírání smlouvy s ďáblem a v souvislosti s tím i hanění symbolů víry anebo svatokrádeže. Magickou moc údajně měly i věci nacházející se v blízkosti popravišť, oblečení oběšenců apod.²⁸³

²⁷⁹ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 64. Srov. LENDEROVÁ, M., RÝDL, K. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, s. 59 – 62.

²⁸⁰ MELKESOVÁ, M. (...) *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry (...)*, s. 263 – 287. Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 61 – 71. Srov. NEUMANN, S. K. *Dějiny ženy (...)*, s. 741 – 757.

²⁸¹ KOPIČKOVÁ, B., MAUR, E. et al. *Práce, profese, politika (...)*, s. 408.

²⁸² srov. MACKOVÁ, M. et al. *Ženy na okraji (...)*, s. 561.

²⁸³ srov. FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*, s. 213 – 216. Srov. DELUMEAU, J. *Strach na západě ve 14. - 18. století II.*, s. 191 – 243.

Různé nemoci, katastrofy, anomálie aj. si lidé vykládali na základě úrovně své vzdělanosti. Pro prostý lid, který utvářel lidovou víru, byly příčinami jevů, které si nedokázali vysvětlit nebo kterým nerozuměli, nadpřirozené síly. S přispěním teologů se představy nadpřirozena postupně dotýkaly pekelných mocností. Neznalost a strach z neznámého, hlavně ze smrti a nemocí, odváděly venkovany do světa fantazií a pověr. Vznikaly například pověry o tom, že nemoc je způsobena zlým člověkem oplývajícím nadpřirozenou mocí. Dotyčný byl často vykonavatelem řemesla, které se dotýkalo tajemné oblasti lidské existence, jako bylo například porodnictví, léčitelství nebo katovské řemeslo – souviselo s mystériem zrození a smrti a samozřejmě i s krví. Věřilo se, že taková osoba dokáže na druhého člověka seslat nemoc pohledem a na tomto základě vznikaly představy o uhranutí, které bylo možné léčit nejrůznějšími zaříkáváním. Dále bylo možné seslat na druhého neštěstí pomocí magických obřadů aj. Možná odtud pramenily obavy z porodních bab, jež se vyznaly v tom, v čem nezasvěcené ženy ne. Ať tak či onak, porodní báby byly pro společnost nepostradatelné, proto nebylo možné je zcela zavrhnout.²⁸⁴

5. MUŽ NA OKRAJI SPOLEČNOSTI - KATOVSKÉ ŘEMESLO

Postavu kata jsem zvolila jednak proto, abych ukázala, že nejen ženy bylo možné vyloučit z řádně fungující společnosti, a jednak pro jeho již zmíněnou spojitost se základními fenomény lidského jednání, které se mou prací prolínají. Jak jsem psala výše, lidé byli vylučováni na základě několika pravidel. Důvody mohly mít spojitost například s fungováním člověka v nesprávné sociální roli, s jeho nerespektováním daných společenských pravidel a nebo s jeho zastáváním řemesla, které bylo samo o sobě považováno za nepočetné.

²⁸⁴ NAHODIL, O., ROBEK, A. *České lidové pověry*, s. 102 – 109. Srov. DELUMEAU, J. *Strach na západě ve 14. - 18. století II.*, s. 191 – 243. Srov. FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*, s. 213 – 216.

S katem, jakožto stálým zřízencem setkáváme se poprvé v Egyptě. V Řecku nebylo katů třeba, poněvadž osobám odsouzeným k smrti podáván byl jed. Římský kat vykonával trest smrti jen nad otroky a nad lidmi nízkými (křižoval je a věšel). (...) Ve středověku vykonávali s počátku trest smrti sami soudcové (...) nebo jiné osoby. Teprve od XIII. století objevuje se stálá funkce katova.²⁸⁵ Katovské řemeslo by se dalo považovat za takové, ke kterému se váže více pověr a magických představ než objektivního vnímání reality. Kat byl jasným příkladem člověka na kraji společnosti a zároveň postavou několika paradoxů. Příčinou pro jeho vyloučení bylo jeho nepočestné řemeslo, které mělo spojitost s mystériem smrti a s krví. Bylo jím opovrhováno díky náplni jeho práce, lidé se ho stranili a báli snad i proto, že byl lidovou kulturou postaven na pomyslnou hranici mezi svět živých a svět mrtvých. Zároveň jej potřebovali, neboť kdo jiný by svět „zbavoval“ odsouzených zlodějů, vrahů, později mršin, toulavých psů a jiných „narušitelů“ sociální harmonie. Věřilo se, že žádná čarodějnice, čaroděj, kolikrát ani lidové léčení se neobešlo bez katovy pomoci, respektive bez pomůcek, které pocházely ze šibenice, z částí nebožtíkova oděvu, z okolí koster atd. Proto byla některými lidmi preferována raději smrt stětím.²⁸⁶

Katovské řemeslo se dědilo z otce na syna, nebo se předávalo sňatkem s katovou dcerou. Rovněž v katovně mohl bydlet jen kat, jeho rodina anebo čeládka. Jako sociálně vyloučený jedinec bydlel kat se svými pomocníky mimo město nebo na jeho okraji v zastrčených uličkách. Omezení platila i v případě, chtěl-li jít do kostela, kde měl vyhrazené místo v ústraní. V mnohých městech platilo nařízení, kdy kat nesměl chodit hlavní bránou. Totéž platilo i o návštěvách hostinců. U stolu jemu určenému sedával většinou sám na stoličce set třema nohama, musel první pozdravit a chovat se slušně, v opačném případě byl vykázan. Když chtěl platit, musel nejprve položit peníze na stůl, aby na ně hostinský mohl fouknout a pak až teprve je vzít do ruky. Kontakt s ním, jeho čeládkou nebo jeho rodinou obvykle znamenal ztrátu cti a postavení.²⁸⁷ I přesto byli

²⁸⁵ *Ottův slovník naučný, díl XIV.*, s. 49.

²⁸⁶ ČESAL, A., HERZINGER, R. *Magická řemesla*, s. 141. Srov. NAHODIL, O., ROBEK, A. *České lidové pověry*, s. 103. Srov. SVÁTEK, J. *Paměti kata Mydláře: Výbor ze čtyřsvazkového cyklu*. Praha, 1970. Srov. DÜLMEN, R. *Bezectní lidé (...)*. Praha, 2003. Srov. FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*, s. 42 – 42.

²⁸⁷ FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*, s. 36 – 37. Dále například srov. ČESAL, A., HERZINGER, R. *Magická řemesla*, s. 141 – 144. Srov. ČAPEK, K., *Jak se vedlo katům za středověku*, [online], Lidové noviny, 22.5. 1926, [cit. 2011-05-29], dostupné na WWW: <http://www.lidovky.cz/karel-capek-jak-se-vedlo-katum-za-stredoveku-fzz-/nazory.aspx?c=A110524_122513_in_nazory_glu.cz . Srov. DÜLMEN, R. *Bezectní lidé (...)*, s. 41 – 60. Srov.

i tací, kteří se jich neštíteli a neohlíželi se na veřejné pohoršení, které svým jednáním způsobili. Takových odvážných lidí bylo ale velmi málo.²⁸⁸ Když například roku 1576 (...) jeden nožírský tovaryš pojedl a popil ve společnosti kata, byl nejen ve městě, ale i daleko za jeho hradbami prohlášen za nepočetného.²⁸⁹

Ne každé město mělo svého popravčího, proto si jej v případě potřeby půjčovalo z místa, které mělo právo si ho vydržovat. Za výpomoc museli dotyční radní zaplatit. Hradili také cestovní výdaje a výkon trestu smrti a zajišťovali bezpečný přesun kata z místa na místo.²⁹⁰ Pokud musel kat za popravou cestovat, ubytovával se většinou v tamní šatlavě, v pohodnici či rasovně. Do měst byli přijímáni za určitých podmínek. Smlouvy s katy jsou ve smolných knihách nebo například ve zvláštních knihách určených pro prodej katoven a pozemkový majetek popravčích mistrů - pokud se dokumenty dochovaly, lze z nich vyčíst povinnosti, práva a sociální postavení katů.²⁹¹

Viditelné příjmy mistrů popravčích jim byly uznávány za provádění útrpných výslechů, za popravy a později i za vykonávání funkce pohodného. V době novověku bylo v některých krajích možné si vydělat až pět kop za popravu mečem, oběšení, zahrabání zaživa a probití srdce kulem. Až šest kop za upálení. Za vymrskání delikventa z města mohl dostat dvě kopy, kopy za vypálení cejchu apod. Pro svůj plat si kat mohl často dovolit kvalitnější oblečení s tím, že s ohledem na výjimečnost jeho řemesla, musel být většinou červené barvy. Postupem času byla tato barva ale kombinovaná s jinými. Dalším viditelným znamením byl meč, který musel popravčí nosit tak, aby ho ostatní lidé mohli rozpoznat od počestných občanů²⁹²: „Meč svůj anebo zbraň aby při sobě připásanou nosil tak, aby jej lid obecný rozeznati mohl.“²⁹³

Protože tajemná zaměstnání, jak bylo zmíněno v předchozí kapitole, měla

---

SVÁTEK, J. *Dějiny poprav a katů v Čechách*, s. 37. Srov. STARÝ, V. *Vimperk a kat*. Vimperkské noviny, roč. 6, č. 2 (26.2.1999), s. 2.

²⁸⁸ srov. ČESAL, A, HERZINGER, R. *Magická řemesla*, s. 141 – 144.

²⁸⁹ srov. DÜLMEN, R. *Bezectní lidé (...)*, s. 43.

²⁹⁰ STARÝ, V. *Katovské řemeslo v Prachaticích*. In *Zlatá stezka*. Sborník Prachatického muzea, s. 37 – 53. Srov. STARÝ, V. *Mohl se ženit jen s dcerami jiných katů..* Listy Prachaticka, roč. 4., č. 21. cit. 25.1.1996, s. 11.

²⁹¹ FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*, s. 36 – 37. Srov. SVÁTEK, J. *Paměti kata Mydláře: Výbor ze čtyřsvazkového cyklu*. Praha, 1970.

²⁹² srov. KYBALOVÁ, L. *Dějiny odívání. Středověk*, s. 155. Srov. FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*, s. 36 – 37. Srov. ČESAL, A, HERZINGER, R. *Magická řemesla*, s. 141 – 144. Srov. OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ, s. 49.

²⁹³ srov. ČESAL, A, HERZINGER, R. *Magická řemesla*, s. 142.

zvláštní postavení v lidovém léčitelství, přivydělával si kat prodejem bylin, mastí, léčitelstvím aj.²⁹⁴ Symbolem magické moci a zárukou všelijakých kouzel se stala popravčí místa, zvláště šibenice a její okolí. Kouzelnou moc měly podle lidové víry i byliny, které rostly v blízkosti takových míst. Věřilo se také v nadpřirozenou moc popravčího meče, který údajně dokázal poznat svou budoucí oběť.²⁹⁵ Když osoba prošla kolem na stěně visícího meče, který se v ten okamžik pohnul, měla zemřít. Stejně jako tomu prý bylo v případě doktora Jessenia.²⁹⁶

6. SPOLEČNÉ ZNAKY VYLOUČENÝCH ZE SPOLEČNOSTI

Jak je možné vyčíst z předchozích kapitol, společnými znaky vyloučení ze společenství byly větší či menší **sociální izolace a stigma**, se kterými souvisely povinnosti a zákazy. Mladé svobodné matky, které porušily kulturní představu poctivé ženské sociální role respektovanou většinovou společností, byly vyloučeny z veřejného života mládeže. V kostele nesměly stát mezi svobodnými pannami a s jejich aktivní účastí během lidové zábavy se rovněž nepočítalo.²⁹⁷ Ani vyloučení neprovdané těhotné ženy z rodinného nebo dokonce obecního prostředí nebylo ničím výjimečným. Každá dívka moc dobře věděla, co ji čeká, dopustí-li se pohlavního styku před uzavřením manželského svazku.

Kromě sociálního odvržení, které s sebou nezřídka neslo fyzické tresty ve formě bití anebo například lynčování a celkové ponížení její osoby, ji čekaly i finanční problémy. Jako matka samoživitelka neměla mnoho příležitostí k uživení sebe natož

²⁹⁴ NAHODIL, O., ROBEK, A. *České lidové pověry*, s. 103. Srov. ČESAL, A, HERZINGER, R. *Magická řemesla*, s. 152 – 154. Okrajově také In DÜLMEN, R. *Bezectní lidé*. Praha, 2003.

²⁹⁵ Srov. ČESAL, A, HERZINGER, R. *Magická řemesla*, s. 153. Srov. SVÁTEK, J. *Paměti kata Mydláře: Výbor ze čtyřsvazkového cyklu*. Praha, 1970. Srov. FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*, s. 215.

²⁹⁶ ČESAL, A, HERZINGER, R. *Magická řemesla*, s. 153. Srov. SVÁTEK, J. *Paměti kata Mydláře: Výbor ze čtyřsvazkového cyklu*. Praha, 1970.

²⁹⁷ Například In NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004.

dítěte nehledě na to, že to byla situace vcelku i psychicky obtížná. Pokud měla štěstí, mohla se živit jako prادلena nebo třeba kojná, avšak takové příležitosti nečekaly na každou veřejně odvrženou ženu.²⁹⁸ „(...) až do posledních desetiletí 18. století mohly být stíhány za smilstvo (...). Nejobtížnější bylo vyrovnat se s odsouzením svého okolí. Řada těchto nešťastnic byla nejen opuštěna otcem svého dítěte, někdy je zavrhla i vlastní rodina, především rodiče, čímž matka přicházela o základní útočiště a pomocnou ruku. Aby uživila své dítě (...), musela velmi brzy po porodu opět začít pracovat. Skloubit službu a péči o dítě bylo velmi obtížné, často i nemožné, neboť takové dívky bývaly ze služby propouštěny.“²⁹⁹ Těhotnou děvečku musel pán propustit, aby od sebe a od svého domu odpoutal jakékoliv podezření.³⁰⁰

Jedním z řešení situace byla prostituce nebo tuláctví. Nechtěla-li se žena uchýlovat k prostituci, jako žebračka musela počítat s případnými znásilněními. Tak jako tak, z naprostého sociálního dna nevedla cesta zpět mezi počestnou veřejnost, neboť znamenalo naprostou ztrátu cti bez možnosti její obnovy.³⁰¹ Naštěstí nebylo žebrání ve středověku žádnou hanbou a dar almužny byl chápán jako náboženská povinnost.³⁰² Přibližně koncem středověku a začátkem novověku byly ale jevy tuláctví a žebráctví považovány za zločin, který s sebou většinou nesl i kriminální jednání, a byly tedy trestně stíhány. Až moderní sociální společnost je označila za sociální jevy a potírat je bylo povinností veřejné správy ve formě prevence.³⁰³ Ostřejší postih svobodných matek a nemanželských dětí byl důsledek vnímání těchto jevů jako souvislosti s kriminálními jevy jakými byla prostituce nebo celkový nemravný život. Od konce 15. století byly všechny mimomanželské a předmanželské pohlavní styky trestné. Čest ženy byla stále více definována sexuálně. Rozhodující roli (...) hrála její pověst.³⁰⁴

Nemanželská šestinedělka musela rovněž počítat s odepřením rituálů a obřadů, kterých se ty řádně provdané samozřejmě účastnily. Žena, která porodila, byla totiž společností označována za nečistou. Jednak byla znečištěna krví a jednak se věřilo, že je

²⁹⁸ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004. Srov. MACKOVÁ, M. et al. *Ženy na okraji (...)*. Praha, 2009. Srov. RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti (...)*. Praha, 2003. Nebo také srov. NEUMANN, S. K. *Dějiny ženy (...)*. Praha, 1999.

²⁹⁹ MACKOVÁ, M. et al. *Ženy na okraji (...)*, s. 565 – 566.

³⁰⁰ RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti (...)*, s. 64.

³⁰¹ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004. Srov. MACKOVÁ, M. et al. *Ženy na okraji (...)*. Praha, 2009.

³⁰² Srov. MACKOVÁ, M. et al. *Ženy na okraji (...)*, s. 558.

³⁰³ Tamtéž, s. 560.

³⁰⁴ srov. RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti (...)*, s. 62.

v tomto období ve stavu lehce zneužitelným zlými silami, které prostřednictvím ženy bez ochranných rituálů ohrožovaly její okolí a v neposlední řadě i ji. Nečistý stav šestinedělky byl dán biologicky, tudíž bylo zapotřebí očistného a ochranného obřadu, aby po něm byla schopna fungovat ve společenství a neohrožovat jej. Například rituál úvodu, který měl očistit matku a dítě od období náchylného k ovlivnění zlými silami a od porodního krvácení býval svobodným matkám odepírán, nebo podstupovaly jeho upravené verze. Součástí byly různé ponižující aktivity, kterými během obřadu dotyčné musely projít. Stávaly u kostelů a informovaly příchozí o své hanbě, někde jim byla do rukou dávana košťata, nebo jen černá svíčka atd. Zemřelé neuvedené šestinedělky neměly právo na řádný pohřeb a měly vyhrazené místo i na hřbitovech, jinými slovy to znamená, že pro svou nečistotu nebyly hodny být pohřbeny v blízkosti počestných a „čistých“ lidí.³⁰⁵

Jistá forma izolace čekala i na nemanželské dítě, které bývalo poníženo již výběrem jména. Během křtu mu bylo uděleno takové jméno, podle kterého bylo všem jasné, za jakých podmínek bylo počato. Pokud matka zůstala i s potomkem v obci, přičemž jméno otce nebylo tajemstvím, volalo se na dítě zdrobnělinou jména jeho rodiče.³⁰⁶

Představa sociální izolace a stigmatu, snížených šancí na sňatek, zborcení životních plánů a odsouzení veřejností vůbec bylo pro těhotné dívky mnohdy horší než strach z vykonání hříchu zabití. Snažily se vyvolat si potrat, informace získávaly od „zkušenějších“ žen nebo od porodních bab. V průběhu dějin a představ o lidském životě se potrat bral jako vražda až v určitém vývojovém stádiu plodu. Pokud se potrat násilně nevyvolal, nebo pokud si žena nevšimla svého těhotenství, vzhledem k časté negramotnosti venkovských lidí to nebylo ničím zvláštním, snažila se po porodu novorozeněte zbavit. Někdy jej odnesla do lesů a doufala, že jej někdo najde a ujme se ho, nebo volila drastičtější metodu a to vraždu, které většinou stejně vyšla najevo. Ani nepokřtěné dítě nesmělo být řádně pohřbeno, pokud se jeho tělo našlo, jelikož nebylo přijato mezi křesťanskou společností. A pokud pocházelo z manželského svazku, mělo většinou vyhrazené místo mimo hroby. V předchozích kapitolách jsem se tomuto tématu

³⁰⁵ Například In NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004. Srov. MACKOVÁ, M. et al. *Ženy na okraji (...)*. Praha, 2009. Srov. GUREVIČ, A. *Nebe, peklo (...)*, s. 324. Nebo srov. GENNEP, A. *Přechodové rituály (...)*, s. 142.

³⁰⁶ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004.

věnovala, tak zde jen zmíním, že právě venkovské prostředí více vybízelo k fyzické blízkosti lidí a tím pádem i sexuálním kontaktům, i když k tomu nedocházelo zas tak často, tzn. - nebyvalo to nepsaným pravidlem. Mladé dívky byly hlídány a zároveň přísněji trestány za ztrátu počestnosti.³⁰⁷

Sociální izolace spolu se stigmatem se týkala i nečestných řemesel, jakým bylo i to katovské. Hovořit jen tak s katem nebo se ho dotýkat bylo považováno za nepřipustné. Totéž platilo o jeho domě, který byl podle pravidel dané společnosti stavěn mimo město, popřípadě v jeho zastrčených uličkách. Přespat u mistra popravčího znamenalo pro dotyčného cestovatele doživotní poskvrnění jeho cti. Kat měl vyhrazené cesty, po kterých mohl chodit. Vchody na veřejná místa a do kostelů či hospod mu byla rovněž vyhraněna. Na veřejnosti se musel chovat slušně, skoro až ponížene. Katův oděv musel mít takové prvky, podle kterých by jej ostatní lidé rozpoznali. Většinou to bylo takové ošacení, ve kterém převládala červená barva – symbol krve. Součástí jeho oděvu byl i viditelně nošený popravčí meč, symbol smrti a popravčích mistrů. Nepočestný stav mistrů katů byl dán jejich řemeslem. Pohybovali se na pomyslné hranici světa živých a mrtvých, mezi životem a smrtí. Smrt byla vnímána jako přechod, mystérium, jehož tajemství fascinuje lidi dodnes. Nepočestnost a následná nečistota vycházela rovněž s katovým povinným kontaktem s krví a těly mrtvých lidí i zvířat.³⁰⁸ I náplň práce porodních bab byla vnímána jako nečistá, neboť přicházely do styku s krví, ale na rozdíl od popravčích mistrů se tyto ženy setkávaly více s krví přicházejícího života než s krví související se smrtí. Za nepočestné byly považovány z důvodu jejich účasti u násilně vyvolaných potratů, magických praktik, léčitelství apod. Zkrátka i toto řemeslo se pohybovalo v jiném vnímání transcendentna, v oblastech, kterým „obyčejní“ lidé

³⁰⁷ Například In RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti (...)*. Praha, 2003. Srov. MACKOVÁ, M. et al. *Ženy na okraji (...)*. Praha, 2009. Srov. NEUMANN, S. K. *Dějiny ženy (...)*. Praha, 1999. Dále například srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004.

³⁰⁸ FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách*. Praha, 2002. Srov. ČESAL, A, HERZINGER, R. *Magická řemesla*. Praha, 2002. Srov. KYBALOVÁ, L. *Dějiny odívání (...)*. Praha, 2001. Srov. SVÁTEK, J. *Paměti kata Mydláře (...)*. Praha, 1970. Dále srov. Srov. ČAPEK, K. *Jak se vedlo katům za středověku*, [online], Lidové noviny, 22.5. 1926, [cit. 2011-05-29], dostupné na WWW: <http://www.lidovky.cz/karel-capek-jak-se-vedlo-katum-za-stredoveku-fzz-/nazory.aspx?c=A110524_122513_in_nazory_glu.cz>. Srov. DÜLMEN, R. *Bezectní lidé*, s. 41 – 60. Srov. SVÁTEK, J. *Dějiny poprav a katů v Čechách*, s. 37. Srov. STARÝ, V. *Vimperk a kat*. Vimperkské noviny, roč. 6, č. 2 (26.2.1999), s. 2. Srov. RIJCKENBORGH, J. *Mystérium života a smrti*. Praha, 2010. Nebo srov. DINZELBACHER, P. *Poslední věci člověka. Nebe, peklo, očistec ve středověku*. Praha, 2003. Téma smrti také například In ARIÉS, P. *Dějiny smrti II*. Praha, 2000. Nebo srov. OHLER, N. *Umírání a smrt ve středověku*. Praha, 2001.

nerozuměli a ze kterých měli většinou strach či respekt. Sociální zavrnutí porodních bab ale probíhalo spíše na úrovni klepů a pověr.³⁰⁹

---

³⁰⁹ Téma porodních bab například In ČADKOVÁ, K., LENDEROVÁ, M. et al. *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice, 2006. Srov. LENDEROVÁ, M., RÝDL, K. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, 2006. Srov. NAHODIL, O., ROBEK, A. *České lidové pověry*. Praha, 1959. Srov. NEUMANN, S. K. *Dějiny ženy. Populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly*. Praha, 1999.

ZÁVĚR

V první části práce s názvem *Symbyly vyloučení ze společenství v lidové tradici* jsem se věnovala obecnému úvodu do problematiky symbolů. Nastínila jsem jejich spojitost s normami, hodnotami a kulturou společnosti. Částečně také i s psychikou člověka. Dále mne zajímaly dva fenomény lidského života, láska a smrt, respektive jak byly tyto fenomény vnímány z pohledu lidové tradice. Získala jsem odpověď na otázku, proč byla pro jednotlivá období ženy, tj. během, svateb či šestinedělí aplikována přísná pravidla a čím byla šestinedělka ohrožena. Odpověděla jsem si i na další otázku, tedy na to, jaké ochranné rituály lidé prováděli během pohřbívání zesnulých a proč.

Ve druhé části jsem se věnovala konkrétním osobám vyloučeným ze společenství a zabývala se hledáním odpovědí na otázky spojené s tímto tématem. Pro písemné zpracování jsem si zvolila tři postavy, které měly dle mého mínění největší souvislost s láskou a smrtí, respektive postavu svobodné matky, porodní báby a popravčího mistra. Podařilo se mi získat odpověď na otázku, proč docházelo k úmyslným potratům, vraždám nemanželských dětí i na to, jak byly svobodné matky trestány. Dále jsem zjistila, proč byla činnost porodních bab odsuzována. V kapitole věnované mužskému řemeslu jsem získala odpovědi na to, jak se společnost stavěla k popravním mistrům a proč bylo jejich řemeslo považováno za nepočetné. Závěrečná část zabývající se hlavním cílem práce, tedy hledáním společných znaků vyloučení ze společenství, popisuje dva dle mého základní projevy – sociální izolaci a stigma. Mezi jednotlivé kapitoly jsem průběžně připoisovala argumenty zdůvodňující návaznost a posloupnost mezi jednotlivými částmi/kapitolami.

Dalo by se říct, že jsem během psaní práce odpověděla na všechny otázky, které jsem si stanovila v úvodní části. Určila jsem si hlavní cíl, kterého jsem dosáhla v již zmíněné závěrečné části, a dílčí cíle, s nimiž se pojily podotázky, na které jsem rovněž našla odpovědi. Během zpracovávání tématu pro mne bylo hodně těžké držet se předem nastíněné osnovy a nepřesáhnout stanovený rozsah práce nebo nenarušit návaznost jednotlivých částí. Každé podtéma by totiž mohlo sloužit jako samostatný název absolventské práce. Dále nebylo snadné vybrat vhodnou literaturu. Zejména

v nabídce českých autorů je málo těch, kteří se danými problematikami zabývají objektivně a na odborné úrovni. Nacházela jsem zejména autorky, jejichž díla byla emocionálně zabarvena a ovlivněna subjektivním výkladem dějin nebo dějinných souvislostí, které ovlivňovaly vývoj veřejného mínění na sociální role a statusy vůbec. Literaturu bylo tedy nutné vybírat velmi pečlivě.

Jsem si také vědoma faktu, že jsem v práci spojila několik víceméně rozsáhlých a relativně samostatných témat. Nicméně jsem se je snažila spojit tak, abych došla k hlavnímu cíli, ke kterému sice vedlo několik možných cest, ale po dlouhém rozvažování jsem právě tento způsob zvolila jako nejschůdnější. Výběr těch nejdůležitějších informací z každé problematiky byl dalším zdrojem těžkostí. Proto jsem během mezi jednotlivé kapitoly vkládala argumenty vysvětlující jejich návaznost.

Protože jsem řešila teoretický problém, použila jsem metodu zkoumání historických souvislostí, pokusila jsem se o analýzu, syntézu a následnou komparaci. Má práce by v budoucnu mohla sloužit jako jeden z možných zdrojů dalších absolventských prací. Jako inspirace by mohly být použity i obsahy jednotlivých názvů kapitol, které jsou samy o sobě, jak bylo řečeno výše, poměrně rozsáhlé.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ARIÉS, P. *Dějiny smrti I. Doba ležících*. Praha: Argo, 2000. ISBN 80-7203-286-0.
- ARIÉS, P. *Dějiny smrti II. Zdivočelá smrt*. Praha: Argo, 2000. ISBN 80-7203-293-3.
- BADA, M. *Žena a právo: pravne a spoločenské postavenie žien v minulosti*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2004. ISBN 80-88880-59-9.
- BECKER, U. *Slovník symbolů*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-612-8.
- BLASCHKE, J. *Záhadný středověk: tajné dějiny klášterů, konventů, řeholních a vojenských řádů*. Praha: Mladá fronta, 2006. ISBN 80-204-1364-2.
- Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona: Podle ekumenického vyd. z roku 1985*. Praha: Biblická společnost, 1990.
- BLAŽEK, P. *Žena očima středověkých kazatelů. Kázání ad mulieres Humberta de Romanis*. In *Církev, žena a společnost ve středověku, Sv. Anežka Česká a její doba. Sborník příspěvků z konference uspořádané v Hradci Králové dne 10.11.2009 Biskupstvím královéhradeckým - Diecézním teologickým institutem ve spolupráci s Kabinetem regionálních církevních dějin při katedře pomocných věd historických a archivnictví FF UHK a katedrou náboženské výchovy a charitativní práce PdF UHK u příležitosti 20. výročí kanonizace Anežky Přemyslovny*. Ústí nad Orlicí: Oftis spolu s Biskupstvím královéhradeckým - Diecézním teologickým institutem za podpory FF UHK, 2010. ISBN 978-80-7405-082-4.
- BOROVSKÝ, T. et al. *Spory o čest ve středověku a raném novověku*. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010. ISBN 978-80-86488-74-5.
- BROWN, P. *Tělo a společnost. Muži, ženy a sexuální odříkání v raném křesťanství*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000. ISBN 80-85959-72-0.
- BURGUIÈRE, A. *A history of the family. Volume one. Distant worlds, ancient worlds*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996. ISBN 0-674-39675-8.
- BURKE, P. *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha: Argo, 2005. ISBN 80-7203-638-6.
- CAMPBELL, J. *Mýty: legendy dávných věků v našem denním životě*. Praha: Pragma, 1998. ISBN 80-7205-491-0.
- ČADKOVÁ, K., LENDEROVÁ, M. et al. *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie: Sborník příspěvků z IV. Pardubického bienále 27 – 28. dubna 2006*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. ISBN 80-7194-920-5.
- ČESAL, A. et al. *Magická řemesla*. Praha: Rodiče, 2002. ISBN 80-86695-03-4.
- DELUMEAU, J. *Strach na Západě ve 14. - 18. století: obležená obec II*. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-208-9.
- DELUMEAU, J. *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Praha: Volvox Globator, 1998. ISBN 80-7207-180-7.
- DINZELBACHER, P. *Poslední věci člověka: nebe, peklo, očistec ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-693-X.
- DÜLMEN, R. *Bezectní lidé, o katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*. Praha: Dokořán, 2003. ISBN 80-86569-43-8.
- ELIADE, M. *Obrazy a symboly: esej o magicko-náboženských symbolech*. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-722-6902-X.
- ENNENOVÁ, E. *Ženy ve středověku*. Praha: ARGO, 2001. ISBN 80-7203-369-7.
- FRANCEK, J. *Zločin a trest v českých dějinách: nové vydání rozšířené o paměti*

- prvního československého kata Leopolda Wohlschlagera: Ve službách spravedlnosti za Rakouska i za republiky.* 3. rozšř. vyd. Praha: Rybka, 2007. ISBN 978-80-86182-91-9.
- FRANCEK, J. *Zločin a sex a českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku.* Praha: Rybka, 2000. ISBN 80-86182-29-0.
- GENNEP, A. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů.* Praha: NLN nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-178-6.
- GEREMEK, B. *Slitování a šibenice: dějiny chudoby a milosrdenství.* Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-228-3.
- GEREMEK, B. *Člověk na okraji ve středověku.* In LE GOFF, J. *Středověký člověk a jeho svět.* 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-682-4.
- LE GOFF, J. *Středověký člověk a jeho svět.* 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-682-4.
- GRULICH, J. *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století.* České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7394-091-1.
- GUREVIČ, J. A. *Nebe, peklo, svět: cesty k lidové kultuře středověku.* Jinočany: H & H, 1996. ISBN 80-85787-41-5.
- HARTL, P. *Psychologický slovník.* 2. vydání. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-569-1.
- HIML, P. *Zrození vagabunda: neusedlí lidé v Čechách v 17. a 18. století.* Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-917-3.
- HOFFMANN, F. *České město ve středověku: život a děditství.* Praha: Panorama, 1992. ISBN 80-7038-182-5.
- JANČÍKOVÁ, E. *Historie svateb od nejstarších dob po současnost.* Praha: Epoque, 2012. ISBN 978-80-7425-143-6.
- JANDOUREK, J. *Úvod do sociologie.* Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-749-3.
- JANIŠ, D. *Spory o čest kroměřížských měšťanů v 16. století,* s. 151 – 170. In BOROVSÝ, T. et al. *Spory o čest ve středověku raném novověku.* Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010. ISBN 978-80-86488-74-5.
- JUNG, C. G. *Analytická psychologie: její teorie a praxe. Tavistocké přednášky.* 2. vydání. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-0480-7.
- KAIZL, L. *Jak se léčivalo v Podkrkonoší.* Nová Paka: Jaroslav Fabián, 1938. ISBN neuvedeno.
- Kosmova kronika česká.* 7. vyd. Praha: Litomyšl: Paseka, 2005. ISBN 80-7185-515-4.
- KENNER, T A. *Symboly a jejich skrytý význam: záhadný smysl a zapomenutý původ znamení a symbolů v moderním světě.* Praha: Metafora, 2007. ISBN 978-80-7359-079-6.
- KOPIČKOVÁ, B. *Manželské spory žen pozdního středověku v protokolech ústředních církevních úřadů v Praze z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993.* Praha: Archiv hlavního města Prahy, 1996. ISBN 80-902151-1-4.
- KOPIČKOVÁ, B. et al. *Životní cykly a žena,* s. 68. In LENDEROVÁ, M. (ed.) *Žena v českých zemích od středověku do 20. století.* Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-988-1.
- KOPIČKOVÁ B. *Vstup medievalistky do studia dětské evropské problematiky ve středověku? Glosy a otazníky,* s. 55. In JIRÁNEK, T. *Dítě a dětství napříč staletími.*

2. *Pardubické bienále. 4.-5. dubna 2002. Pardubice Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice*, Pardubice: Univerzita Pardubice, 2003. s. 49-60. ISBN 80-7194-515-3.
- KOPIČKOVÁ, B. MAUR, E. et al. *Práce, profese, politika*, s. 407-419. In LENDEROVÁ, M. et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20.století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-988-1.
- KOZÁKOVÁ, A. *Právní postavení ženy v českém právu zemském. Práce ze Semináře českého práva na Karlově universitě v Praze, č. 11*. Praha: Jan Karpas, 1926. ISBN neuvedeno
- KYBALOVÁ, L. *Dějiny odívání. Středověk*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2001. ISBN 978-80-7106-146-5.
- LENDEROVÁ, M. et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20.století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-988-1.
- LENDEROVÁ, M. et al. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-647-9.
- LENDEROVÁ, M. *Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha: Karolinum: Univerzita Karlova, 2002. ISBN 80-246-0375-6.
- MACKOVÁ, M. *Ženy na okraji*. In LENDEROVÁ, M. et al. *Žena v českých zemích od středověku do 20.století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-988-1.
- MALANÍKOVÁ, M, BOROVSÝ T. *Genderové aspekty sporů o čest ve středověku*, s.120-126 In BOROVSÝ, T. et al. *Spory o čest ve středověku raném novověku*. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura,2010. ISBN 978-80-86488-74-5.
- MALANÍKOVÁ, M. *Ženy, muži a středověk aneb Úvaha nad možnostmi a limity využití kategorie genderu v medievistice*. In *Historik na Moravě. Sborník k příležitosti 60. narozenin prof. Jiřího Malíře*. Brno: Matice moravská, 2009. ISBN 978-80-86488-57-8.
- MELKESOVÁ, M. „...skrze něž Pán Bůh svět, církev i nebe množí...“ *Raně novověké venkovské šestinedělky, porodní báby a kmotry*, s. 263 - 290. In ČADKOVÁ, K., LENDEROVÁ, M. et al. *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20.století v zasetí historiografie: Sborník příspěvků z IV. Pardubického bienále 27-28. dubna 2006*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. ISBN 80-7194-920-5.
- MYERS, B. C. *Záhadni druidové: keltská mystika, teorie a praxe*. Praha: Volvox Globator, 2008. ISBN 978-80-7207-681-9.
- MUCHA, I. *Symboly v jednání*. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-246-0012-9.
- MUCHOVÁ, L. *Vyslovit nevyslovitelné. Didaktika uvádění do světa symbolů*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2005. ISBN 80-7325-075-6.
- NAHODIL, O., ROBEK, A. et al. *České lidové pověry*. Praha: Orbis, 1959. ISBN neuvedeno.
- NAKONEČNÝ, M. *Psychologie osobnosti. 2. rozš. vydání*. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1680-5.
- NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3.
- NAVRÁTILOVÁ, A. *Namlouvání, láska svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2012. ISBN 978-80-7429-238-5.
- NEUBAUER, Z. *Přímluvce postmoderny*. Praha: Hrnčířství a nakladatelství Jůza

- a Jůzová, 1994. ISBN 80-7111-012-4.
- NEUMANN, S. K. *Dějiny ženy. Populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly*. Praha: Otakar II.: Knižní klub, 1999. ISBN 80-86355-03-9.
- NOVOTNÁ, E. *Základy sociologie*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2396-9.
- OBRÁTIL, K. J. *Kryptadia III. Příspěvky ke studiu pohlavního života našeho lidu*. Praha: Paseka, 1999. ISBN 80-7185-244-9.
- OHLER, N. *Umírání a smrt ve středověku*. Jihlava: Jinočany: H & H, 2001. ISBN 80-86022-69-2.
- OSIEK, C. ed al. *Families in the New Testament World: Households and House Churches*. Kentucky: Westminster John Knox Press, 1997. ISBN 0-664-25546-9.
- OTIS-COUR, L. *Rozkoš a láska: dějiny partnerských vztahů ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-542-9.
- Ottův slovník naučný*, díl XIV., Praha: J. Otto, 1899. ISBN neuvedeno.
- POLÍVKA, J. *Znamení života, předzvěsti smrti v lidových podáních, obyčejích a pověrách*. Praha: Tiskem Pražské Akciové Tiskárny, 1917. ISBN neuvedeno.
- PETRÁČEK, T. *Evangelium, církev a žena: několik tezí k postavení ženy ve středověkém křesťanstvu*, s. 82 - 83. In *Církev, žena a společnost ve středověku. Sv. Anežka Česká a její doba. Sborník příspěvků z konference uspořádané v Hradci Králové dne 10.11.2009 Biskupstvím královéhradeckým - Diecézním teologickým institutem ve spolupráci s Kabinetem regionálních církevních dějin při katedře pomocných věd historických a archivnictví FF UHK a katedrou náboženské výchovy a charitativní práce PdF UHK u příležitosti 20. výročí kanonizace Anežky Přemyslovny*. Ústí nad Orlicí: Oftis spolu s Biskupstvím královéhradeckým - Diecézním teologickým institutem za podpory FF UHK, 2010. ISBN 978-80-7405-082-4.
- PERNOUD, R. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-544-5.
- RHEINHEIMER, M. *Chudáci, žebráci a vaganti. Lidé na okraji společnosti 1450 - 1850*. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-579-8.
- RIJCKENBORGH, J. *Mystérium života a smrti*. 2. dopl. vyd. Praha: Lectorium Rosicrucianum, 2010. ISBN 978-80-904590-0-7.
- SIGLOVÁ, T. *Role cti ve sporech poddaných na příkladu pardubického panství v 16. a 17. století*, s. 194-195. In *BOROVSKÝ, T. et al. Spory o čest ve středověku raném novověku*. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010. ISBN 978-80-86488-74-5.
- SLUŠNÝ, J. *Historie mučení, mučících metod a tělesných trestů, jejich role a proměny v historii lidstva od starověku po současnost*. Praha: XYZ, 2008. ISBN 978-80-7388-071-2.
- SPUNAR, P. et al. *Kultura středověku*. 2. vyd. Praha: Academia, 1995. ISBN 80-200-0547-1.
- SPUNAR, P. *Napětí mezi oficiálním a lidovým náboženstvím ve středověku*. In *BĚLKA L. et al. Normativní a žité náboženství*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. ISBN 80-2102-047-4.
- STARÝ, V. *Katovské řemeslo v Prachaticích*. In *Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea*, roč. 17, 2010, s. 37-53.
- STARÝ, V. *Mohl se ženit jen s dcerami jiných katů..* Listy Prachaticka, roč. 4., č. 21. cit. 25.1.1996, s. 11.
- SVÁTEK, J. *Dějiny poprav a katů v Čechách*. Praha: Havran, 2004. ISBN 80-86515-45-1.

- SVÁTEK, J. *Paměti kata Mydláře: Výbor ze čtyřsvazkového cyklu*. Praha: Albatros, 1970. ISBN neuvedeno.
- ŠEBESTOVÁ, A. *Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky*. Brumovice: Carpe diem, 2011. ISBN 978-80-87195-48-2.
- ŠINDELÁŘ, V. *Příběhy zpod šibenice, hříchy, zločiny a tresty lidu jihočeského v průběhu staletí*. Písek: Praam, 2001. ISBN 80-903002-2-4.
- ŠMAHEL, F. *Lidé na okraji pozdně středověké společnosti*. In ŠMAHEL, F., NODL, M. eds. *Člověk českého středověku*, s. 460-461. Praha: Argo, 2002. ISBN 80-7203-448-0.
- ŠUBRTOVÁ, A. *Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech k předstatistickému období, Historická demografie 15*, s. 9 – 46. *Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990*. Pardubice, 1991. ISBN:80-85268-06-X.
- TILLICH, P. *Lidské tázání po nepodmíněném*. Brno: 3K, 1997. ISBN 80-902280-0-3.
- TINKOVÁ, D. *Žena-prázdná kategorie?* In ČADKOVÁ, K., LENDEROVÁ, M. et al. *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20.století v zajetí historiografie: Sborník příspěvků z IV. Pardubického bienále 27 - 28. dubna 2006*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. ISBN 80-7194-920-5.
- UTRIO, C. *Dcery Eviny. Historie evropské ženy*. Havlíčkův Brod: Hejkal. 1994. ISBN 80-901646-0-9.
- VERDON, J. *Volný čas ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-543-7.
- VODÁKOVÁ, O. (eds.) *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-18-0.
- VODÁKOVÁ, O. *Čarodějnice, vědmy, kořenářky a porodní báby*, s. 144-146. In *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-18-0.
- WEBER, M. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMENH, 2009. ISBN 978-80-7298-389-6.
- WINTER, Z. *Šat, strava a lékař v XV. a XVI. věku*. Praha 1913. ISBN neuvedeno.
- WINTER, Z. *Kulturní obraz českých měst: život veřejný v XV. a XVI. věku Díl první*. Praha: Matice Česká, 1890. ISBN neuvedeno.
- WINTER, Z. *Kulturní obraz českých měst: život veřejný v XV. a XVI. věku. Díl druhý*. Praha: Matice Česká, 1892. ISBN neuvedeno.
- ZÍBRT, Č. *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*. Praha: Academia, 1995. ISBN 80-200-0511-0.
- ZÍBRT, Č. *Staročeská tělověda a zdravotní věda: s původními obrázky podle rukopisův a knih staročeských a cizích*. Praha: Sfinx, 1924. ISBN neuvedeno.
- ZÍBRT, Č. *Staročeský leták: Rozmlouvání člověka se smrtí, ze začátku věku XVI. Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku. č. XXIII*. Praha: F. Šimáček, 1914. ISBN neuvedeno.

ABSOLVENTSKÉ PRÁCE

- VLČKOVÁ, M. *Význam obřadu žehnání matky po porodu v Čechách a na Moravě v 16. - 20. století*. Olomouc, 2011. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Cyrilometodějská teologická fakulta. Katedra liturgické teologie. Vedoucí práce F. Kunetka.

SMĚŘIČKOVÁ, G. *Smrt člověka a představy o posmrtném životě na Uherskohradištsku*. Brno, 1995. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Filosofická fakulta. Vedoucí práce: Dušan Holý.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

WINTER, Z. *Kuchyně a stůl našich předků: líčení dějepisné ze XVI. Století*. Praha: Dr.

Frant. Bačkovský, 1892 [online] Praha: Městská knihovna v Praze, 2014 [aktuální datum citace e-knihy 12.9.2014]. Dostupné z:

http://web2.mlp.cz/koweb/00/04/02/22/22/kuchyne_a_stul_nasich_predku.pdf

Život ve středověku [online]. 2009 [cit. 2011-04-09]. Postavení žen ve středověku a raném novověku. Dostupné z WWW: <<http://www.e-stredovek.cz/view.php?cislocianku=2009020001>>.

ČAPEK, K., *Jak se vedlo katům za středověku*, [online], *Lidové noviny*, 22.5. 1926, [cit. 2011-05-29], dostupné na WWW: <http://www.lidovky.cz/karel-capek-jak-se-vedlo-katum-za-stredoveku-fz-z-nazory.aspx?c=A110524_122513_ln_nazory_glu.cz .

DALŠÍ ZDROJE

NAVRÁTILOVÁ, A. *K analýze tendencí vývoje rodinných obřadů na současné vesnici. Obřady spojené s úmrtím a pohřbem*. Český lid, roč. 76, čís. 3 (1989), s. 149-156.

NOVÁKOVÁ, T. *Lidové zvyky na venkovských městech v létech sedmdesátých*. Národopisný věstník Československý. Společnost národopisného musea československého, roč. 3. 1908.

TANDRA, F. *Za postavení máje-svatba r. 1422*. Český lid 11, 1902, s. 416.

UNGER, J. *Pohřební ritus a proměny chápání cesty dítěte na druhý svět v prvním a druhém tisíciletí*. Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV, Nitra: Archeologický ústav SAV, 2007, roč. 42, č. 1, s. 211-220.

ŠMAHELOVÁ, H. *Smrt kmotřička a ošizená smrt. Podoby smrti ve starší české literatuře a ve folklórní pohádce*. Česká literatura, č.35, s. 193 – 209.

STARÝ, V. *Vimperk a kat*. Vimperské noviny, roč. 6, č. 2 (26.2.1999), s. 2.

ABSTRAKT

JUŘICOVÁ, I. *Symboly vyloučení ze společenství v lidové tradici*. České Budějovice 2015. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra teologických věd. Vedoucí práce M. Vlčková.

Klíčová slova: symbol, kultura, láska, smrt, lidová tradice, svobodné matky, infanticidia, porodní báby, kat, Čechy v období středověku, Čechy během novověku

Diplomová práce *Symboly vyloučení ze společenství v lidové tradici* je zaměřena na vzájemnou interakci mezi symboly a lidovou kulturou. Pohybuje se v oblasti lidového vnímání fenoménů lásky a smrti a to v dějinné éře středověku a novověku v českých zemích. Zaměřena je převážně na ženské sociální role, ale předkládá i důkaz o sociálním vyloučení muže – kata. Aby byl patrný důvod pro vyloučení jednotlivých osob na okraj společenství, věnuje se autorka nejprve mimo jiné stručné charakteristice vnímání problému počestnosti, následně i tradičním představám o vykonávání ženských sociálních rolích – roli panny, manželky a matky. Následně uvádí příklady jednání, která byla lidovou tradicí vnímána jako nečistá/bezectná.

ABSTRACT

Symbols of exclusion from society in folk tradition

Key words: symbol, culture, love, death, folk tradition, single mothers, infanticide, midwives, executioner, Czech country in the Middle Ages, Czech country in modern times

The dissertation titled Symbols of exclusion from society in folk tradition concentrates on the interaction of symbols and folk tradition. It explores the way the phenomenon of love and death is traditionally viewed in the Czech country, namely during the Middle Ages and modern times. The main focus of this dissertation is on the social roles of women, although it also shows proof of social exclusion of a man as an executioner. To demonstrate the reasons behind excluding individuals on the outskirts of society, the author also gives short characteristics of the views on the issue of chastity, traditional expectations of fulfilling the female social roles - as virgins, wives and mothers. The author then gives examples of behavior which, in folk tradition, were looked upon as impure/virtueless.